

แนวปฏิบัติตามปฏิปทาของพระโพธิสัตว์ในสังคมไทยปัจจุบัน

โดย

เอกชัย อูไรสินธุ์

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตร

ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต

สาขาวิชาพุทธศาสนศึกษา

คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

ปีการศึกษา 2564

ลิขสิทธิ์ของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

A GUIDE ON PRACTICE ACCORDING TO THE BODHISATTA'S
CONDUCT IN THE PRESENT THAI SOCIETY

BY

EKACHAI URAISIN

A THESIS SUBMITTED IN PARTIAL FULFILLMENT OF THE REQUIREMENTS
FOR THE DEGREE OF MASTER OF ARTS
IN BUDDHIST STUDIES
FACULTY OF LIBERAL ARTS
THAMMASAT UNIVERSITY
ACADEMIC YEAR 2021
COPYRIGHT OF THAMMASAT UNIVERSITY

มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

คณะศิลปศาสตร์

วิทยานิพนธ์

ของ

เอกชัย อุไรสินธุ์

เรื่อง

แนวปฏิบัติตามปฏิปทาของพระโพธิสัตว์ในสังคมไทยปัจจุบัน

ได้รับการตรวจสอบและอนุมัติ ให้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตร
ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต

เมื่อ วันที่ 23 กรกฎาคม พ.ศ. 2565

ประธานกรรมการสอบวิทยานิพนธ์

(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.มนตรี สิริโรจนานันท์)

กรรมการและอาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์

(ศาสตราจารย์ ดร.วัชระ งามจิตต์เจริญ)

กรรมการสอบวิทยานิพนธ์

(พระมหาสุรศักดิ์ ประจันตะเสน, ผศ.ดร.)

คณบดี

(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ภาสพงศ์ ศรีพิจารณ์)

หัวข้อวิทยานิพนธ์	แนวปฏิบัติตามปฏิปทาของพระโพธิสัตว์ในสังคมไทย ปัจจุบัน
ชื่อผู้เขียน	เอกชัย อุไรสินธุ์
ชื่อปริญญา	ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชา/คณะ/มหาวิทยาลัย	พุทธศาสนศึกษา ศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์	ศาสตราจารย์ ดร.วัชร งามจิตรเจริญ
ปีการศึกษา	2564

บทคัดย่อ

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาความหมาย ประเภท และคุณสมบัติของพระโพธิสัตว์ในพระพุทธศาสนาเถรวาทเพื่อศึกษาปฏิปทาของพระโพธิสัตว์ในฝ่ายเถรวาทและเพื่อเสนอแนวปฏิบัติตามปฏิปทาของพระโพธิสัตว์ในสังคมไทยปัจจุบันโดยศึกษาจากนิบาตชาดกในคัมภีร์พระไตรปิฎกและอรรถกถาชาดกของพระพุทธศาสนาเถรวาท

ผลการศึกษาพบว่า พระโพธิสัตว์หมายถึง ผู้ซึ่งตั้งจิตแน่วแนในการบำเพ็ญเพียรเพื่อที่จะเป็นพระพุทธเจ้าในอนาคตด้วยการสร้างสมบารมี 10 ประการ ปฏิปทาของพระโพธิสัตว์ในฝ่ายเถรวาทนี้ดำเนินไปในบริบทของบารมี 10 หรือ ทสบารมี เป็นหลัก อีกทั้งยังพบว่าพระโพธิสัตว์มีการบำเพ็ญธรรมในหมวดย่อยอื่น ๆ นอกเหนือจากบารมี 10 นี้อีกจำนวนหนึ่ง ปฏิปทาของพระโพธิสัตว์ตามแนวบารมี 10 และหลักธรรมอื่น ๆ สามารถนำมาประยุกต์ใช้ในสังคมปัจจุบันสำหรับชาวพุทธและศาสนิกชนอื่น ๆ ได้เป็นอย่างดี ตัวอย่างเช่น การบริจาคทานในรูปแบบต่าง ๆ ทั้งในรูปแบบของทรัพย์สิน สิ่งของการให้ความรู้เป็นทานในสื่อรูปแบบหนังสือหรือโซเชียลมีเดีย และการบริจาคอวัยวะ เช่น การบริจาคโลหิต หรือการบริจาคเสต็มเซลล์

คำสำคัญ: ปฏิปทา, พระโพธิสัตว์, ชาดก, บารมี

Thesis Title	A GUIDE ON PRACTICE ACCORDING TO THE BODHISATTA'S CONDUCT IN THE PRESENT THAI SOCIETY
Author	Ekachai Uraisin
Degree	Master of Arts
Major Field/Faculty/University	Buddhist Studies Liberal Arts Thammasat University
Thesis Advisor	Professor Watchara Ngamchitcharoen, Ph.D.
Academic Year	2021

ABSTRACT

The purpose of this thesis is to study definition, types and characteristic of Bodhisatta, to study the practice of the Bodhisatta in Theravada Buddhism and to propose a guide for the practice in accordance with the practice of the Bodhisatta in the present society. The methodology of this study is the documentary research through Nipāta Jātakas, tales of the former incarnations of Lord Buddha, appeared in the Tipitaka and its commentaries.

It is found that a Bodhisatta means one who intends to be a Buddha by performing 10 meritorious acts, and during Lord Buddha's former births, he performed meritorious acts, of what we called 'Dasa Pārami', 10 Perfections. Apart from the aforementioned 'Dasa Pārami', the Bodhisatta also performed other relevant Dhammas that are found in Nipāta Jātakas, the practice of the Bodhisatta according to Dasa Pārami and other Dhammas can be applied to the practice of the Buddhist people or even common people who are not Buddhists. To illustrate some, donation can be performed in the various forms, for example, donation of property, imparting knowledge in the form of books or through social media and organs donation like blood or stem cell donation for those in need.

Keywords: Patipadā, Bodhisatta, Jātaka, Pārami

กิตติกรรมประกาศ

วิทยานิพนธ์นี้สำเร็จลุล่วงได้ด้วยความรู้และความกรุณาและสนับสนุนจาก ศาสตราจารย์ ดร. วัชร งามจิตรเจริญ อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ ผู้ให้คำปรึกษาชี้แนะแก้ไขข้อบกพร่องต่าง ๆ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.มนตรี สิริโรจนานันท์ ประธานกรรมการสอบวิทยานิพนธ์ ผู้ให้คำแนะนำ ข้อมูลและประเด็นต่าง ๆ ที่เป็นประโยชน์ และพระอาจารย์ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.พระมหาสุรศักดิ์ ปัจจนตเสโน กรรมการสอบวิทยานิพนธ์ ผู้ให้คำแนะนำข้อมูลต่าง ๆ ที่เป็นประโยชน์

ผู้วิจัยขอขอบพระคุณคณาจารย์ทุกท่าน ของสาขาวิชาพุทธศาสนศึกษา มหาวิทยาลัย ธรรมศาสตร์ ที่ได้ทุ่มเทให้ความรู้เกี่ยวกับพระพุทธศาสนาทำให้โลกทัศน์เกี่ยวกับพระศาสนาของผู้วิจัย กว้างขวางยิ่งขึ้น และขอขอบคุณเจ้าหน้าที่ฝ่ายงานบัณฑิตศึกษา คณะศิลปศาสตร์ทุกท่าน ที่ได้ช่วย อำนวยความสะดวกในระหว่างการศึกษาเป็นอย่างดี

และที่จะขาดเสียไม่ได้ผู้วิจัยขอระลึกถึงพระคุณของบิดาและมารดาผู้ล่วงลับไปแล้ว ซึ่งเป็นผู้จุดประกายให้ผู้วิจัยได้เข้ามาศึกษาในหลักสูตรปริญญาโท สาขาวิชาพุทธศาสนศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ในครั้งนี้

หากการศึกษาวิจัยในครั้งนี้มีข้อบกพร่องประการใด ผู้วิจัยขอน้อมรับไว้ ณ ที่นี้

เอกชัย อุไรสินธุ์

สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย	(1)
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	(2)
กิตติกรรมประกาศ	(3)
รายการสัญลักษณ์และคำย่อ	(10)
บทที่ 1 บทนำ	1
1.1 ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา	1
1.2 วัตถุประสงค์ของการวิจัย	2
1.3 ทบทวนวรรณกรรมและสารสนเทศที่เกี่ยวข้อง	3
1.3.1 วิทยานิพนธ์	3
1.3.2 หนังสือ	4
1.4 ขอบเขตของการวิจัย	7
1.5 วิธีดำเนินการวิจัย	7
1.6 ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ	8
บทที่ 2 ความหมาย ประเภท และคุณสมบัติของพระโพธิสัตว์	10
2.1 ความหมายของพระโพธิสัตว์	10
2.2 ประเภทของพระโพธิสัตว์	10
2.2.1 พระโพธิสัตว์ 2 ประเภท	10
2.2.1.1 อนิยตโพธิสัตว์	11
2.2.1.2 นิยตโพธิสัตว์	11
2.2.2 พระโพธิสัตว์ 3 ประเภท	11

2.2.2.1 พระอุคมภูติัญญโพรธสัตัว	11
2.2.2.2 พระวิปจิตัญญโพรธสัตัว	11
2.2.2.3 พระไนยโพรธสัตัว	12
2.3 คุณสมบัติของนิตโพรธสัตัว	12
2.3.1 ธรรมสโมทาน	12
2.3.2 คุณสมบัติหลังได้เป็นนิตโพรธสัตัวแล้ว	13
2.4 บารมี 10	14
2.4.1 ความหมายของคำว่า “บารมี”	14
2.4.2 ความหมายของบารมี 10	16
2.4.2.1 ทาน	16
2.4.2.2 ศีล	17
2.4.2.3 เนกขัมมะ	18
2.4.2.4 ปัญญา	18
2.4.2.5 วิริยะ	19
2.4.2.6 ขันติ	20
2.4.2.7 สัจจะ	21
2.4.2.8 อธิษฐาน	21
2.4.2.9 เมตตา	22
2.4.2.10 อุเบกขา	23
2.4.3 ระดับขั้นของบารมี	24
บทที่ 3 ปฏิปทาของพระโพรธสัตัว	26
3.1 ปฏิปทาของพระโพรธสัตัวที่เนื่องด้วยทานบารมี	26
3.1.1 ปฏิปทาของพระโพรธสัตัวที่เกี่ยวกับทานบารมีตามลำดับขั้นของบารมี	27
3.1.1.1 ปฏิปทาที่เกี่ยวกับทานบารมีในระดับบารมี	27
3.1.1.2 ปฏิปทาที่เกี่ยวกับทานบารมีในระดับอุปบารมี	28
3.1.1.3 ปฏิปทาที่เกี่ยวกับทานบารมีในระดับปรมัตถบารมี	29
3.2 ปฏิปทาของพระโพรธสัตัวที่เนื่องด้วยศีลบารมี	30
3.2.1 ปฏิปทาของพระโพรธสัตัวที่เกี่ยวกับศีลบารมีตามลำดับขั้นของบารมี	31

3.2.1.1	ปฏิบัติเกี่ยวกับศีลบารมีในระดับบารมี	31
3.2.1.2	ปฏิบัติเกี่ยวกับศีลบารมีในระดับอุปัชฌายะ	31
3.2.1.3	ปฏิบัติเกี่ยวกับศีลบารมีในระดับปรมาตบารมี	32
3.3	ปฏิบัติของพระโพธิสัตว์ที่เนื่องด้วยเนกขัมมะบารมี	33
3.3.1	ปฏิบัติของพระโพธิสัตว์ที่เกี่ยวกับเนกขัมมะบารมีตามลำดับขั้นของบารมี	33
3.3.1.1	ปฏิบัติเกี่ยวกับเนกขัมมะบารมีในระดับบารมี	34
3.3.1.2	ปฏิบัติเกี่ยวกับเนกขัมมะบารมีในระดับอุปัชฌายะ	34
3.3.1.3	ปฏิบัติเกี่ยวกับเนกขัมมะบารมีในระดับปรมาตบารมี	34
3.4	ปฏิบัติของพระโพธิสัตว์ที่เนื่องด้วยปัญญาบารมี	35
3.4.1	ปฏิบัติของพระโพธิสัตว์ที่เกี่ยวกับปัญญาบารมีตามลำดับขั้นของบารมี	36
3.4.1.1	ปฏิบัติเกี่ยวกับปัญญาบารมีในระดับบารมี	36
3.4.1.2	ปฏิบัติเกี่ยวกับปัญญาบารมีในระดับอุปัชฌายะ	38
3.4.1.3	ปฏิบัติเกี่ยวกับปัญญาบารมีในระดับปรมาตบารมี	39
3.5	ปฏิบัติของพระโพธิสัตว์ที่เนื่องด้วยวิริยบารมี	40
3.5.1	ปฏิบัติของพระโพธิสัตว์ที่เกี่ยวกับวิริยบารมีตามลำดับขั้นของบารมี	40
3.5.1.1	ปฏิบัติเกี่ยวกับวิริยบารมีในระดับบารมี	40
3.5.1.2	ปฏิบัติเกี่ยวกับวิริยบารมีในระดับอุปัชฌายะ	41
3.5.1.3	ปฏิบัติเกี่ยวกับวิริยบารมีในระดับปรมาตบารมี	41
3.6	ปฏิบัติของพระโพธิสัตว์ที่เนื่องด้วยขันติบารมี	43
3.6.1	ปฏิบัติของพระโพธิสัตว์ที่เกี่ยวกับขันติบารมีตามลำดับขั้นของบารมี	44
3.6.1.1	ปฏิบัติเกี่ยวกับขันติบารมีในระดับบารมี	44
3.6.1.2	ปฏิบัติเกี่ยวกับขันติบารมีในระดับอุปัชฌายะ	45
3.6.1.3	ปฏิบัติเกี่ยวกับขันติบารมีในระดับปรมาตบารมี	46
3.7	ปฏิบัติของพระโพธิสัตว์ที่เนื่องด้วยสัจจะบารมี	47
3.7.1	ปฏิบัติของพระโพธิสัตว์ที่เกี่ยวกับสัจจะบารมีตามลำดับขั้นของบารมี	48
3.7.1.1	ปฏิบัติเกี่ยวกับสัจจะบารมีในระดับบารมี	48
3.7.1.2	ปฏิบัติเกี่ยวกับสัจจะบารมีในระดับอุปัชฌายะ	48
3.7.1.3	ปฏิบัติเกี่ยวกับสัจจะบารมีในระดับปรมาตบารมี	49
3.8	ปฏิบัติของพระโพธิสัตว์ที่เนื่องด้วยอธิษฐานบารมี	51
3.8.1	ปฏิบัติของพระโพธิสัตว์ที่เกี่ยวกับอธิษฐานบารมีตามลำดับขั้นของบารมี	51

3.8.1.1	ปฏิบัติที่เกี่ยวกับอธิฐานบารมีในระดับบารมี	51
3.8.1.2	ปฏิบัติที่เกี่ยวกับอธิฐานบารมีในระดับอุปัชฌาย์	52
3.8.1.3	ปฏิบัติที่เกี่ยวกับอธิฐานบารมีในระดับปรมาตมบารมี	53
3.9	ปฏิบัติของพระโพธิสัตว์ที่เนื่องด้วยเมตตาบารมี	54
3.9.1	ปฏิบัติของพระโพธิสัตว์ที่เกี่ยวกับเมตตาบารมีตามลำดับขั้นของบารมี	55
3.9.1.1	ปฏิบัติที่เกี่ยวกับเมตตาบารมีในระดับบารมี	55
3.9.1.2	ปฏิบัติที่เกี่ยวกับเมตตาบารมีในระดับอุปัชฌาย์	55
3.9.1.3	ปฏิบัติที่เกี่ยวกับเมตตาบารมีในระดับปรมาตมบารมี	57
3.10	ปฏิบัติของพระโพธิสัตว์ที่เนื่องด้วยอุเบกขาบารมี	57
3.10.1	ปฏิบัติของพระโพธิสัตว์ที่เกี่ยวกับอุเบกขาบารมีตามลำดับขั้นของบารมี	58
3.10.1.1	ปฏิบัติที่เกี่ยวกับอุเบกขาบารมีในระดับบารมี	58
3.10.1.2	ปฏิบัติที่เกี่ยวกับอุเบกขาบารมีในระดับอุปัชฌาย์	58
3.10.1.3	ปฏิบัติที่เกี่ยวกับอุเบกขาบารมีในระดับปรมาตมบารมี	59
3.11	ปฏิบัติของพระโพธิสัตว์อย่างบูรณาการของทศบารมี	59
3.12	ปฏิบัติของพระโพธิสัตว์ที่นอกเหนือจากทศบารมี	62
3.12.1	นันทิวิชาดก - ปฏิบัติว่าด้วยความกตัญญูตเวทีและมธุรสวาจา	62
3.12.2	กัณหาชดก - ปฏิบัติว่าด้วยกตัญญูตเวที	62
3.12.3	มณฑลชาดก - ปฏิบัติว่าด้วยการถอนทิฏฐิเรื่องมงคล	62
3.12.4	นามสิทธิชาดก - ปฏิบัติว่าด้วยเรื่องชื่อไม่เป็นของสำคัญหรือการไม่ถือเรื่องชื่อ	63
3.12.5	กุสณานิชาดก - ปฏิบัติว่าด้วยเรื่องบุคคลเสมอกัน ประเสริฐกว่ากัน หรือเลวกว่ากัน ก็ควรทำมิตรไมตรีกันได้	63
3.12.6	สังคาลชาดก - ปฏิบัติว่าด้วยการละความโลภ	64
3.12.7	อินทสมานโคตตชาดก - ปฏิบัติว่าด้วยบุคคลไม่ควรทำความสนิทสนมกับคนชั่ว	64
3.12.8	สุกชาดก - ปฏิบัติว่าด้วยการรู้จักประมาณในการกินอาหาร	65
3.12.9	เนรุชาดก - ปฏิบัติว่าด้วยการไม่ควรอยู่ในที่ไม่สมควรอยู่	65
3.12.10	มโนชชาดก - ปฏิบัติว่าด้วยการไม่ควรคบคนเลว	66
3.12.11	โกฏฐิมพิลชาดก - ปฏิบัติว่าด้วยควรหาตระวงสิ่งที่ดีควรหาตระวง	66
3.12.12	สาภิเกทชาดก - ปฏิบัติว่าด้วยกตัญญูตเวที เลี้ยงดูมารดาบิดา	67

บทที่ 4 การนำปฏิบัติของพระโพธิสัตว์มาประยุกต์ใช้กับชีวิตในสังคมปัจจุบัน	69
4.1 สังคมไทยในปัจจุบัน	69
4.1.1 ภาวะและปัญหาของสังคมไทยในปัจจุบัน	69
4.1.1.1 การจ้างงานและอัตราการว่างงาน	69
4.1.1.2 การเจ็บป่วย	71
(1) โรคเฝ้าระวัง	71
(2) โรคอุบัติใหม่	72
4.1.1.3 เครื่องดื่มแอลกอฮอล์และบุหรี่ย	72
4.1.1.4 คดีอาญา	74
4.1.2 พฤติกรรมการทำบุญของชาวพุทธ	75
4.2 ปฏิบัติพระโพธิสัตว์กับสังคมปัจจุบัน	75
4.2.1 ทศบารมี - การนำทศบารมีมาประยุกต์ใช้กับชีวิตในสังคมปัจจุบัน	76
4.2.1.1 ทานบารมี	76
4.2.1.2 ศีลบารมี	77
4.2.1.3 เนกขัมมบารมี	78
4.2.1.4 ปัญญาบารมี	79
4.2.1.5 วิริยบารมี	80
4.2.1.6 ขันติบารมี	81
4.2.1.7 สัจจบารมี	82
4.2.1.8 อธิษฐานบารมี	83
4.2.1.9 เมตตาบารมี	84
4.2.1.10 อุเบกขาบารมี	84
4.2.2 การนำปฏิบัติของพระโพธิสัตว์ตามหลักธรรมอื่นๆ มาประยุกต์ใช้ในสังคมปัจจุบัน	85
4.2.2.1 ปิยวาจา	85
4.2.2.2 กตัญญูกตเวที	86
4.2.2.3 การไม่เชื่อมงคลตื่นข่าวและไม่ม่งายในเรื่องอิทธิพลของชื่อ	87
4.2.2.4 การผูกไมตรีกับบุคคลทุกระดับ	88
4.2.2.5 การละความโลภ	89

4.2.2.6 การไม่คบหาคนชั่ว	90
4.2.2.7 การรู้จักประมาณในการบริโภคอาหาร	91
4.2.2.8 การไม่อยู่ในสถานที่ที่ไม่สมควรอยู่	91
4.2.2.9 ความไม่ประมาท	92
4.2.3 ปฏิปทาพระโพธิสัตว์กับสังคมปัจจุบันตามหลัก อรรถ 3	93
4.2.3.1 ทิฏฐธัมมิกัตถะประโยชน์ หรือ ประโยชน์ปัจจุบัน	93
4.2.3.2 สัมปรายิกัตถะประโยชน์ หรือ ประโยชน์ภายนอก	96
4.2.3.3 ประมัตถะประโยชน์ หรือ ประโยชน์อย่างยิ่งหรือประโยชน์สูงสุด	98
บทที่ 5 สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ	102
5.1 สรุปผลการวิจัย	102
5.2 ข้อเสนอแนะ	104
รายการอ้างอิง	105

รายการสัญลักษณ์และคำย่อ

คัมภีร์ที่ใช้อ้างอิงในที่นี้ ใช้พระไตรปิฎกและอรรถกถาภาษาไทย ฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย โดยมีวิธีใช้คำย่อดังนี้

เอกสารอ้างอิงพระไตรปิฎกใช้คำย่อเป็นภาษาบาลี อักษรไทย โดยจะใช้วงเล็บว่า “(ไทย)” กำกับไว้ให้ทราบ ใช้ระบบระบุ เล่ม/ข้อ/หน้า ตัวอย่างเช่น ขุ.ชา. (ไทย) 27/499/478 หมายความว่า การอ้างอิงนั้นระบุถึง คัมภีร์ขุททกนิกาย ชาดก พระไตรปิฎกเล่มที่ 27 ข้อที่ 499 หน้า ที่ 478

เอกสารอ้างอิงอรรถกถาใช้คำย่อเป็นภาษาบาลี อักษรไทย โดยจะมี “อ.” ตามหลังและใช้วงเล็บว่า “(ไทย)” กำกับไว้ให้ทราบ ใช้ระบบระบุ เล่ม/ข้อ/หน้า หรือระบุหน้า ตัวอย่างเช่น ขุ.ชา.อ. (ไทย) 1/35/308 หมายความว่า การอ้างอิงนั้นระบุถึง คัมภีร์อรรถกถาขุททกนิกาย ชาดก เล่มที่ 1 ข้อที่ 35 หน้า ที่ 308 และ ขุ.พุทธ.อ. (ไทย) น. 515-516 หมายความว่า การอ้างอิงนั้นระบุถึง คัมภีร์อรรถกถาขุททกนิกาย พุทธวงศ์ หน้า 515-516 คำอธิบายคำย่อมีดังนี้

สัญลักษณ์/คำย่อ

ที.ม.

ที.ปา.

ม.อ.

อง.ติก.

อง.จตุกก.

อง.ปัญจก.

อง.อฏฐก.

ขุ.เป.

ขุ.ชา.

ขุ.พุทธ.

ขุ.จริยา.

ที.ม.อ.

ม.อ.อ.

ขุ.ชา.อ.

ขุ.อป.อ.

ขุ.พุทธ.อ.

ขุ.จริยา.อ.

คำเต็ม/คำจำกัดความ

ทีฆนิกาย มหาวรรค

ทีฆนิกาย ปาฏิกวรรค

มัชฌิมนิกาย อุปริปัณณาสก์

อังคุตรนิกาย ติกนิบาต

อังคุตรนิกาย จาตุกกบาต

อังคุตรนิกาย ปัญจกนิบาต

อังคุตรนิกาย อฏฐกนิบาต

ขุททกนิกาย เปตวัตถุ

ขุททกนิกาย ชาดก

ขุททกนิกาย พุทธวงศ์

ขุททกนิกาย จริยาปิฎก

อรรถกถา ทีฆนิกาย มหาวรรค

อรรถกถา มัชฌิมนิกาย อุปริปัณณาสก์

อรรถกถา ขุททกนิกาย ชาดก

อรรถกถา ขุททกนิกาย อปทาน

อรรถกถา ขุททกนิกาย พุทธวงศ์

อรรถกถา ขุททกนิกาย จริยาปิฎก

บทที่ 1

บทนำ

1.1 ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

เมื่อกล่าวถึงวรรณกรรมหรืองานวิจัยเกี่ยวกับพระโพธิสัตว์เชิงวิชาการแล้ว มักจะพบว่า วรรณกรรมหรืองานวิจัยดังกล่าว มักจะเป็นเรื่องเกี่ยวกับพระโพธิสัตว์ในฝ่ายมหายานเสียเป็นส่วนใหญ่ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในเรื่องเกี่ยวกับโพธิสัตว์จรรยา โพธิสัตว์มรรค โพธิสัตว์อริชฌาน และปฏิบัติของโพธิสัตว์

อย่างไรก็ตาม เมื่อกล่าวถึงวรรณกรรมหรืองานวิจัยเกี่ยวกับพระโพธิสัตว์ในพระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาท เราจะพบว่าในงานเขียนต่าง ๆ มักจะกล่าวถึงความหมายของพระโพธิสัตว์ โดยมีเนื้อหาสาระอยู่ในกลุ่มความรู้เรื่องเป้าหมายในการปฏิบัติธรรมของพระโพธิสัตว์ เพื่อให้ถึงเป้าหมายสูงสุดคือการบรรลุสัมมาสัมโพธิญาณเป็นพระพุทธเจ้า คุณสมบัติของพระโพธิสัตว์ประกอบด้วยทศบารมีหรือบารมี 10 ประการของพระโพธิสัตว์ในอดีตชาติก่อนพระชาติสุดท้าย งานวิจัยและวรรณกรรมที่เกี่ยวข้องส่วนมาก มักจะมุ่งเน้นถึงปฏิบัติหรือการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์เพื่อเป้าหมายในการบรรลุพระโพธิญาณเป็นสำคัญ มีการจำแนกแจกแจงปฏิบัติของพระโพธิสัตว์ออกเป็นหมวดหมู่เช่นทศบารมี และจัดลำดับชั้นบารมีเป็นสามระดับชั้นคือ ชั้นบารมีอุปบารมี และปรมัตถบารมี เช่น พระราชนิพนธ์ในสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี เรื่อง ทศบารมี ในพุทธศาสนาเถรวาท และ พระโพธิสัตว์ ในนิกายเถรวาท โดย บรรจบ บรรณรุจิ

ในอดีตคติธรรมที่แสดงให้เห็นถึงการปฏิบัติตามปฏิบัติของพระโพธิสัตว์อย่างเป็นรูปธรรมคือ ทศพิธราชธรรม จำกัวางอยู่ในชั้นปกครองในระดับพระมหากษัตริย์และพระราชวงศ์ ในฐานะธรรมราชา สะท้อนออกมาให้เห็นในวรรณกรรมที่เกี่ยวข้องกับพระมหากษัตริย์เป็นจำนวนมาก จวบจนปัจจุบัน ทำให้เกิดความเชื่อเรื่องพระโพธิสัตว์โดยเฉพาะฝ่ายเถรวาทเหมือนจะถูกจำกัวางไว้เฉพาะกลุ่มบุคคลและเป็นสิ่งที่สูงเกินกว่าบุคคลทั่วไปจะสามารถปฏิบัติตามได้ยิ่งไปกว่านั้น เพื่อพิจารณาตามลำดับชั้นของบารมีด้วยแล้ว การบำเพ็ญบารมีตั้งแต่ระดับอุปบารมีไปถึงปรมัตถบารมีจะถูกมองว่าเป็นสิ่งที่เป็นไปได้ยากหรือเป็นไปได้เลยในสภาพสังคมปัจจุบันสำหรับบุคคลทั่วไป อย่างไรก็ตาม เมื่อได้ศึกษาคุณธรรมหรือปฏิบัติของพระโพธิสัตว์ 547 พระชาติในนิบาตชาดก ซึ่งสงเคราะห์เข้าในหมวดหมู่ทศบารมี รวมถึงคุณธรรมและธรรมะอื่น ๆ นอกเหนือจากทศบารมีเช่น หลักกรรม อริยสัจ 4 ความสันโดษ ความกตัญญู ความสามัคคี ความไม่เบียดเบียน ฯลฯ ที่ส่งผล

ปรากฏออกมาในมหาปุริสลักษณะ ในลักษณะสูตร (ที.ปา. (ไทย) 11/198-241/159-198) แล้วพบว่า ปรากฏของพระโพธิสัตว์ในพระชาติต่าง ๆ จำนวนมากเหล่านั้น สามารถนำมาประยุกต์ใช้ดำเนินชีวิต ในสังคมปัจจุบัน ได้เป็นอย่างดี แม้กระทั่งการมีบางประการในระดับอุปการมี เช่น ทานบารมีว่าด้วยการบริจาคอวัยวะในสรีรราชชาดก (ขุ.ชา. (ไทย) 27/499/478) พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นพระเจ้า สรีราชทรงบริจาคดวงตาให้พราหมณ์ตาบอดก็สามารถประยุกต์ปฏิบัติของพระโพธิสัตว์ในเรื่องทาน บารมีนี้ด้วยการบริจาคอวัยวะต่าง ๆ เช่น การบริจาคดวงตาและเสตีมเซลล์หรือไขกระดูกให้กับ สภากาชาดได้ในสังคมปัจจุบัน

บารมี 10 และกุศลกรรมอื่น ๆ ของพระโพธิสัตว์สะท้อนให้เห็นถึงคุณธรรมหรือปฏิบัติ ซึ่งเป็นจริยวัตรอันงดงามที่ควรเป็นเยี่ยงอย่าง หรือเป็นแนวทางการดำเนินชีวิตของชาวพุทธไทยใน สังคมปัจจุบัน แม้จะไม่สามารถปฏิบัติได้อย่างเข้มงวดเท่าพระโพธิสัตว์ก็ตาม เพราะคุณธรรมหรือ ปฏิบัติของพระโพธิสัตว์ดังกล่าว เป็นข้อปฏิบัติและวิถีทางดำเนินชีวิตที่เป็นไปเพื่อความพ้นทุกข์ตาม หลักการทางพระพุทธศาสนาและเป็นประโยชน์ทั้งแก่ตนเองและผู้อื่น

อนึ่ง เมื่อกล่าวถึงสภาพสังคมไทยในปัจจุบันจะพบว่าปรากฏปัญหาทางสังคมมากมาย หลายด้าน เช่น ปัญหาการจ้างงานและการว่างงาน ปัญหาการเจ็บป่วยจากโรคอุบัติใหม่ ปัญหา เครื่องดื่มแอลกอฮอล์ บุหรี่ และยาเสพติด ปัญหาคดีอาญา เช่น การประทุษร้ายต่อทรัพย์และร่างกาย รวมไปถึงปัญหาอื่น ๆ ซึ่งปัญหาต่าง ๆ ดังกล่าว อาจแก้ไขหรือบรรเทาลงได้จากการนำปฏิบัติของ พระโพธิสัตว์มาประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวัน

การศึกษาวิจัยเรื่องคุณธรรมหรือปฏิบัติของพระโพธิสัตว์เพื่อนำมาเป็นแนวปฏิบัติ สำหรับชาวพุทธไทยในสังคมปัจจุบันจึงเป็นเรื่องที่น่าสนใจและมีประโยชน์เพราะนอกจากจะได้ทราบ ปฏิบัติของพระโพธิสัตว์ที่ครอบคลุมและชัดเจนมากขึ้นแล้วยังจะได้นำไปประยุกต์ใช้เป็นแนวปฏิบัติ หรือวิธีการดำเนินชีวิตที่ใช้ได้กับสังคมไทยปัจจุบัน

1.2 วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1.2.1 เพื่อศึกษาความหมาย ประเภท และคุณสมบัติของพระโพธิสัตว์ในพระพุทธศาสนา เถรวาท

1.2.2 เพื่อศึกษาปฏิบัติของพระโพธิสัตว์ที่ปรากฏในนิบาตชาดก

1.2.3 เพื่อเสนอแนวปฏิบัติตามปฏิบัติของพระโพธิสัตว์ในสังคมไทยปัจจุบัน

1.3 ทบทวนวรรณกรรมและสารสนเทศที่เกี่ยวข้อง

เท่าที่สืบค้นยังไม่พบวิทยานิพนธ์ภาษาไทยและวรรณกรรมที่ศึกษาเกี่ยวกับปฏิปทาของพระโพธิสัตว์ในพระพุทธศาสนาเถรวาทอย่างครอบคลุมทั้งหมดและนำมาประยุกต์ใช้ในการดำเนินชีวิตในสังคมปัจจุบันเท่าที่พบมักจะเป็นการศึกษาโพธิสัตว์จรयाของฝ่ายมหายานหรือการศึกษาทศบารมีของพระโพธิสัตว์ ประกอบกับการเปรียบเทียบทศบารมีกับทศพิธราชธรรมและคุณสมบัติของพระโพธิสัตว์ของฝ่ายเถรวาทเสียเป็นส่วนใหญ่ สรุปลักษณะสำคัญได้ดังนี้

1.3.1 วิทยานิพนธ์

สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี (2532) ทรงศึกษา เรื่อง “ทศบารมีในพุทธศาสนาเถรวาท” พระราชวิทยานิพนธ์ ในสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี นี้ มีจุดมุ่งหมายที่จะศึกษาความเปลี่ยนแปลงทางความหมายของศัพท์คำว่า “บารมี” ตามที่ปรากฏในคัมภีร์ทางพุทธศาสนาเถรวาทที่แต่งขึ้นในยุคต่าง ๆ โดยในยุคแรกนั้น คำว่าบารมีหมายถึงความเป็นเลิศความเต็มเปี่ยมสมบูรณ์ในด้านใดด้านหนึ่ง ต่อมาความหมายของศัพท์แคบเข้า คือ จะหมายถึงความเป็นเลิศหรือความสมบูรณ์ในหมวดธรรมหมวดใดหมวดหนึ่งในพุทธศาสนา ในที่สุดจะหมายถึงความเป็นเลิศ หรือเป้าหมายสูงสุดในทางพุทธศาสนาคือพระนิพพาน ในยุคต่อมาความหมายของคำว่าบารมีได้เปลี่ยนแปลงไปจากเดิม โดยเฉพาะอย่างยิ่งที่เข้าใจกันอย่างแพร่หลายในหมู่คนไทย คือ หมวดธรรมะหรือวิธีการ 10 ประการ ที่จะให้ผู้ประพฤติปฏิบัติบรรลุถึงพระนิพพาน เป็นการเปลี่ยนแปลงที่สำคัญในด้านความหมาย คือเปลี่ยนจากเป้าหมายไปเป็นวิธีการที่จะบรรลุเป้าหมาย พระราชวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ ได้อธิบายแนวคิดเรื่องบารมีในคัมภีร์ทางพุทธศาสนาเถรวาททั้งในเอกสารปฐมภูมิคือพระไตรปิฎกและเอกสารชั้นทุติยภูมิ ในยุคต่าง ๆ เช่น อปทาน พุทธวงศ์ และจรียาปิฎก รวมไปถึงคัมภีร์ปกรณ์พิเศษและอรรถกถาอื่น ๆ อีกทั้งยังแสดงแนวคิดเรื่องบารมีในคัมภีร์พุทธศาสนาอื่น ๆ ในประเทศไทยและอิทธิพลของความคิดเรื่องบารมีในวัฒนธรรมไทย ทรงกล่าวถึงการบำเพ็ญบารมีต่าง ๆ ของพระโพธิสัตว์ในอดีต จากพระคัมภีร์อื่น ๆ บนพื้นฐานของบารมี 10 ประการ

พระราชวิทยานิพนธ์ฉบับนี้แตกต่างจากงานวิจัยนี้ตรงที่เป็นเรื่องเฉพาะทศบารมีในคัมภีร์ทางพุทธศาสนาเถรวาทเพื่อนำไปสู่การบรรลุพระสัมมาสัมโพธิญาณของพระพุทธเจ้า แต่งานวิจัยนี้ต้องการศึกษาถึงเรื่องคุณธรรมหรือปฏิปทาของพระโพธิสัตว์เพื่อนำมาเป็นแนวปฏิบัติสำหรับชาวพุทธไทยในสังคมปัจจุบัน

พัฒน์ เฟื่องผลา (2530) ศึกษา เรื่อง “การวิเคราะห์การบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ในนิบาตชาดก” งานวิจัยชิ้นนี้ เป็นการวิเคราะห์เนื้อหาความชาดกในนิบาตชาดก จำนวน 547 เรื่อง

โดยทำการวิเคราะห์แจกแจงลำดับชั้นของบารมีอันประกอบด้วย บารมี อุปบารมี ปรมัตถบารมี และ จำแนกคุณธรรมหรือปฏิบัติของพระโพธิสัตว์ในชาตกแต่ละเรื่องเข้าตามหมวดหมู่ตามประเภทในทศบารมี ซึ่งแต่เดิมมีการระบุชื่อและระดับชั้นประเภทบารมีเพียง 30 พระชาติหรือเรื่องชาตก ส่วนชาตก 517 เรื่องที่เหลือเป็นการวิเคราะห์และแจกแจงตามความเห็นของผู้ทำวิจัยผลการศึกษาวินิจฉัยของงานวิจัยฉบับนี้พอสรุปย่อได้ดังนี้ ชาตกในนิบาตชาตก 547 เรื่อง รวมชั้นบารมี 518 ชาตก ชั้นอุปบารมี 14 ชาตก และชั้นปรมัตถบารมี 15 ชาตก ทั้งนี้ ผู้ทำการวิจัยมีความเห็นแตกต่างอยู่บ้างในการแจกแจงและจัดหมวดหมู่ชาตกเข้ากับทศบารมีของผู้วิจัยข้างต้น ในแง่ของการปฏิบัติหรือปฏิบัติของพระโพธิสัตว์ในบางชาตก ด้วยเห็นว่าบางกรณีไม่อาจชี้ชัดหรือสังเคราะห์เข้ากับทศบารมีได้อย่างชัดเจน

งานวิจัยชิ้นนี้แตกต่างจากงานของผู้ทำการวิจัยตรงที่เป็นเพียงการแจกแจงหมวดหมู่ของชาตกในนิบาตชาตกแต่ผู้เสนอโครงการวิจัยต้องการเสนอแนวทางปฏิบัติตามปฏิบัติของพระโพธิสัตว์ของฝ่ายเถรวาทที่สามารถปฏิบัติได้อย่างเป็นรูปธรรมในสังคมไทยปัจจุบัน

1.3.2 หนังสือ

สมเด็จพระญาณสังวร (เจริญ) (2532) ในพระนิพนธ์ “ทศบารมี ทศพิทธาธรรม” พระนิพนธ์ของสมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราชฯ เล่มนี้ เป็นหนึ่งในหนังสือชุด “ญาณสังวรธรรม” ซึ่งรวบรวมพระนิพนธ์ของสมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราชฯ และจัดพิมพ์ขึ้นในโอกาสฉลองพระชันษา 100 ปี ของสมเด็จพระญาณสังวรฯ ในปี พ.ศ. 2556 สำหรับพระนิพนธ์เล่มนี้ เป็นพระนิพนธ์เรื่องทศบารมีและทศพิทธาธรรม ที่กล่าวถึงพระโพธิสัตว์ตั้งแต่จุดกำเนิดของพระโพธิสัตว์ เรื่องราวต่าง ๆ ของพระโพธิสัตว์ที่ปรากฏในชาตก และบารมีธรรมที่พระโพธิสัตว์ทรงปฏิบัติ สมเด็จพระญาณสังวรฯ ได้ทรงให้ความหมายของพระโพธิสัตว์และบารมีไว้อย่างกว้างขวาง และยังได้ทรงอธิบายความหมายและที่มาของชาตก ซึ่งเป็นเรื่องราวต่าง ๆ ของพระโพธิสัตว์ซึ่งจัดว่าเป็นหนึ่งในพุทธวิธีในการสอนของพระพุทธเจ้าให้เหมาะแก่คติโลกในฐานะที่ไม่เหมาะแก่การสอนคติธรรม หรือสรุปง่าย ๆ ว่า ทรงแสดงชาตกเล่าเป็นอดีตนิทานคือมีเรื่องบังเกิดขึ้นในอดีตและเกิดผลอย่างไรจากเรื่องนั้น ในลักษณะคำสอนที่ผู้ฟังโดยทั่วไปที่ไม่พร้อมจะรับฟังคำสอนที่เป็นธรรมะโดยตรงจะสามารถรับไปปฏิบัติให้เป็นประโยชน์ได้ เป็นเหมือนกุศโลบายในการสอนธรรมแก่บุคคลทั่วไป เป้าหมายของชาตกตามคำอธิบายในพระนิพนธ์ชิ้นนี้ มีความสอดคล้องกับประเด็นที่ผู้ทำวิจัยสนใจ ในแง่ของการศึกษาคุณธรรมหลักที่นำไปสู่การบรรลุสัมมาสัมโพธิญาณของพระพุทธเจ้า เพื่อนำไปเป็นแนวทางในการดำเนินชีวิตที่เป็นประโยชน์กับตัวผู้ปฏิบัติและหมู่ชนรอบข้าง การศึกษาเรื่องของพระโพธิสัตว์และบารมีธรรมของพระโพธิสัตว์ในพระนิพนธ์ชิ้นนี้ จะช่วยเสริมในด้านข้อมูลของงานวิจัยชิ้นนี้ได้เป็นอย่างดี

เนื้อหาในพระนิพนธ์ฉบับนี้แตกต่างจากงานวิจัยของผู้เสนอโครงการตรงที่ได้แสดงความหมาย และที่มาของชาดกหรือเรื่องเรื่องของพระโพธิสัตว์ในพระชาดิก่อน ๆ ที่แม้จะแสดงความหมายหรือพุทธประสงค์ในการแสดงชาดกแต่ก็ได้กล่าวถึงการปรับใช้คุณธรรมหรือปฏิบัติของพระโพธิสัตว์กับการดำเนินชีวิต ในขณะที่งานวิจัยของผู้เสนอโครงการต้องการศึกษาถึงเรื่องคุณธรรมหรือปฏิบัติของพระโพธิสัตว์เพื่อนำมาประยุกต์ใช้เป็นแนวปฏิบัติสำหรับชาวพุทธไทยในสังคมปัจจุบัน

บรรจบ บรรณรุจิ (2529) ในหนังสือ “พระโพธิสัตว์ ในนิกายเถรวาท” อธิบายความหมาย ประเภท คุณสมบัติต่าง ๆ ของพระโพธิสัตว์และองค์ประกอบเพื่อเป็นพระโพธิสัตว์ของพระโพธิสัตว์ไว้อย่างสังเขป มีการรวบรวมแจกแจงลักษณะทางกายภาพของมหาบุรุษหรือมหาปุริสลักษณะประกอบกับกุศลกรรมหรือการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ ซึ่งเป็นเหตุให้ได้มาซึ่งมหาปุริสลักษณะไว้โดยย่อแม้จะกล่าวสรุปว่า กุศลกรรมต่าง ๆ เหล่านั้นสังเคราะห์เข้ากับทศบารมีแต่ก็มีได้แจ่มหรืออธิบายไว้อย่างชัดเจน คงมีแต่การกล่าวสรุปย่อไว้เท่านั้น

แนวเรื่องของหนังสือเล่มนี้แตกต่างจากงานวิจัยของผู้เสนอโครงการตรงที่งานวิจัยชิ้นนี้มีลักษณะเป็นเพียงการรวบรวมแจกแจงสรุปเรื่องต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับพระโพธิสัตว์ในด้านต่าง ๆ เข้าเป็นหมวดหมู่ตามลักษณะทางกายภาพหรือมหาปุริสลักษณะของพระโพธิสัตว์ มีการกล่าวถึงกุศลกรรมหรือปฏิบัติของพระโพธิสัตว์อย่างย่อ ๆ แต่ไม่ได้มีการนำเสนอการประยุกต์ใช้กับการดำเนินชีวิตในสังคมปัจจุบันอย่างที่ผู้เสนอโครงการนำเสนอ

ประพจน์ อัครวิรุฬหการ (2557) ในหนังสือ “โพธิสัตว์จรรยา : มรรคาเพื่อมหาชน” อธิบายเรื่องพระโพธิสัตว์ เริ่มด้วยการค้นหาความหมายของคำว่า พระโพธิสัตว์ จำแนกความหมายของคำเพื่อวิเคราะห์ความเป็นมาของแนวคิดเรื่องพระโพธิสัตว์จากการพิจารณาตุคติความคิดที่คลี่คลายไปตามทางการพัฒนาของพุทธศาสนาตามสภาพความคิด สภาพทางสังคม เศรษฐกิจ การเมือง และสภาพทางภูมิศาสตร์ ลำดับต่อมาได้กล่าวถึงวิถีทางแห่งการเป็นพระโพธิสัตว์ ขั้นตอนช่วงการตั้งปณิธาน การบำเพ็ญธรรมและผลจากการบำเพ็ญธรรมของพระโพธิสัตว์นั้น ๆ เนื้อหาในหนังสือเล่มนี้ กล่าวถึงความ เป็นพระโพธิสัตว์ในแง่ของระบบของการบำเพ็ญธรรมเพื่อเป็นพระพุทธเจ้า โดยมีศูนย์กลางอยู่ที่ธรรมะหมวดหนึ่งที่เรียกว่า “บารมี” หรือ “ปารมิตา” เมื่อบำเพ็ญบารมีเต็มบริบูรณ์แล้วบุคคลผู้นั้นก็จะได้รับรลโพธิญาณได้เป็นพระพุทธเจ้าโดยเนื้อหาหลักอ้างอิงจากพระคัมภีร์ที่เกี่ยวข้องกับโพธิสัตว์จรรยาของฝ่ายมหายานเปรียบเทียบกับพระคัมภีร์ฝ่ายเถรวาท

ความแตกต่างของเนื้อหาในหนังสือเล่มนี้กับงานวิจัยของผู้เสนอโครงการอยู่ตรงที่ หนังสือเล่มนี้นำเสนอข้อมูลวิเคราะห์อธิบายหลักการและแนวคิดของพระโพธิสัตว์ ตามแนวทางของฝ่ายมหายานเป็นหลักแม้จะมีการเปรียบเทียบหรืออ้างอิงกับพระคัมภีร์ฝ่ายเถรวาทด้วยก็ตามซึ่งในฝ่ายมหายานนั้น เรื่องโพธิจิตหรือความเป็นโพธิสัตว์ในสรรพชีวิตถือเป็นสามัญแตกต่างจากแนวคิด

พื้นฐานของฝ่ายเถรวาท ในขณะที่ผู้เสนอโครงการวิจัยเสนอแนวคิดในด้านของพระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาทในแนวทางที่ว่า แม้บุคคลทั่วไปก็สามารถปฏิบัติตามปฏิปทาของพระโพธิสัตว์ได้ในชีวิตประจำวันของสังคมปัจจุบัน

ปกรณ ลิมปยุสรณ์ (2547) ในหนังสือ “โพธิสัตว์บารมีกับสังคมไทยในสหัสวรรษใหม่” หนังสือเล่มนี้เป็นเอกสารถ่ายทอดการสัมมนาทางวิชาการในหัวข้อ “โพธิสัตว์บารมีกับสังคมไทยในสหัสวรรษใหม่” ซึ่งได้จัดขึ้นเมื่อวันที่ 21 มกราคม 2546 ณ ห้องประชุมอาคารอเนกประสงค์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ท่าพระจันทร์ผู้ร่วมประชุมและสัมมนาประกอบด้วยนักวิชาการและผู้เชี่ยวชาญทางด้านพุทธศาสนาในประเทศไทยจำนวนมาก เนื้อหาการอภิปรายเริ่มจากความหมายและความสำคัญของโพธิสัตว์บารมีตามคติมหายานจีน โพธิสัตว์ธรรมกับสังคมบริโภค โพธิสัตว์บารมีกับอุดมการณ์ของการสร้างสรรค์สังคม โลกาวัดนั้นจะขัดกับการสั่งสมโพธิสัตว์ธรรมหรือไม่ และเสริมด้วยบทความ พระโพธิสัตว์บารมีกับอุดมการณ์สร้างสรรค์สังคม ของศาสตราจารย์ ดร.ผาสุก อินทราวุธ มีการเปิดประเด็นที่น่าสนใจเกี่ยวกับสังคมในหลายประเด็นเช่น โพธิสัตว์ธรรมจะสงเคราะห์เข้ากับสังคมที่เป็นบริโภคนิยมและวัตถุนิยมอย่างสังคมทุนนิยมปัจจุบันนี้ได้หรือไม่อย่างไร เป็นต้น และแม้ว่าเนื้อหาในการสัมมนาจะเกี่ยวเนื่องกับโพธิสัตว์บารมีในฝ่ายมหายานเป็นหลัก แต่ก็มีเชื่อมโยงและอ้างอิงถึงคติและการปฏิบัติของชาวพุทธในฝ่ายเถรวาทเป็นการเปรียบเทียบอยู่ด้วยบ้างเช่นกัน รวมไปถึงส่วนที่เกี่ยวข้องกับบูรพมหากษัตริย์ไทยในอดีตจนถึงปัจจุบันโดยสรุปว่าพระมหากษัตริย์ของไทยตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ทรงมีแนวพระราชดำริที่เปรียบพระองค์เสมือนพระโพธิสัตว์ด้วยทรงปรารถนาพระโพธิญาณ

แม้จะมีการเชื่อมโยงและอ้างอิงเปรียบเทียบกับแนวคิดหรือคติของฝ่ายเถรวาทแต่รายละเอียดหลักยังเป็นเนื้อหาสาระของโพธิสัตว์บารมีของฝ่ายมหายาน ซึ่งต่างจากงานวิจัยนี้ที่เสนอแนวคิดหรือแม่แบบในการดำเนินชีวิตของชาวพุทธในสังคมไทยปัจจุบัน ตามปฏิปทาของพระโพธิสัตว์ตามคติของพระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาท

ดนัย ปรีชาเพิ่มประสิทธิ์ และ คณิดา หอมทรัพย์ (2557) ในหนังสือ “พุทธภูมิพล” เนื้อหาของหนังสือเล่มนี้ แสดงให้เห็นถึงการบำเพ็ญโพธิสัตว์บารมีธรรมอย่างเป็นรูปธรรมผ่านพระราชกรณียกิจต่าง ๆ ของพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดชที่ทรงทำเพื่อประโยชน์แห่งมวลอาณาประชาราษฎร์อย่างแท้จริง แม้จะมีเคยมีพระดำรัสว่าทรงปรารถนาพุทธภูมิเลยก็ตาม ผู้เขียนได้นำพระราชประวัติส่วนพระองค์ พระจริยวัตร พระราชกรณียกิจ โครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ ฯลฯ มาเปรียบเทียบกับทศบารมีของพระโพธิสัตว์ว่ามีความสอดคล้องกันและทรงบำเพ็ญบารมีทั้งสิบประการนั้นอย่างเป็นรูปธรรมอย่างแท้จริง และได้สรุปไว้ว่า ทศบารมีที่แท้จริงนั้น ต้องปฏิบัติให้เห็นได้ อย่างเป็นรูปธรรม ไม่ใช่เพียงแค่อธิษฐานหรือแค่แสดงความปรารถนาแล้วจะบริบูรณ์ได้, ทศบารมีต้อง

ทำเพื่อช่วยเหลือผู้อื่น ไม่ใช่ทำเพื่อตนเอง และทศบารมีต้องเป็นไปเพื่อละความยึดมั่นในอัตตาตัวตน ไม่ใช่เป็นไปเพื่อเพิ่มอัตตาตัวตน

หนังสือเล่มนี้แตกต่างจากงานวิจัยนี้ ตรงที่เนื้อหาในหนังสือนำเสนอการบำเพ็ญบารมีธรรมของพระมหากษัตริย์คือพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช ในขณะที่ผู้เสนอโครงการวิจัยมุ่งเน้นแนวทางในการดำเนินชีวิตตามปฏิปทาของพระโพธิสัตว์ของชาวพุทธในระดับทั่วไปในสังคมอย่างเป็นรูปธรรม

จากการทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง แม้จะมีงานเขียนจำนวนมากเกี่ยวข้องกับเรื่องพระโพธิสัตว์และทศบารมีหรือบารมี 10 ของพระโพธิสัตว์ซึ่งเป็นเนื้อหาส่วนหนึ่งของงานวิจัยนี้ แต่ยังไม่มีการเขียนใดมุ่งศึกษาการนำปฏิปทาของพระโพธิสัตว์มาประยุกต์ใช้สำหรับการดำเนินชีวิตในสมัยปัจจุบันอย่างที่งานวิจัยนี้จะศึกษา จึงเป็นเรื่องที่น่าสนใจว่า จะนำปฏิปทาของพระโพธิสัตว์มาประยุกต์ใช้สำหรับการดำเนินชีวิตประจำวันในสมัยปัจจุบันอย่างไร

1.4 ขอบเขตของการวิจัย

ผู้วิจัยจะศึกษาปฏิปทาของพระโพธิสัตว์จากพระไตรปิฎกและอรรถกถาของฝ่ายพระพุทธศาสนาเถรวาท ฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

เหตุผลที่เลือกศึกษาพระสูตรและอรรถกถาเหล่านี้ เพราะเป็นแหล่งข้อมูลที่แสดงและแจกแจงถึงปฏิปทาของพระโพธิสัตว์ที่ปรากฏอยู่ในคัมภีร์หลักของฝ่ายเถรวาท โดยเฉพาะนิบาตชาตก ซึ่งกล่าวถึงอดีตชาติของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าองค์ปัจจุบันครั้งยังเสวยพระชาติเป็นพระโพธิสัตว์ และจริยาปิฎกซึ่งกล่าวถึงจริยาหรือปฏิปทาของพระพุทธเจ้าองค์ก่อน ๆ เมื่อครั้งยังเสวยพระชาติเป็นพระโพธิสัตว์เช่นเดียวกัน

1.5 วิธีดำเนินการวิจัย

ในการวิจัย จะใช้การวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary Research) ในการวิจัยและเสนอข้อมูลที่ได้มาแบบ พรรณนาวิเคราะห์ (Descriptive Analysis) โดยมีขั้นตอนดังนี้

1.5.1 รวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับปฏิปทาของพระโพธิสัตว์ บารมี และระดับชั้นบารมีในนิบาตชาตก จาก คัมภีร์พระไตรปิฎก และคัมภีร์อรรถกถา และวรรณกรรมพุทธศาสนาอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง

1.5.2 นำข้อมูลมาเรียบเรียงแล้ววิเคราะห์และสังเคราะห์ตามวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้

1.5.3 สรุปผลการวิจัยและเขียนรายงานผลการวิจัย

1.6 ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

1.6.1 ทำให้ทราบถึงปฏิบัติของพระโพธิสัตว์ในฝ่ายเถรวาทที่ครอบคลุมและชัดเจนมากขึ้น

1.6.2 ทำให้ได้แนวปฏิบัติหรือการประยุกต์วิถีการดำเนินชีวิตตามปฏิบัติของพระโพธิสัตว์สำหรับชาวพุทธไทยในสังคมปัจจุบันอย่างเป็นรูปธรรม

บทที่ 2

ความหมาย ประเภท และคุณสมบัติของพระโพธิสัตว์

บทนี้จะกล่าวถึงความหมาย ประเภท และคุณสมบัติของพระโพธิสัตว์ตามแนวทาง ทศบารมี

2.1 ความหมายของพระโพธิสัตว์

พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554 ให้ความหมายของคำว่า “โพธิสัตว์” ว่า “น. ท่านผู้ที่จะได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า (ส. โพธิสตฺตฺว; ป. โพธิสตฺต)” (ราชบัณฑิตยสถาน, 2554, น. 852)

พจนานุกรมพุทธศาสน์ฉบับประมวลศัพท์ ได้ให้ความหมายของคำว่า “โพธิสัตว์” ว่า “ท่านผู้ที่จะได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า ซึ่งกำลังบำเพ็ญบารมี ๑๐ คือ ทาน ศีล เนกขัมมะ ปัญญา วิริยะ ขันติ สัจจะ อธิษฐาน เมตตา อุเบกขา” (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), 2553, น. 278)

บรรจบ บรรณรุจิ ได้ให้ความหมายของคำว่า “โพธิสัตว์” ว่า “ผู้เกี่ยวข้องในโพธิญาณ” ซึ่ง “โพธิญาณ” หมายถึง “ญาณเป็นเครื่องรู้หรือวิจัย 4 อันได้แก่ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค” (บรรจบ บรรณรุจิ, 2529, น. 9)

รวมความแล้ว “โพธิสัตว์” คือ ผู้ซึ่งตั้งใจแน่วแน่ในการบำเพ็ญเพียรเพื่อที่จะเป็น พระพุทธเจ้าในอนาคต จึงมีการสร้างสมบารมีซึ่งทางพระพุทธศาสนาเรียกว่า “โพธิสัตว์”

2.2 ประเภทของพระโพธิสัตว์

พระโพธิสัตว์สามารถจำแนกประเภทได้เป็น 2 ประเภท และ 3 ประเภท ตามเกณฑ์ที่ใช้ คือ ความแน่นอนที่จะได้เป็นพระพุทธเจ้าและความแตกต่างของเวลาและอินทรีย์ธรรมที่ทำให้ตรัสรู้ ดังนี้

2.2.1 พระโพธิสัตว์ 2 ประเภท

เมื่อจำแนกตามความแน่นอนที่จะได้เป็นพระพุทธเจ้า พระโพธิสัตว์สามารถ จำแนกได้เป็น 2 ประเภท คือ

2.2.1.1 อนิยตโพธิสัตว์

พระโพธิสัตว์ที่ยังไม่แน่นอนว่าจะได้เป็นพระพุทธเจ้าหรือไม่ เป็นพระโพธิสัตว์ที่ยังไม่ได้รับพุทธพยากรณ์ คือ ไม่ได้รับการพยากรณ์จากพระพุทธเจ้าพระองค์ใดพระองค์หนึ่งว่าจะได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าหรือไม่

2.2.1.2 นิยตโพธิสัตว์

พระโพธิสัตว์ที่แน่นอนว่าจะได้เป็นพระพุทธเจ้าในอนาคต เป็นพระโพธิสัตว์ที่ได้รับพุทธพยากรณ์แล้วว่าจะได้เป็นพระพุทธเจ้าแน่นอนในอนาคต (ขุ.พุทธ.อ. (ไทย) น. 515-516) (บรรจบ บรรณรุจิ, 2529, น. 12)

2.2.2 พระโพธิสัตว์ 3 ประเภท

เมื่อจำแนกตามเวลาที่ใช้ในการบำเพ็ญบารมีและอินทรีย์ธรรมที่ทำให้ตรัสรู้ พระโพธิสัตว์สามารถจำแนกได้ 3 ประเภท กล่าวคือ พระโพธิสัตว์แต่ละองค์ มีความแตกต่างกันในแง่ของ ระยะเวลาในการบำเพ็ญบารมีจนกระทั่งได้ตรัสรู้ธรรม และ อินทรีย์ธรรม ที่เป็นตัวนำในการตรัสรู้ธรรมมากน้อยต่างกัน คือ ปัญญา ศรัทธา และวิริยะ เมื่อพิจารณาจากความแตกต่างสองประการข้างต้นแล้ว ก็จะสามารถแบ่งพระโพธิสัตว์ได้เป็น 3 ประเภท (ขุ.จรียา.อ. (ไทย) น. 462-463)

2.2.2.1 พระอุคฆฏิตัญญุโพธิสัตว์

พระโพธิสัตว์ประเภทนี้ ประกอบด้วยปัญญามากกว่าศรัทธาและความเพียรใช้เวลาในการบำเพ็ญบารมีน้อยกว่าพระโพธิสัตว์ประเภทอื่นทั้งหมด โดยใช้เวลาในการบำเพ็ญบารมี 4 อสงไขย แสนมหากัป เมื่อตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าแล้ว มีชื่อเรียกว่า “พระปัญญากุศลพุทธเจ้า”

แต่พระโพธิสัตว์ประเภทนี้หากเปลี่ยนใจ น้อมใจไปในสวากโภณญาณก็สามารถบรรลุอรหัตต์ พร้อมด้วยอภิญญา 6 และ ปฏิสัมภิทา 4 ได้ด้วยการฟังคาถาเพียง 1 คาถาอันประกอบด้วยบาททั้ง 4 ต่อพระพักตร์ของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เมื่อยังไม่จบบาทคาถาที่สาม

พระพุทธเจ้าในอดีตเมื่อครั้งยังเป็นพระโพธิสัตว์ ที่จัดว่าเป็นอุคฆฏิตัญญุโพธิสัตว์ประกอบด้วย พระโสภิตพุทธเจ้า (ขุ.พุทธ.อ. (ไทย) น. 317) รวมถึงพระพุทธเจ้าองค์ปัจจุบันคือพระโคตมพุทธเจ้าเมื่อครั้งยังเป็นพระโพธิสัตว์ ก็จัดว่าเป็นอุคฆฏิตัญญุโพธิสัตว์ด้วย (ขุ.พุทธ.อ. (ไทย) น. 515-516)

2.2.2.2 พระวิปจิตัญญุโพธิสัตว์

พระโพธิสัตว์ประเภทนี้ ประกอบด้วยศรัทธามากกว่าปัญญาและความเพียรใช้เวลาในการบำเพ็ญบารมีนานกว่าพระอุคฆฏิตัญญุโพธิสัตว์ โดยใช้เวลาในการบำเพ็ญบารมี 8 อสงไขย แสนมหากัป เมื่อตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าแล้ว มีชื่อเรียกว่า “พระศรัทธากุศลพุทธเจ้า”

แต่พระโพธิสัตว์ประเภทนี้หากเปลี่ยนใจ น้อมใจไปในสาวกโพธิญาณ ก็สามารถบรรลุอรหัตต์ พร้อมด้วยอภิญญา 6 และ ปฏิสัมภิทา 4 ได้ด้วยการฟังคาถาเพียง 1 คาถา อันประกอบด้วยบาททั้ง 4 ต่อพระพักตร์ของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เมื่อยังไม่จบบาทคาถาที่สี่ สำหรับตัวอย่างพระโพธิสัตว์ประเภทวิบัติญาณนั้น ไม่พบข้อมูลในคัมภีร์ทั้ง พระไตรปิฎกและอรรถกถา

2.2.2.3 พระในยโพธิสัตว์

พระโพธิสัตว์ประเภทนี้ ประกอบด้วยความเพียร มากกว่าปัญญาและ ศรัทธา ใช้เวลาในการบำเพ็ญบารมีมากกว่าพระโพธิสัตว์ประเภทอื่นทั้งหมด โดยใช้เวลาในการบำเพ็ญ บารมี 16 อสงไขย แสนมหากัป เมื่อตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าแล้ว มีชื่อเรียกว่า “พระวิริยาธิกพุทธเจ้า”

แต่พระโพธิสัตว์ประเภทนี้หากเปลี่ยนใจ น้อมใจไปในสาวกโพธิญาณ ก็สามารถบรรลุอรหัตต์ พร้อมด้วยอภิญญา 6 และ ปฏิสัมภิทา 4 ได้ด้วยการฟังคาถาเพียง 1 คาถาอัน ประกอบด้วยบาททั้ง 4 ต่อพระพักตร์ของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เมื่อจบบาทคาถาที่สี่

พระพุทธเจ้าในอดีตเมื่อครั้งยังเป็นพระโพธิสัตว์ที่จัดว่าเป็นในยโพธิสัตว์ ประกอบด้วย พระโกณฑัญญะพุทธเจ้า (ขุ.พุทธ.อ. (ไทย) น. 250), พระมังคลพุทธเจ้า (ขุ.พุทธ.อ. (ไทย) น. 268-269) และพระอนมทัสสีพุทธเจ้า (ขุ.พุทธ.อ. (ไทย) น. 327)

พระโพธิสัตว์ทั้ง 3 ประเภทนี้ แม้จะแตกต่างกันในด้านระยะเวลาที่บำเพ็ญบารมี และอินทรีย์ธรรมที่หนุนนำให้ตรัสรู้ธรรม แต่เมื่อพิจารณาถึงโพธิญาณ หรือความรู้ที่ทำให้ได้ตรัสรู้เป็น พระพุทธเจ้าแล้ว ก็นับว่าเสมอเหมือนกัน คือทรงตรัสรู้อรุณัย 4 อันได้แก่ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ และ มรรค เช่นเดียวกัน อันถือเป็นตรัสรู้ธรรมของผู้เป็นพระพุทธเจ้า

2.3 คุณสมบัติของนิตยโพธิสัตว์

บุคคลที่เป็นนิตยโพธิสัตว์มีคุณสมบัติที่สำคัญอยู่ 2 ชุด ชุดแรกคือ คุณสมบัติที่จะต้อง มี เพื่อให้ได้รับพุทธพยากรณ์ที่เรียกว่า “ธรรมสมโฆทาน” ส่วนชุดที่สองคือคุณสมบัติที่เกิดขึ้นเมื่อได้เป็น นิตยโพธิสัตว์แล้ว

2.3.1 ธรรมสมโฆทาน

ดังที่กล่าวมาแล้วข้างต้น นิตยโพธิสัตว์ คือพระโพธิสัตว์ผู้จะได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า อย่างแน่นอน และจะต้องประกอบด้วยองค์ประกอบ 8 ประการที่เรียกว่า ธรรมสมโฆทาน (ขุ.พุทธ. (ไทย)

33/59/574-575) จึงจะได้รับพุทธพยากรณ์ว่าจะได้เป็นนิตยโพรสัตว์คือจะได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าแน่นอนหรือไม่

ธรรมสโมธาน หรือ องค์ประกอบทั้ง 8 ประการมีดังนี้

1. ความเป็นมนุษย์
2. ความสมบูรณ์ด้วยบุรุษเพศ
3. เหตุที่จะทำให้สำเร็จพระอรหันต์ได้ในชาตินั้น
4. การได้เห็นพระศาสดา
5. การได้บรรพชา
6. ความถึงพร้อมแห่งคุณ คือ สมาบัติ 8 และ อภิญญา 5
7. อธิการคือการทำให้ง
8. ความเป็นผู้มีฉันทะ (ขุ.พุทธ. (ไทย) 33/59/574-575)

ในชาติที่มีองค์ประกอบหรือคุณสมบัติ 8 อย่างนี้ครบบริบูรณ์ พระโพรสัตว์ก็จะได้รับพยากรณ์จากพระพุทธเจ้าพระองค์ใดพระองค์หนึ่งว่า จะได้เป็นพระพุทธเจ้าในอนาคตกาลหรือไม่ หากได้รับพุทธพยากรณ์ว่าจะได้เป็นพระพุทธเจ้าแน่นอนในอนาคต พระโพรสัตว์พระองค์นั้นก็จะกลายเป็นนิตยโพรสัตว์

2.3.2 คุณสมบัติหลังได้เป็นนิตยโพรสัตว์แล้ว

เมื่อนิตยโพรสัตว์ได้รับพุทธพยากรณ์แล้ว จะมีคุณสมบัติพิเศษหรือได้รับอาณิสสแห่งนิตยโพรสัตว์ ดังนี้

นิตยโพรสัตว์ ผู้ถึงพร้อมด้วยองค์คุณครบถ้วนอย่างนี้ แม้จะท่องเที่ยว เกิด ตลอดกาล ยาวนานนับเป็นร้อยโกฏิกัป

นิตยโพรสัตว์ จะไม่เกิดในอเวจีมหานคร และในโลกันทมหานรก ไม่เกิดเป็นนิชฌามัตถิกเปรต ขุปปิปาสิกเปรต และกาลกัญจิกาอสูร

แม้จะเข้าถึงทุกติ ก็จะไม่เกิดเป็นสัตว์ที่มีขนาดเล็กกว่านกระจาบ เมื่อต้องเกิดในหมู่มนุษย์ ก็ต้องไม่เกิดเป็นคนตาบอดแต่กำเนิด

ไม่เกิดเป็นคนหนวกแต่กำเนิด ไม่เกิดเป็นคนใบ้ไม่เกิดเป็นสตรี ไม่เกิดเป็นคนสองเพศ และไม่เกิดเป็นบัณฑิต

นิตยโพรสัตว์ ไม่เป็นผู้นับเนื่องกับกลุ่มชนดังกล่าวมา ไม่ทำอนันตริยกรรม มีโคจรบริสุทธิ์หมดจดในทุกภพทุกชาติ

นิตยโพรสัตว์ไม่เสพมิถนาภิภูมิจิ มีความเห็นว่ากรรมที่ทำแล้ว มีผล แม้ต้องบังเกิดในสวรรค์ ก็ไม่ถึงอสังขญิกภพ

นิตโพรศีตว์ ย่อมไม่มีเหตุที่จะไปบังเกิดในภูมิแห่งพรหมชั้นสุทธาวาส เป็นผู้มิจิต
 น้อมไปในเนกขัมมะ ดำรงตนเป็นสัตบุรุษ ไม่เกี่ยวไม่ยึดมั่นในภพน้อยภพใหญ่ มั่นคง
 บำเพ็ญแต่โลกัตถจริยาทั้งหลาย ยังบารมีธรรม (พุทธการกรรม) ทั้งปวงให้บริบูรณ์
 (ขุ.พุทธ.อ. (ไทย) น. 516-517)

คุณสมบัติพิเศษหลังจากได้เป็นนิตโพรศีตว์แล้วเหล่านี้ อาจสันนิษฐานได้ว่าเป็น
 ผลที่เกิดมาจากบุญหรือบารมีที่ได้สั่งสมมานานก่อนจะได้เป็นนิตโพรศีตว์ และเป็นคุณสมบัติที่ทำให้
 พระโพรศีตว์สามารถบำเพ็ญบารมีช่วยเหลือสรรพสัตว์ได้มากขึ้น เช่น การไม่มีมิจฉาทิฏฐิ มีสัมมาทิฏฐิ
 เชื่อเรื่องกรรม (กัมมัสมกตาสัมมาทิฏฐิ) ทำให้พระโพรศีตว์เป็นคนดีชอบช่วยเหลือผู้อื่น และการไม่เกิด
 ในอสังัญญาทำให้ไม่เสียเวลาหรือโอกาสที่จะช่วยเหลือผู้อื่น เนื่องจากการเกิดในอสังัญญาที่มีแต่รูป
 ชันธทำให้ไม่สามารถช่วยเหลือใครได้ รวมทั้งไม่สามารถทำ คือการลงมาเกิดในโลกมนุษย์เพื่อช่วย
 สรรพสัตว์ก่อนหมดอายุขัย (ที.ม.อ. (ไทย) น. 31) (ม.อุ.อ. (ไทย) น. 168)

2.4 บารมี 10

สำหรับพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาทแล้ว บารมี 10 หรือ ทศบารมี ถือเป็นคุณธรรมหลักของ
 พระโพรศีตว์ที่จะมาเป็นพระพุทธเจ้าในอนาคต ต่อไปนี้จะได้อภิปรายความหมายของบารมีและ
 รายละเอียด ของบารมีทั้ง 10 ประการ

2.4.1 ความหมายของคำว่า “บารมี”

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), 2553,
 น. 180.) (ปัจจุบันเป็นที่ สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์) ได้สรุปคำจำกัดความของคำว่าบารมีไว้ว่า

คุณความดีที่บำเพ็ญอย่างยั้งยวดเพื่อบรรลุจุดหมายอันสูงยิ่ง, บารมีที่พระโพรศีตว์ต้อง
 บำเพ็ญให้ครบบริบูรณ์ จึงจะบรรลุโพธิญาณ เป็นพระพุทธเจ้า มี ๑๐ คือ ๑. ทาน
 (การให้ การเสียสละเพื่อช่วยเหลือมวลมนุษยสรรพสัตว์) ๒. ศีล (ความประพฤติถูกต้อง
 สุจริต) ๓. เนกขัมมะ (ความปลีกออกจากกามได้ ไม่เห็นแก่การเสพบำเรอ, การออกบวช)
 ๔. ปัญญา (ความรอบรู้เข้าถึงความจริง รู้จักคิดพิจารณาแก้ไขปัญหาและดำเนินการ
 จัดการต่าง ๆ ให้สำเร็จ) ๕. วิริยะ (ความเพียรแก้อ้าวกล้าบากบั่นทำการ ไม่ทอดทิ้งธุระ
 หน้าที่) ๖. ขันติ (ความอดทน ควบคุมตนอยู่ได้ในธรรม ในเหตุผล และในแนวทางเพื่อ
 จุดหมายอันชอบ ไม่ยอมล่อลวงจากกิเลส) ๗. สัจจะ (ความจริง ซื่อสัตย์ จริงใจ จริงจัง)

๘. อธิษฐาน (ความตั้งใจมั่น ตั้งจุดหมายไว้ตั้งงามชัดเจนและมุ่งไปเด็ดเดี่ยวแน่วแน่)
 ๙. เมตตา (ความรักความปรารถนาดี คิดเกื้อกูลหวังให้สรรพสัตว์อยู่ดีมีความสุข)
 ๑๐. อุเบกขา (ความวางใจเป็นกลาง อยู่ในธรรม เรียบสงบสม่ำเสมอ ไม่เอนเอียง ไม่หวั่นไหวไปด้วยความยินดียินร้ายชอบชังหรือแรงเข้ายวนยั่วใด ๆ)...

ในคัมภีร์จริยาปิฎก ในสโมธานคาถา สรุปรูปการบำเพ็ญบารมี 30 (ขุ.จริยา. (ไทย) 33/-/776-778) ว่าบารมีแต่ละอย่างนั้น มีลำดับการปฏิบัติแตกต่างกันเป็น 3 ชั้น เรียกว่า บารมี อุปบารมี และ ปรมัตถบารมี รวมทั้งสิ้นเป็น 30 บารมี หรือ 30 ทศ เป็นอุปกณ์ที่จะพาผู้ประพฤติปฏิบัติให้ถึงพระนิพพาน คัมภีร์จริยาปิฎก แสดงความหมายของคำว่า บารมี ว่า เป็นธรรมะ 10 ประการ รวมลำดับชั้นบารมี 3 ระดับคือ บารมี อุปบารมี และปรมัตถบารมีเป็นบารมี ดังจะขอยกข้อความบางส่วนมาดังนี้ “สโมธานคาถา สรุปรูปการบำเพ็ญบารมี ๓๐ ทศ [๓๖] การบำเพ็ญบารมีอันเป็นเครื่องบ่มพระโพธิญาณเหล่านี้ จัดเป็นบารมี ๑๐ อุปบารมี ๑๐ ปรมัตถบารมี ๑๐...”

มีการให้ความหมายของคำว่าบารมีตามรูปศัพท์ โดยนักวิชาการและปราชญ์หลายท่าน ดังจะได้ยกตัวอย่างมาอภิปรายดังต่อไปนี้

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระจันทบุรีนฤนาถ ทรงเห็นว่า คำว่า “บารมี” หมายถึง “ธรรมมีคุณอย่างยิ่ง” และ “ธรรมเครื่องถึงฝั่ง” (เทพรัตนราชสดาฯ สยามบรมราชกุมารี, สมเด็จพระ, 2534, น. 15-16)

ส่วน น. อ.แย้ม ประพัฒน์ทอง ได้ให้ความหมายของคำว่า “บารมี” จากการวิเคราะห์ศัพท์ “ปารมี” ไว้ว่า คุณสมบัติที่พึงยินดีก่อน กล่าวคือ พึงยินดีในการบำเพ็ญบารมีก่อนแล้ว จึงบรรลुพระโพธิญาณ (เทพรัตนราชสดาฯ สยามบรมราชกุมารี, สมเด็จพระ, 2534, น. 16)

นักวิชาการยุคปัจจุบัน เช่น ซิลเดอส์ (R.C. Childers) ริส เดวิดส์ (T.W. Rhys Davids) วิลเลียม สตีต William Stede) ญาณติโลก (Nyanatiloka) และ แฟรงคลิน เอดเจอร์ตัน (Franklin Edgerton) อธิบายความหมายของคำว่า บารมี ไว้ว่า “บารมี แปลว่า ความเป็นเลิศ, ความเต็ม (completeness) หรือความสมบูรณ์แบบ (perfection) ด้วยคุณธรรมคือทศบารมี 10 ประการ ที่นำไปสู่ความเป็นพระพุทเจ้า” (เทพรัตนราชสดาฯ สยามบรมราชกุมารี, สมเด็จพระ, 2534, น. 14)

จากตัวอย่างการให้ความหมายของคำว่าบารมีตามรูปศัพท์ที่ยกมาข้างต้น สรุปได้ว่า บารมี หมายถึง ความเป็นเลิศที่สุดในการปฏิบัติธรรม คือการพ้นอาสวะทั้งปวง

กล่าวโดยสรุป ความหมายของคำว่าบารมีคือ ความเป็นเลิศที่สุดในการปฏิบัติธรรม ประกอบด้วยธรรมะ 10 ประการอันเป็นอุปกณ์ที่จะพาผู้ประพฤติปฏิบัติให้ถึงพระนิพพาน.

2.4.2 ความหมายของบารมี 10

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต, 2553, น. 239-240)) ได้สรุปความหมายของ ทศบารมี ไว้ว่า บารมี 10 หรือ ทศบารมี ปฏิปทาอันยอดเยี่ยม, คุณธรรมที่ประเสริฐปฏิบัติอย่างยิ่งยวด คือ ความดีที่บำเพ็ญอย่างพิเศษ เพื่อบรรลุซึ่งจุดหมายอันสูง เช่น ความเป็นพระพุทธรเจ้าและความเป็นมหาสาวก เป็นต้น (พระพรหมคุณาภรณ์

ในที่นี้ จะขอรวบรวมความหมายของทศบารมีตามคำอธิบายในพจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), 2553, น. 239-240) คำอธิบายของบรรจบ บรรณรุจิ (2529, น. 19-22) คำอธิบายในอรรถกถาขุททกนิกาย อปทานอรรถกถาขุททกนิกาย พุทฺธวงศ์ และคำอธิบายในอรรถกถา ขุททกนิกาย จริยาปิฎก มานำเสนอต่อไปนี้

2.4.2.1 ทาน

ทาน คือ การให้ การเสียสละ (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), 2553, น. 239-240)

ทาน 2 ประกอบด้วย 1. อามิสทาน ให้สิ่งของ 2. ธรรมทาน ให้ธรรม (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), 2553, น. 128)

ทาน 3 ประการคือ 1. การสละทรัพย์สินของภายนอก 2. การสละอวัยวะในร่างกายของตน และ 3. การสละชีวิตของตนเอง หรือสิ่งเสมอด้วยชีวิต คือบุตร ภรรยา (บรรจบ บรรณรุจิ, 2529, น. 19-22)

สัปปริสทาน 8 ได้แก่ 1. สัตบุรุษยอมให้ของที่สะอาด 2. สัตบุรุษยอมให้ของที่ประณีต 3. สัตบุรุษยอมให้ตามกาล 4. สัตบุรุษยอมให้ของที่สมควร 5. สัตบุรุษยอมเลือกให้ (แต่สิ่งที่ดี) 6. สัตบุรุษยอมให้เป็นนิത്യ 7. สัตบุรุษกำลังให้ก็ทำจิตใจให้ผ่องใส 8. สัตบุรุษครั้นให้แล้วก็ดีใจ (อง.อภฺรฺกฺก. (ไทย) 23/37/296-297)

ในคัมภีร์อรรถกถา อปทานกล่าวว่า การให้ทานไม่ให้เหลือในผู้ขอทั้งชั้นต่ำ ชั้นกลาง และชั้นสูง เปรียบกับหม้อที่เต็มด้วยน้ำซึ่งผู้ใดผู้หนึ่งจับคว่ำลง น้ำย่อมไหลออก (ขุ.อป.อ. (ไทย) น. 37) ในคัมภีร์อรรถกถา พุทฺธวงศ์กล่าวในเชิงอุตมคติ คือเป็นการให้ทั้งหมดที่ตนมีโดยไม่มีการจำกัดในการยึดถือทรัพย์สินสมบัติใด ๆ และพร้อมออกบวชโดยปราศจากความอาลัยในทรัพย์สินของเหล่านั้น (ขุ.พุทฺธ.อ. (ไทย) น. 147) ส่วนในคัมภีร์อรรถกถา จริยาปิฎกกล่าวว่า เพราะเจตนาบริจาคเครื่องอุปกรณ์ของตน กำหนดด้วยความเป็นผู้ฉลาดในอุบายแห่งกรุณา เป็นทานบารมี (ขุ.จริยา.อ. (ไทย) น. 402)

โดยสรุป ทาน คือการเสียสละหรือการให้ โดยแบ่งออกเป็นสองประเภท คือ อามิสทาน และ ธรรมทาน และแบ่งออกเป็นสามระดับคือทรัพย์สินของภายนอก ซึ่งอาจรวมไปถึง

ร่างกายเช่นสละร่างกายเพื่อทำสิ่งใดให้ สละอวัยวะในร่างกายของตนเช่นบริจาคลหิตหรืออวัยวะอื่น ๆ และสละชีวิตของตนเองเช่นการสละชีพเพื่อปกป้องชาติของทหารเป็นต้น อย่างไรก็ตามการให้ทานหรือการเสียสละนี้ควรประกอบด้วยปัญญาคือพิจารณาแล้วเห็นว่าเป็นทานที่ควรแก่การเสียสละ เป็นทานซึ่งก่อให้เกิดประโยชน์ทั้งผู้ให้และเหมาะสมแก่ผู้รับ โดยมีอุดมคติต่อเนื่องคือการเสียสละทรัพย์ที่เนื่องด้วยกามทั้งหมดเพื่อการออกบวชหรือเนกขัมมบารมี

2.4.2.2 ศีล

ศีล คือ การรักษากายวาจาให้อยู่ในหลักความประพฤติที่เป็นแบบแผนแห่งภาวะของตน, ความประพฤติงามถูกต้องตามระเบียบวินัย (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), 2553, น. 239-240)

ศีล คือ คุณธรรมเครื่องปราบกิเลสอย่างหยาบ กิเลสอย่างหยาบคือ กิเลสที่เกิดขึ้นแล้ว ทำให้ไม่สามารถยับยั้งชั่งใจไว้ได้ ต้องลงมือกระทำชั่ว ไม่ว่าจะทางกายหรือทางวาจา ศีลที่พระโพธิสัตว์รักษามี 2 ประเภทคือ นิจศีล คือ ศีล 5 และ อุโบสถศีล คือ ศีล 8 (บรรจบ บรรณรุจิ, 2529, น. 19-22)

อีกนัยหนึ่ง ศีลซึ่งพระโพธิสัตว์บำเพ็ญมี 2 อย่างคือ 1. วาริตตศีล กล่าวโดยสรุปคือ การไม่กระทำการที่ “ไม่ควรทำ” และ 2. จาริตตศีล กล่าวโดยสรุปคือ การกระทำ “สิ่งที่ควรทำ” (ขุ.จริยา.อ. (ไทย) น. 437-442)

ในคัมภีร์อรรถกถา อปทานกล่าวว่า รักษาศีลให้บริบูรณ์ในกาลทุกเมื่อ จดจามรีรักษานทาง เปรียบกับจามรีย่อมรักษานทางของตนที่ติดข้องอยู่ในที่ใด ๆ ก็ยอมตายในที่นั้น (ขุ.อป.อ. (ไทย) น. 38) ส่วนในคัมภีร์อรรถกถา พุทธวงศ์เพิ่มเติมว่า ต้องรักษาศีลให้เคร่งครัดตลอดเวลา และพร้อมที่จะสละชีวิตเพื่อรักษาศีลของตนนั้นให้บริสุทธิ์ อนึ่ง ศีลในที่นี้ไม่ได้หมายถึงเบญจศีล แต่หมายถึงศีลในภูมิ 4 ซึ่งในอรรถกถาอธิบายว่าได้แก่ จาตุปาริสุทธิศีล (ขุ.พุทธ.อ. (ไทย) น. 203) ส่วนในคัมภีร์อรรถกถา จริยาปิฎกกล่าวว่า กายสุจริต วีสุจริต กำหนดด้วยความเป็นผู้ฉลาดในอุบายแห่งกุศล และโดยใจความ เจตนาเว้นสิ่งที่ไม่ควรทำแลสิ่งที่ควรทำเป็นต้น เป็นศีลบารมี (ขุ.จริยา.อ. (ไทย) น. 402)

ศีลบริสุทธิ์ได้ด้วยธรรมที่เรียกว่า ปาริสุทธิศีล 4 ประกอบด้วย 1. ปาฏิโมกขสังวรศีล การเว้นจากข้อห้าม ทำตามข้ออนุญาต ประพฤติเคร่งครัดในสิกขาบททุกอย่าง 2. อินทริยสังวรศีล ความสำรวมอินทริย์ ระวังไม่ให้บาปอกุศลครอบงำอินทริย์ทั้งหก 3. อาชีวะปาริสุทธิศีล ความบริสุทธิ์แห่งอาชีพ เลี้ยงชีพโดยทางสุจริตชอบธรรม 4. ปัจจยสันนิสิตศีล ศีลอันเนื่องด้วยปัจจัย 4 ไม่บริโภคด้วยตัณหา (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), 2553, น. 240)

โดยสรุป ศิล คือการรักษาควบคุมกายกรรมและวจีกรรมให้อยู่ในกรอบหรือภาวะแห่งตน เป็นเครื่องป้องกันกิเลสอย่างหยาบ เช่นเบญจศีล อุโบสถศีล เพื่อให้เกิดความดีงามของ ความประพฤติทางกายและวาจาตามอัตภาพแห่งตน ในทางอุดมคติผู้รักษาศีลอันหมายถึงปาริสุทธิ ศีล 4 อย่างเคร่งครัดต้องพร้อมสละชีวิตเพื่อรักษาศีลของตนนั้นให้บริสุทธิ์ และการรักษาศีลควร ประกอบด้วยปัญญารู้ควรว่าสิ่งใดควรเว้นและสิ่งใดควรทำ

2.4.2.3 เนกขัมมะ

เนกขัมมะ คือ การออกบวช, ความปลีกตัวปลีกใจจากกาม (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), 2553, น. 239-240)

การออกจากกามมี 2 ลักษณะ คือ ออกจากกามโดยสละบ้านเรือนออกบวช และ ออกจากกามโดยบำเพ็ญสมาธิจนได้บรรลุฌาน (บรรจบ บรรณรุจิ, 2529, น. 19-22)

หรืออีกนัยหนึ่ง คือการออกจากกามโดยการออกบวช และการหลีกออกจากกามโดยการถือศีล 8 ศีล 10

ในคัมภีร์อรรถกถา อปทานกล่าวว่า จงเห็นภพทั้งปวงดุจเรือนจำ จมูกงมหน้าต่อเนกขัมมะเพื่อหลุดพ้นไปจากภพ เปรียบกับคนที่ถูกขังในเรือนจำ ได้รับทุกข์มานาน ย่อมไม่เกิดความยินดีในเรือนจำนั้น มีแต่จะหาช่องทางที่จะพ้นออกไป (ช.อ.ป.อ. (ไทย) น. 39) ในคัมภีร์อรรถกถา พุทธวงศ์อธิบายเพิ่มเติมว่า เนกขัมมะคือการออกบวชเพราะเห็นภัยในสังสาระ เทียบการออกบวชกับการออกจากเรือนจำ การถูกคุมขังนั้นกายไม่เป็นอิสระ การออกบวชเป็นการละสภาพคุมขังทางจิตให้พ้นจากสังสารวัฏไปสู่หนทางแห่งความอิสระ ดังนั้น ผู้ที่ออกบวชจึงจะออกบวชด้วยความยินดีปราศจากความอาลัยอาวรณ์ เป็นการบวชด้วยความเข้าใจไม่ใช่สักแต่ว่าบวชตามธรรมเนียมประเพณีหรือเหตุผลอื่น ๆ (ช.พุทธ.อ. (ไทย) น. 204) ส่วนในคัมภีร์อรรถกถา จริยาปิฎกกล่าวว่า จิตที่เกิดขึ้นเพื่อจะออกจากกามภพมีการเห็นโทษเป็นอันดับแรก กำหนดด้วยความเป็นผู้ฉลาดในอุบายแห่งกรุณาเป็นเนกขัมมะบารมี (ช.จริยา.อ. (ไทย) น. 402)

โดยสรุป เนกขัมมะ คือการเห็นและรู้ภัยของกาม เห็นภัยในสังสาระและมีความปรารถนาจะออกจากกามภพ ด้วยวิธี 2 ประการคือ การออกบวช และ การบำเพ็ญสมาธิจนได้บรรลุฌาน ทั้งนี้ สำหรับการออกบวชจะต้องเป็นไปด้วยความเบื่อหน่ายทางโลกอย่างแท้จริงมิใช่สักแต่ว่าบวชตามประเพณี

2.4.2.4 ปัญญา

ปัญญา คือ ความรอบรู้, ความหยั่งรู้เหตุผล เข้าใจสภาวะของสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง และรู้จักแก้ไขปฏิบัติจัดการต่าง ๆ (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), 2553, น. 239-240)

ปัญญา ความรอบรู้ ความรู้อย่างลึกซึ้ง มี 3 ประเภท คือ *สุตมยปัญญา* ปัญญาเกิดจากการศึกษาเล่าเรียน *จินตามยปัญญา* ปัญญาเกิดจากการขบคิดพิจารณาจากการที่ได้ศึกษาเล่าเรียนมาหรือจากประสบการณ์ *ภาวนามยปัญญา* ปัญญาเกิดจากการฝึกจิต อบรมจิตขั้นสูง ได้แก่ อภิญญา 5 คือ ทิพยจักขุ (ตาทิพย์) ทิพยโสต (หูทิพย์) อทิยวิจิ (แสดงฤทธิ์ได้) เจโตปริยญาณ (ทลายใจคนอื่นได้) และ มโนมยทธิ (สามารถใช้อำนาจจิตเนรมิตสิ่งต่าง ๆ ได้) (บรรจบ บรรณรุจิ, 2529, น. 19-22)

ในคัมภีร์อรรถกถา อปทานกล่าวว่า บำเพ็ญด้วยการไต่ถามจากบัณฑิต คนมีความรู้ ตลอดกาลทั้งปวง บำเพ็ญปัญญาบารมีไป เปรียบกับภิกษุเมื่อเที่ยวบิณฑบาต มิได้เว้นว่า จะเป็นตระกูลชั้นต่ำ ชั้นกลาง หรือชั้นสูง ย่อมได้อาหารพอยังอัตภาพให้เป็นไปได้ (ขุ.อป.อ. (ไทย) น. 40) ในคัมภีร์อรรถกถา พุทธวงศ์กล่าวไว้ในแนวเดียวกัน คือการไปไต่ถามความรู้จากผู้อื่น แต่ได้อธิบายเพิ่มเติมว่า การหาความรู้นี้ควรไปสุ่ทุก ๆ บ้านโดยไม่เลือกฐานะ ผู้บำเพ็ญปัญญาบารมีจะแสวงหาความรู้จริงอย่างถูกต้อง มิได้เลือกฐานะของอาจารย์แม้อาจารย์จะมีฐานะต่ำต้อย (ขุ.พุทธ.อ. (ไทย) น. 204) ส่วนในคัมภีร์อรรถกถา จริยาปิฎกกล่าวว่า ความเข้าใจถึงลักษณะพิเศษอันเสมอกันแห่งธรรมทั้งหลาย กำหนดด้วยความเป็นผู้ฉลาดในอุบายแห่งกรุณา เป็นปัญญาบารมี (ขุ.จริยา.อ. (ไทย) น. 402)

โดยสรุป ปัญญา คือความรอบรู้ รู้เหตุผล เข้าใจสภาพของสิ่งทั้งหลาย ตามความเป็นจริง ความรอบรู้แบ่งออกเป็นสามประการตามที่กล่าวมาแล้วข้างต้น โดยที่พื้นฐานของปัญญาเกิดจาก *สุตมยปัญญา* คือปัญญาเกิดจากการศึกษาเล่าเรียนอันเกิดจากการเรียนรู้จากบัณฑิต หรือคนรอบข้างโดยไม่เลือกชั้นวรรณะแล้วใช้ *จินตามยปัญญา* คือใช้ปัญญาพิจารณาความรู้ที่ได้มานั้น โดยแยกคายอย่างต่อเนื่องต่อไป

2.4.2.5 วิริยะ

วิริยะ คือ ความเพียร, ความแกล้วกล้า ไม่เกรงกลัวอุปสรรค พยายามบากบั่นอดสาหัส ก้าวหน้าเรื่อยไป ไม่ทอดทิ้งธุระหน้าที่ (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), 2553, น. 239-240)

วิริยะ ความพากเพียร ความพยายาม การกระทำอย่างต่อเนื่อง หมายถึง ความพากเพียรในทางที่ถูกต้องที่เรียกว่า สัมมปธาน 4 ประกอบด้วย *สังวรปธาน* เพียรระวังไม่ให้บาปเกิดขึ้น เพียรระวังไม่ทำบาป *ปหานปธาน* เพียรละบาปที่เกิดขึ้นแล้ว เพียรเลิกละไม่กระทำบาปอีกต่อไป *ภาวนาปธาน* เพียรทำบุญให้เกิดให้มีขึ้นให้ได้ และ *อนรักขณาปธาน* เพียรรักษาการทำบุญไว้ให้ต่อเนื่อง อย่าให้ขาดตอน (บรรจบ บรรณรุจิ, 2529, น. 19-22)

ในคัมภีร์อรรถกถา อปทานกล่าวว่า จงประคองความเพียรให้มั่นคงทุกภพทุกชาติ บำเพ็ญวิริยบารมีไป เปรียบกับราชสีห์พญาเนื้อมีความเพียรไม่ย่อหย่อน ทั้งในขณะหมอบ

ยืน และเดิน ประคองใจไว้ทุกเมื่อ (ขุ.อป.อ. (ไทย) น. 41) ในคัมภีร์อรรถกถา พุทธวงศ์อธิบายเพิ่มเติมว่า ควรรักษาให้มียุติตลอดกาล โดยเปรียบเทียบกับราชสีห์ผู้มีความเพียรเสมอกันตลอดเวลา นั่ง ยืน เดิน จากตัวอย่างนี้สันนิษฐานได้ว่า คำว่า “วิริยะ” ในที่นี้ มาได้หมายถึง “ความเพียร” ในความหมายถึงการพยายามที่จะทำสิ่งใดสิ่งหนึ่ง แต่น่าจะหมายถึงผละกำลัง ความกระตือรือร้น (ขุ.พุทธ.อ. (ไทย) น. 207) ส่วนในคัมภีร์อรรถกถา จริยาปิฎกกล่าวว่า การปรารภถึงประโยชน์ของผู้อื่นด้วยกาย และจิต กำหนดด้วยความเป็นผู้ฉลาดในอุบายแห่งกรุณา เป็นวิริยาบารมี (ขุ.จริยา.อ. (ไทย) น. 402)

โดยสรุป วิริยะ คือ ความเพียร ไม่เกรงกลัวอุปสรรคพยายามบากบั่น อุตสาหะ ก้าวหน้าเรื่อยไป ไม่ทอดทิ้งธุระหน้าที่ของตนอย่างต่อเนื่องตามหลัก สัมมปธาน 4 อย่าง กระตือรือร้นและใช้ปัญญาประกอบการพิจารณาด้วยว่าความเพียรที่กำลังกระทำอยู่นั้นถูกต้องหรือประกอบด้วยปัญญาหรือไม่

2.4.2.6 ขันติ

ขันติ คือ ความอดทน ความทนทานของจิตใจ สามารถใช้สติปัญญา ควบคุมตนให้อยู่ในอำนาจเหตุผล และแนวทางความประพฤติหรือการปฏิบัติ ที่ตั้งไว้เพื่อจุดหมายอันชอบ ไม่ลุ่มลุ่มจากกิเลส (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), 2553, น. 239-240)

ขันติ มี 3 ประเภท คือ *สติศึกษาขันติ* ความอดทนแบบอดกลั้น เช่นเมื่อถูกใครด่าก็ไม่โต้ตอบ แม้จะโกรธแต่ก็อดกลั้นข่มใจไว้ได้ ไม่รู้ว่าไม่ตกอยู่ในอำนาจ วิติกมกิเลส กิเลส ข้นหยาบซึ่งเป็นเหตุให้ประพฤติดีศีลธรรม อดกลั้นอดทน ยับยั้งข่มใจไว้ได้ *ติบขันติ* (ตบขันติ หรือ ตบ-ขันติ – ผู้ทำวิจัย) ความอดทนด้วยอำนาจตบะ คือ สมาธิ อดทนข่มใจ ไม่ตกอยู่ในอำนาจ ประยุฎฐาน กิเลส กิเลสที่คอยเกิดขึ้นรบกวนเป็นระยะ ๆ เหมือนโจรที่คอยดักรุมโจมตีพวกคนเดินทางฉะนั้น และ *อธิวาสนขันติ* ความอดทนแบบระงับยับยั้งไม่ให้กิเลสเกิดขึ้น ไม่ยอมให้ความโกรธหรือกิเลสอื่น ๆ เกิดขึ้นรบกวนจิตใจ (บรรจบ บรรณรุจิ, 2529, น. 19-22)

ในคัมภีร์อรรถกถา อปทานกล่าวว่า อดทนต่อการยกย่อง และการดูหมิ่น ของคนทั้งปวง เปรียบกับธรรมดาแผ่นดินย่อมทนทานต่อสิ่งที่เขาทิ้งลงทุกอย่างทั้งที่สะอาดและไม่สะอาด ไม่ทำความยินดีและความขัดเคือง (ขุ.อป.อ. (ไทย) น. 42) ในคัมภีร์อรรถกถา พุทธวงศ์อธิบายเพิ่มเติมว่า คือการอดทนต่อคำสรรเสริญและนินทา ไม่หวั่นไหวต่อเหตุการณ์ต่าง ๆ เช่นแผ่นดินทนได้ ต่อทั้งของดีและเลว (ขุ.พุทธ.อ. (ไทย) น. 208) ส่วนในคัมภีร์อรรถกถา จริยาปิฎกกล่าวว่า การอดกลั้น โทษของสัตว์และสังขาร กำหนดด้วยความเป็นผู้ฉลาดในอุบายแห่งกรุณา การดำรงอยู่ในอโทสะ จิตเกิดขึ้นเป็นไปในอาการของอโทสะนั้น เป็นขันติบารมี (ขุ.จริยา.อ. (ไทย) น. 402)

โดยสรุป ขันติ คือ ความอดทน ความทนทานของจิตใจ ในการควบคุม ควบคุมตนให้อยู่ในอำนาจเหตุผล ความประพฤติหรือการปฏิบัติ ที่ตั้งไว้โดยชอบ ไม่เป็นไปตามอำนาจ

กิเลส ชั้นดีมี 3 ประเภทคือ ความอดทนอดกลั้น อดทนข่มใจ (ด้วยอำนาจตบะ) และ อดทนแบบระงับ ยับยั้งให้กิเลสพลุ่งพล่านเกิดขึ้น การอดทนต่อคำสรรเสริญและนิทา ไม่หวั่นไหวต่อเหตุการณ์ต่าง ๆ (ซึ่งใกล้เคียงกับอุเบกขา) ก็จัดว่าเป็นชั้นดีด้วย ทั้งนี้ การมีปัญญาพิจารณาดำรงตนอยู่ในความไม่โกรธก็จัดว่าเป็นชั้นดีด้วยเช่นกัน

2.4.2.7 สัจจะ

สัจจะ คือ ความจริง คือ พุดจริง ทำจริง และจริงใจ (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), 2553, น. 239-240) หรืออีกนัยหนึ่ง ความจริงคือ จริงใจ ได้แก่ ซื่อสัตย์ จริงวาจา ได้แก่ พุดจริง และ จริงการ ได้แก่ ทำจริง (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), 2553, น. 422)

สัจจะ คือ ความจริง ความเที่ยงแท้ไม่เปลี่ยนแปลง ในที่นี้หมายถึง ความจริงใจ ไม่หลอกลวง คิดอย่างไร ก็พูดและทำตามความคิดนั้น (บรรจบ บรรณรุจิ, 2529, น. 19-22)

สัจกิริยา “การกระทำสัจจะ” การใช้สัจจะเป็นอานุภาพ การยืนยันเอา สัจจะคือความจริงใจ คำสัตย์ หรือภาวะที่เป็นจริงของตนเอง เป็นกำลังอำนาจที่จะคุ้มครองรักษาหรือให้เกิดผลอย่างใดอย่างหนึ่ง (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), 2553, น. 421) หรือนัยยะตาม อรรถกถามี 2 ลักษณะคือ อ้างคุณพระพุทธรเจ้าหรือพระธรรม คุณความดีของศีล ความสัตย์ ฯลฯ ที่มีมาแล้วในโลก และ อ้างคุณธรรมจริยธรรมที่ตนได้สั่งสมมา (จุ.ชา.อ. (ไทย) 1/35/308)

ในคัมภีร์อรรถกถา อปทานกล่าวว่า จงอย่าถอยกลับไปจากทาง (ที่ถูกต้อง มั่นคง) ในสัจจะทั้งหลาย เปรียบกับธรรมดว่าดาวประกายพริ้วเป็นดาวนพเคราะห์ที่เที่ยงตรงในโลก พร้อมทั้งเทวโลก ย่อมไม่เคลื่อนไปจากวิถีโคจร ไม่ว่าจะเป็นฤตुरूน ฤตุนาว หรือฤตุดน (จุ.อ.ป.อ. (ไทย) น. 43) ในคัมภีร์อรรถกถา พุทธวงศ์อธิบายเน้นการพูดตามความเป็นจริง ไม่เปลี่ยนแปลงจากความจริง หมายถึง พุดถูกต้องตามสัจจธรรม คือความจริงแห่งธรรมชาติ (จุ.พุทธ.อ. (ไทย) น. 209) ส่วนในคัมภีร์อรรถกถา จริยาปิฎกกล่าวว่า การพูดไม่ผิด มีวิริตเจตนาเป็นต้น กำหนดด้วยความเป็นผู้ฉลาดในอุบายแห่ง กรุณา เป็นสัจจบาร์มี (จุ.จริยา.อ. (ไทย) น. 402)

โดยสรุป สัจจะ คือ ความจริง การพุดจริง ทำจริง และจริงใจ ถ้าดูแต่เพียงผิวเผิน ข้อสัจจะนี้จะดูเหมือนเป็นเพียงวจีกรรมและมโนกรรมเท่านั้น แต่ในความเป็นจริง การพุดในสิ่งที่ เป็นจริง (วจีกรรม) การจริงใจ (มโนกรรม) ย่อมส่งผลให้กระทำการกรรมตามที่พุดและคิดไว้นั้น และการพุดไม่ผิดไปจากที่เป็นจริงโดยมีปัญญาพิจารณาความถูกต้องดีแล้วนั้นย่อมเป็นสัจจะบาร์มี

2.4.2.8 อธิษฐาน

อธิษฐาน คือ ความตั้งใจมั่น การตัดสินใจเด็ดเดี่ยว วางจุดหมายแห่ง การกระทำของตนไว้แน่นอน และดำเนินตามนั้นแน่วแน่ (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), 2553, น. 239-240)

อธิษฐาน คือ ความตั้งมั่น ความมั่นคง ไม่หวั่นไหวง่าย ในที่นี้หมายถึง ความมั่นคงแน่วแน่ในทางความคิด เมื่อคิดทำสิ่งใดแล้ว ครั้นลงมือทำไปหากยังไม่บรรลุเป้าหมาย ก็จะไม่เลิกล้มการกระทำนั้น แม้ว่าจะล้มเหลว ก็จะพยายามแสวงหาช่องทางอื่นทำต่อไปเพื่อให้บรรลุถึงเป้าหมาย ที่ตั้งใจไว้ (บรรจบ บรรณรุจิ, 2529, น. 19-22)

อธิษฐานธรรม 4 ธรรมที่ควรตั้งไว้ในใจ, ธรรมเป็นที่มั่น, หลักธรรมที่ใช้ ตั้งตัวให้มั่น เพื่อจะสามารถยึดเอาหรือลู่ถึงผลสำเร็จที่เป็นจุดหมาย มี 4 อย่าง คือ 1. ปัญญาอธิษฐาน – พึงไม่ประมาท (หมั่นใช้หมั่นพัฒนา) ปัญญา 2. สัจจาธิษฐาน – พึงรักษา (อนุรักษ) สัจจะ 3. จาคาธิษฐาน – พึงเพิ่มพูนจาคะ 4. อุปสมาธิษฐาน – พึงรักษาสันติ (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), 2553, น. 484-485)

ในคัมภีร์อรรถกถา อปทานกล่าวว่า จงเป็นผู้ไม่หวั่นไหวในอธิษฐานบารมี ทุกเมื่อ เปรียบกับภูผาไม่หวั่นไหว ตั้งมั่นไม่สั่นเทือนเพราะลมแรง (ขุ.อป.อ. (ไทย) น. 44) ในคัมภีร์อรรถกถา พุทธวงศ์ก็กล่าวระบุชัดว่าเป็นความไม่หวั่นไหว “ในธรรมนั้น” ซึ่งน่าจะหมายถึงพระโพธิญาณ คือมีความตั้งใจมั่นที่จะประพฤติปฏิบัติดำเนินชีวิตไปสู่จุดหมายคือการบรรลุพระโพธิญาณ (ขุ.พุทธ.อ. (ไทย) น. 215) ส่วนในคัมภีร์อรรถกถา จริยาปิฎกกล่าวว่า การตั้งใจสมาทานไม่หวั่นไหว กำหนดด้วยความเป็นผู้ฉลาดในอุบายแห่งกรุณา จิตตฺวาที่เป็นไปในอาการแห่งความตั้งใจสมาทานไม่หวั่นไว้นั้น เป็นอธิษฐานบารมี (ขุ.จริยา.อ. (ไทย) น. 402)

โดยสรุป อธิษฐาน คือ ความตั้งใจมั่น มีความมั่นคงในจิตใจ ไม่หวั่นไหว มีความแน่วแน่ในธรรมซึ่งจะนำไปสู่โพธิญาณอย่างไม่หวั่นไหวในธรรมนั้น เมื่อจิตตั้งมั่นแน่วแน่ในทางใดแล้ว ก็ลงมือทำโดยไม่เลิกล้มกลางคัน แม้จะล้มเหลวก็จะเสาะหาทางเริ่มต้นใหม่อีกเพื่อไปให้ถึงจุดหมาย (มีความใกล้เคียงวิธีะบารมี)

2.4.2.9 เมตตา

เมตตา คือ ความรักใคร่, ความปรารถนาดี มีเมตรี คิดเกื้อกูลให้ผู้อื่นและเพื่อนร่วมโลกทั้งปวงมีความสุขความเจริญ (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), 2553, น. 239-240)

เมตตา คือ ความรัก ความปรารถนาดี ในที่นี้หมายถึง รักและปรารถนาดีด้วยอำนาจกามราคะ หวังประโยชน์สุขต่อบุคคลอื่นอย่างแท้จริง (บรรจบ บรรณรุจิ, 2529, น. 19-22)

ในคัมภีร์อรรถกถา อปทานกล่าวว่า จงเจริญเมตตาให้เสมอกัน ทั้งในคนที่เกื้อกูลกันและในคนที่ไม่เกื้อกูลกัน เปรียบกับธรรมดาน้ำย่อมแผ่ความเย็น ชำระล้างมลทินคืออัสติ เสมอกัน ทั้งในคนดีและคนชั่ว (ขุ.อป.อ. (ไทย) น. 45) ในคัมภีร์อรรถกถา พุทธวงศ์อธิบายเพิ่มเติมด้วยอุปมาว่า บำเพ็ญเหมือนน้ำที่ไหลไปตามแม่น้ำลำคลอง ย่อมชำระสิ่งสกปรกทุกอย่างที่ไหลผ่านโดยไม่เลือกความเมตตาของผู้บำเพ็ญเมตตาบารมี คือการแสดงความรักความปรารถนาดีต่อทุกคน

โดยไม่เลือกไม่จำกัดและมีได้หวังประโยชน์จากการกระทำนั้น (ขุ.พุทธ.อ. (ไทย) น. 213) ส่วนใน คัมภีร์อรรถกถา จริยาปิฎกกล่าวว่า การนำประโยชน์สุขให้แก่โลก กำหนดด้วยความเป็นผู้ฉลาดใน อุบายแห่งกรุณา โดยยึดถือไม่พยายาบท เป็นเมตตาบารมี (ขุ.จริยา.อ. (ไทย) น. 402)

สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตโต) ได้อธิบายเพิ่มเติมว่า “เมตตา เป็นธรรมกลาง ๆ กลางทั้งในแง่ผู้ควรมิเมตตา และในแง่ผู้ควรได้รับเมตตา จึงควรมีทั้งผู้น้อยต่อผู้ใหญ่ และผู้ใหญ่ต่อผู้น้อย คนจนต่อคนมี และคนมีต่อคนจน ยากต่อเศรษฐี และเศรษฐีต่อยาก คนฐานะต่ำต่อคนฐานะสูง และคนฐานะสูงต่อคนฐานะต่ำ คฤหัสถ์ต่อพระสงฆ์ และพระสงฆ์ต่อคฤหัสถ์ เป็น ธรรมพื้นฐานของใจขั้นแรก ในการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างบุคคล ซึ่งทำให้มองกันในแง่ดี หวังดีต่อกัน พร้อมที่จะรับฟังและเจรจาเหตุผลของกันและกัน ไม่ยึดเอาความเห็นแก่ตัว หรือความเกลียดชังเป็นที่ตั้ง” (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), 2557, น. 707)

โดยสรุป เมตตา คือ ความรัก ความปรารถนาดี เอื้ออาทรให้ผู้อื่นและหวัง ประโยชน์สุขต่อผู้อื่นโดยไม่เลือกที่รักมักที่ชังและไม่หวังผลตอบแทนใด ๆ ทั้งนี้ ความเมตตาควร ประกอบด้วยปัญญา ให้ความเมตตาแก่ผู้สมควรได้รับจึงนับว่าเป็นเมตตาบารมี

2.4.2.10 อุเบกขา

อุเบกขา คือ ความวางใจเป็นกลาง, ความวางใจสงบราบเรียบสม่ำเสมอ เที่ยงธรรม และดำรงอยู่ในธรรม ไม่เอนเอียงหรือหวั่นไหวไปด้วยความยินดียินร้ายชอบชังหรือแรงย่ำ ยวนยั่วใด ๆ (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), 2553, น. 239-240)

อุเบกขา คือ ความวางเฉย ความปล่อยวาง ในที่นี้หมายถึง อาการที่ จิตใจเป็นกลาง ไม่ยึดติดในความดีที่ตนเองได้กระทำลงไปจนเป็นเหตุให้เกิด โลภะ (ความโลภ) ทิฏฐิ (ความเข้าใจผิด ความหลงยึดถือตัวตน) และ มานะ (ความหยิ่งทะนงว่าตนวิเศษกว่าผู้อื่นหรือทัดเทียมผู้อื่น) รวมไปถึง ไม่ทุกข์ทรมานใจจนเกินไปเมื่อทำผิดพลาดจนเป็นเหตุให้เกิดความท้อแท้เบื่อหน่าย หรือดูถูกตัวเอง (บรรจบ บรรณรุจิ, 2529, น. 19-22)

ในคัมภีร์อรรถกถา อปทานกล่าวว่า จงมีใจเที่ยงตรงในสุขและทุกข์ใน กาลทุกเมื่อ เปรียบกับธรรมดาแผ่นดินย่อมวางเฉยในสิ่งที่เขาทิ้งลงทั้งสะอาดและไม่สะอาด ทั้ง 2 อย่าง เว้นความโกรธและความยินดี (ขุ.อป.อ. (ไทย) น. 46) ในคัมภีร์อรรถกถา พุทธวงศ์ให้คำอธิบายและ อุปมาคล้ายกับขันติบารมีมาก ต่างกันที่เน้นว่า ขันติบารมีเน้นที่การทนได้ ช่มได้ ถ้ายังต้องช่ม แสดงว่า ใจยังหวั่นไหวในสิ่งนั้นไม่ว่าในทางดีหรือไม่ดี แต่มีความเข้าใจ ไม่ควรปล่อยใจตามเช่นนั้น จึงช่มบังคับ ใจไว้ แต่อุเบกขาบารมีเน้นความไม่โกรธ ไม่ยินดี วางเฉย เป็นภาวะจิตปกติของผู้ประพฤดิธรรม ระดับสูง ไม่ว่าจะมีความดีหรือไม่ดีก็ไม่หวั่นไหวเป็นธรรมชาติโดยไม่ต้องทนไม่ต้องช่มแต่ ประการใด (ขุ.พุทธ.อ. (ไทย) น. 215) ส่วนในคัมภีร์อรรถกถา จริยาปิฎกกล่าวว่า การกำจัดความเสื่อม

และความเคียดแค้น กำหนดด้วยความเป็นผู้ฉลาดในอุบายแห่งกรุณา ความเป็นไปเสมอในสัตว์และสังขารทั้งหลายทั้งที่นำปรารภและไม่นำปรารภ เป็นอุเบกขาบารมี (ขุ.จรียา.อ. (ไทย) น. 402)

โดยสรุป อุเบกขา คือคือ ความวางเฉย ความวางใจเป็นกลาง ความวางใจสงบ เทียงธรรม ไม่เอนเอียงหรือหวั่นไหวไปด้วยความยินดียินร้ายชอบชังหรือแรงเ้ายวนยั่วใด ๆ ไม่หวั่นไหวในโลกธรรมทั้ง 8 บางครั้งอาจจะดูเหมือนขันติมาก แต่ขันติเป็นการอดกลั้นและข่มใจ ในขณะที่อุเบกขานั้นเป็นการวางเฉย ไม่โกรธ ไม่ยินดี ไม่ว่าจะประสบเหตุการณ์ที่ดีหรือไม่ดีก็ไม่ต้องข่มใจแต่อย่างใด

ความหมายของบารมี 10 เหล่านี้จะได้นำมาวิเคราะห์เพื่อนำไปประยุกต์ใช้เป็นปฏิปทาสำหรับชาวพุทธในสมัยปัจจุบันในบทต่อไป

2.4.3 ระดับชั้นของบารมี

พระธรรมपालเถระได้รจนาไว้ในอรรถกถา ขุททกนิกาย จรียาปิฎก โดยแบ่งระดับชั้นของบารมีออกเป็น 3 ระดับคือ บารมี อุปบารมี และ ปรมัตถบารมี และได้อธิบายความแตกต่างระหว่างบารมีทั้ง 3 ระดับชั้นตามมติของอาจารย์ต่าง ๆ ไว้ดังนี้

1. บารมีคือธรรมฝ่ายขาวที่เจือด้วยธรรมฝ่ายดำ อุปบารมีเป็นธรรมฝ่ายขาวอย่างเดียว ปรมัตถบารมีเป็นธรรมไม่ดำไม่ขาว
2. บารมีคือธรรมที่พระโพธิสัตว์บำเพ็ญในกาลเริ่มต้น อุปบารมีคือธรรมที่พระโพธิสัตว์บำเพ็ญเต็มแล้วในภูมิของพระโพธิสัตว์ ปรมัตถบารมีคือธรรมที่บริบูรณ์แล้วด้วยอาการทั้งปวงในพุทธภูมิ
3. เรียกว่าบารมี เพราะทำประโยชน์เพื่อผู้อื่นในพุทธภูมิ อุปบารมี เพราะทำประโยชน์เพื่อตน และ ปรมัตถบารมี เพราะบำเพ็ญประโยชน์ด้วยการบรรลุพลธรรมและเวสัชชธรรม
4. เป็นการจำแนกบารมีในขณะตั้งความปรารถนาการเริ่มบำเพ็ญและความสำเร็จในเบื้องต้น ท่ามกลาง และ ที่สุด
5. เป็นการจำแนกบารมีโดยประเภทแห่งการสะสมบุญเป็นบุคคลผู้บรรลุความสุข (สุขในภพ) วิมุตติสุข (สุขในการหลุดพ้น) และ บรมสุข
6. เป็นการจำแนกจากการเกิดขึ้นของพระโพธิสัตว์ผู้ถึงซึ่งบารมีเป็นพระอนุพุทธะ อุปบารมีเป็นพระปัจเจกพุทธะ และ ปรมัตถบารมีเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า
7. เป็นการจำแนกจากการตั้งความปรารถนา คือ ตั้งความปรารถนาทางใจ จนถึงทางวาจา ชื่อว่าบารมี ตั้งความปรารถนาทางวาจาจนถึงทางกาย ชื่อว่าอุปบารมี ตั้งความปรารถนาทางกายเป็นต้นไป ชื่อว่าปรมัตถบารมี

8. บารมีคือการสะสมบารมีดำเนินไปแล้วด้วยอำนาจการอนุโมทนาบุญของผู้อื่น
 อุปบารมีคือการสะสมบารมีที่ดำเนินไปแล้วด้วยการให้ผู้อื่นกระทำ และ ปรมัตถบารมีคือการสะสม
 บารมีที่เป็นไปแล้วด้วยการทำเอง

9. บารมีคือการที่บุญญสมภาร ญาณสมภารอันนำภวสุขมาให้แก่ตน อุปบารมี
 คือ การนำนิพพานสุขมาให้แก่ตน ปรมัตถบารมี คือการนำสุขทั้งสองอย่างนั้นมาให้

10. จำแนกโดยการบริจาคบุตรภรรยาและอุปกรณ์ภายนอกมีทรัพย์เป็นต้น เป็น
 ทานบารมี การบริจาคอวัยวะเป็นทานอุปบารมี การบริจาคชีวิตของตนเป็นทานปรมัตถบารมี และถือ
 ทำนองเดียวกันกับบารมีอื่น ๆ คือหากทำอะไรที่เกี่ยวข้องกับอุปกรณ์หรือสิ่งภายนอกชีวิตก็ให้จัดเป็น
 ระดับบารมี หากเป็นอวัยวะหรือร่างกายของตนก็จัดเป็นระดับอุปบารมี และหากถึงขั้นสละชีวิตเพื่อ
 บำเพ็ญบารมีนั้น ๆ ก็ให้จัดเป็นปรมัตถบารมี

มติเรื่องระดับชั้นของบารมีในข้อที่ 6 นั้น จำแนกตามความสามารถในการเผยแผ่
 พระศาสนา โดยพระอนุพุทธะ (พระอรหันตสาวก) พระปัจเจกพุทธเจ้า และพระสัมมาสัมพุทธเจ้านั้น
 ต่างก็ล้วนแล้วแต่สำเร็จจอร์ตผลเหมือนกันหมดทั้งสิ้น ส่วนมติในข้อที่ 10 นั้นตรงกับคำอธิบายที่
 ปรากฏในชาตกฏฐกถาของพระพุทธโฆษาจารย์ ส่วนข้ออื่น ๆ นั้น เป็นการรวบรวมความคิดของท่าน
 ผู้รู้ในสำนักต่าง ๆ ทั้งเถรวาทและฝ่ายมหายานโดยพระธรรมปาละ (เทพรัตนราชสุตาฯ สยามบรมราช
 กุมารี, สมเด็จพระ, 2534, น. 114)

สำหรับการอภิปรายแนวคิดในการนำปฏิบัติของพระโพธิสัตว์มาใช้เป็นแนว
 ปฏิบัติสำหรับชาวพุทธไทยในสังคมปัจจุบันในบทที่ 3 นั้น ผู้วิจัยจะใช้มติเรื่องระดับชั้นของบารมี
 ในข้อที่ 10 นี้เป็นเป็นหลักต่อไป โดยปรับให้เข้ากับการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ที่ปรากฏใน
 ชาตกมากขึ้นเนื่องจากการบำเพ็ญบารมีชนิดอื่น ๆ ที่ไม่ใช่ทานบารมีมีลักษณะต่างจากทานบารมีจึงไม่
 สามารถเอาเรื่องอวัยวะและชีวิตมาตัดสินระดับชั้นของบารมีได้เหมือนทานบารมี

[illegible][illegible]

- ตัวอยู่วางฯลฯ ถึงทางของพระโพธิสัตว์ในการให้ลาภิสทาน เช่นใน จงสงฯ

[illegible]

เข้ามา แต่นางปลาหลบหนีนั้นไปได้ ระหว่างรอความตายนั้นปลาใหญ่ได้แต่คร่ำครวญถึงแต่นางปลา บุโรหิตพระโพธิสัตว์จึงขอชีวิตไว้แล้วเทศนาสั่งสอนไม่ให้ตกอยู่ในอำนาจกิเลสแล้วปล่อยปลาไป (ขุ.ชา.อ. (ไทย) 1/303-305)

อภัยของพระโพธิสัตว์ในการบำเพ็ญบารมีนั้น คือการบำเพ็ญอย่างถึงที่สุดดังที่ได้กล่าวมาแล้วตามที่กล่าวไว้ในคัมภีร์อปทาน การให้ทานโดยเฉพาะอย่างยิ่งอามิสทานของพระโพธิสัตว์ จึงเป็นการให้ที่ให้อย่างถึงที่สุด ให้อย่างไม่มีขีดจำกัด แม้อวัยวะ บุตร ภรรยา หรือแม้แต่ชีวิตของตนก็สามารถสละให้ได้ ซึ่งเป็นเรื่องยากยิ่งสำหรับบุคคลทั่วไปที่ยังประกอบด้วยมัจฉริยะ คือความตระหนี่ถี่เหนียว แม้จะเป็นธรรมทานที่เหมือนจะไม่ต้องเสียอะไรที่เป็นวัตถุสิ่งของไปเลยก็ตาม อีกประการหนึ่ง การบำเพ็ญทานบารมีของพระโพธิสัตว์นั้นเป็นไปเพื่อถึงซึ่งโพธิญาณแต่เพียงอย่างเดียว แตกต่างจากการให้ของบุคคลทั่วไปซึ่งยังเป็นการให้เพื่อให้ได้หรือเพื่อหวังอะไรสักอย่างหนึ่งตอบแทน ไม่ว่าจะเป็นชื่อเสียงหรือแม้แต่เพื่อความสุขในการให้สิ่งของนั้น ๆ ดังนั้น การให้อย่างอภัยของพระโพธิสัตว์จึงเป็นการให้ที่ไม่มีเงื่อนไขใด ๆ อย่างไม่มีขอบเขตครอบคลุมทุกมิติ (พระราชปริยัติกวี, 2562, น. 154)

3.1.1 ปฏิปทาของพระโพธิสัตว์ที่เกี่ยวกับทานบารมีตามลำดับขั้นของบารมี

ปฏิปทาของพระโพธิสัตว์ที่เกี่ยวกับทานบารมีสามารถแบ่งเป็นระดับขั้นต่าง ๆ ตามการจำแนกบารมีเป็น 3 ระดับ คือ บารมี อุปบารมี และปรมัตถบารมี

3.1.1.1 ปฏิปทาที่เกี่ยวกับทานบารมีในระดับบารมี

ปฏิปทาที่เกี่ยวกับทานบารมีในระดับบารมีจะเป็นการบริจาควัตถุทาน และธรรมทาน ดังปรากฏในตัวอย่างชาดกต่อไปนี้

ชนสันธชาดก – พระโพธิสัตว์มีปฏิปทาบริจาคทานด้วยทรัพย์ประกอบด้วยโรงทานและให้ธรรมทานแก่ประชาชน

ความย่อมีว่า ในอดีตกาล พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นพระราชโอรสของพระเจ้าพรหมทัตทรงพระนามว่าชนสันธกุมาร ในเวลาต่อมาเมื่อดำรงอยู่ในราชสมบัติ รับสั่งให้สร้างโรงทาน 6 แห่ง คือ ที่ประตูเมือง 4 แห่ง ท่ามกลางเมือง 1 แห่ง และที่ประตูวังอีก 1 แห่ง ทรงบริจาคทรัพย์วันละ 600,000 ให้เป็นมทานาน ให้เปิดเรือนจำเป็นนิตย์ ให้ข้าราชการแห่งธรรม ทรงสังเคราะห์ชาวโลกด้วยสังคหวัตถุ 4 ประการ รักษาศีล 5 ประการ อยู่ประพฤติดุโบสถศีลทรงครองราชย์สมบัติโดยธรรม ให้โอรสแสดงธรรมสั่งสอนมหาชนทุกกึ่งเดือนให้ละเลิกกรรมที่เป็นเหตุให้เดือดร้อน 10 ประการ มีการไม่หาทรัพย์เป็นต้น และให้ทำเหตุที่ไม่เดือดร้อน 10 ประการ มีการหาทรัพย์ไว้เป็นต้น ให้มหาชนดำรงอยู่ในทางสวรรค์เป็นอันมาก แม้พระองค์เองสวรรคตแล้วก็ไปสุคติโลกสวรรค์ (ขุ.ชา.อ. (ไทย) 6/49-60/114-120)

3.1.1.2 ปฏิบัติเกี่ยวกับทานบารมีในระดับอุปบารมี

ในระดับอุปบารมี พระโพธิสัตว์จะบำเพ็ญทานบารมีด้วยการบริจาคอวัยวะของตนเอง บุตรและภรรยา แก่ผู้อื่น ดังตัวอย่างชาดกต่อไปนี้

สิวีราชชาดก – พระโพธิสัตว์มีปฏิปทาบริจาคทานด้วยอวัยวะคือดวงพระเนตรทั้งสองข้างแก่พราหมณ์ตาบอด

พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นพระราชาครองแคว้นสีพี พระนามว่าพระเจ้าสีพี มีปกติบริจาคมหาทานด้วยการสร้างโรงทาน 6 แห่ง คือ ที่ประตูเมือง 4 แห่ง ท่ามกลางเมือง 1 แห่ง และที่ประตูราชธานีอีก 1 แห่ง แล้วยังทรงมหาทานด้วยการบริจาคทรัพย์วันละ 600,000 ทูกัน คราวหนึ่งในวันขึ้น 15 ค่ำ เวลาเช้า ทรงรำพึงถึงทานที่บริจาคแล้ว มีสิ่งใดบ้างที่ยังไม่ได้บริจาค ทรงเห็นว่าวัตถุภายนอกบริจาคมาแล้วทุกอย่าง เหลือแต่อวัยวะ จึงปรารถนาที่จะบริจาคอวัยวะ ท้าวสักกะ (พระอินทร์) ทราบถึงปรารถนาคิดจะลองใจพระเจ้าสีพี จึงแปลงร่างเป็นพราหมณ์ชราตาบอดมาดักเส้นทางประพาสเพื่อขอบริจาคดวงพระเนตรข้างหนึ่ง พระองค์ก็บริจาคให้ตามที่ขอและเพิ่มให้อีกข้างหนึ่ง จนทำให้พระเนตรบอดมาตั้งแต่นั้น ท้าวสักกะแนะนำให้ทรงทำสังจาธิษฐานเพื่อให้ทรงมองเห็น ก็ทำให้ทรงกลับมามองเห็นได้อีกครั้งหนึ่งด้วยทิพยจักขุ แล้วบำเพ็ญทานการบริจาคมากยิ่งขึ้น อีกทั้งยังเทศนาสั่งสอนประชาชนชาวเมืองทั้งหลายให้บำเพ็ญทานการบริจาคด้วย (ขุ.ชา.อ. (ไทย) 7/52-82/38-55)

เวสสันดรชาดก – พระโพธิสัตว์มีปฏิปทาบริจาคทานด้วยทรัพย์ ภรรยา และบุตรอันเปรียบได้ดั่งอวัยวะของตน

พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นพระเวสสันดร พระราชโอรสของพระเจ้าสุทนต์และพระนางผุสดีแห่งกรุงเชตุดรแคว้นสีพี มีพระชายาชื่อพระนางมัทรี มีพระโอรสชื่อชาลีและพระธิดาชื่อกัณหา พระเวสสันดรทรงโปรดการให้ทานตั้งแต่แรกประสูติ วันหนึ่งระหว่างเสด็จไปโรงทานมีกลุ่มพราหมณ์จากแคว้นกาลิงคะมาเฝ้าทูลขอช้างมงคลปัจจัยเพื่อแก้ปัญหาฝนแล้ง พระเวสสันดรก็ทรงพระราชทานให้ตามที่ทูลขอ ทำให้ชาวเมืองต่างไม่พอใจเข้ากราบทูลพระเจ้าสุทนต์ให้ขับไล่พระเวสสันดรออกจากพระนครไปอยู่ที่เขาวงกต ก่อนเสด็จออกจากพระนคร พระเวสสันดรได้ทรงบริจาคสัตตสดกมหาทาน คือมหาทาน 7 อย่าง อย่างละ 700 แล้วจึงออกเดินทางจากพระนครพร้อมพระนางมัทรีและพระชาลีกัณหา ระหว่างทางก็พระราชทานม้าเทียมรถและราชรถให้แก่พราหมณ์ที่มาทูลขอไปจนหมดสิ้น ทั้งสี่พระองค์เสด็จดำเนินต่อด้วยพระบาทไปจนถึงเมืองเจตราช พระเจ้าเจตราชทั้งหลายถวายราชสมบัติให้ทรงครอบครองแต่พระเวสสันดรไม่ทรงรับ ยืนยันจะเสด็จไปยังเขาวงกต พระเจ้าเจตราชเหล่านั้นจึงมอบหมายให้นายพราหมณ์บุตรคอยดูแลรักษาตรวจตราทางเข้าเขาวงกตไว้เพื่อป้องกันภัยที่อาจจะเกิดขึ้นกับพระเวสสันดรและพระองค์อื่น ๆ ได้

ในขณะเดียวกัน ท้าวสักกะเทวราชก็ทรงมีรับสั่งให้วิสุกรรมเทพบุตรลงไปในรมิตอาศรมเป็นบรรณศาลาสองหลังเตรียมไว้ให้พระเวสสันดร ณ ที่ราบบนภูเขาวงกตสำหรับเป็นที่ประทับของทั้งสี่พระองค์ ครั้นเมื่อมาถึงแล้ว ทั้งสี่พระองค์ก็ออกบวชเป็นดาบสและดาบสินีทั้งหมด ในกาลนั้น ในแคว้นกาฬิงคะมีพราหมณ์คนหนึ่งชื่อชูชก ได้ภรรยาชื่อนางอมิตตตปนาจากการชดใช้หนี้ พราหมณ์ชูชกทนการบเร้าของภรรยาไม่ได้ จึงออกเดินทางไปยังเขาวงกตเพื่อขอพระชาติและพระกัณหา มาเป็นข้ารับใช้ ได้กล่าวคำเท็จหลอกลวงนายพรานเจตบุตรว่าเป็นบุตรของพระเจ้าสญชัย พรานเจตบุตรจึงยอมบอกทางให้ ระหว่างทางพบพระอัจจุตฤณี ก็กล่าวคำเท็จหลอกลวงจนอัจจุตฤณีจนหลงเชื่อ บอกทางให้อีก ครั้นเมื่อชูชกไปถึงเขาวงกต ก็รอจังหวะพระนางมัทรีออกไปหาอาหารในยามเช้าแล้วถึงเข้าไปเฝ้าทูลขอสองกุมารและกุมารี พระเวสสันดรก็ทรงประทานให้พราหมณ์ชูชกไปโดยกำหนดค่าตัวของสองกุมารและกุมารีไว้

ต่อมาท้าวสักกะเทวราชได้แปลงเป็นพราหมณ์มาขอพระนางมัทรีทรงประทานให้แต่ท้าวสักกะถวายคืน กล่าวถึงชูชกพาสองกุมารเดินทางหลงเข้าไปยังเขตเมืองเชตุตรแคว้นสี่ปีด้วยการคล้อยใจของเทวดา ทำให้พระเจ้าสญชัยพบกับพระชาติกัณหา พระเจ้าสญชัยทรงได้พระเจ้าหลานทั้งสองและเลี้ยงดูพราหมณ์ชูชก แต่พราหมณ์ชูชกมักมากในการบริโภคจนอาหารไม่ย่อยจนถึงแก่ความตาย จากนั้นพระเจ้าสญชัยจึงรับสั่งให้จัดทัพเสด็จไปยังเขาวงกตเพื่อรับพระเวสสันดรและพระนางมัทรีเสด็จกลับยังเมืองเชตุตรแคว้นสี่ปีดังเดิม (ช.ช.อ. (ไทย) 10/1055-2006/383-636)

3.1.1.3 ปฏิปทาที่เกี่ยวกับทานบารมีในระดับปรมัตถบารมี

ในระดับปรมัตถบารมี พระโพธิสัตว์จะบำเพ็ญทานบารมีด้วยการบริจาคชีวิตของตนเองแก่ผู้อื่น ดังตัวอย่างชาดกต่อไปนี้

สสบัณฑิตชาดก – พระโพธิสัตว์มีปฏิปทาบริจาคทานด้วยชีวิตของตนเอง

พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นกระต่าย อาศัยอยู่ในป่า มีสหายเป็นบัณฑิตอยู่ร่วมกันอีก 3 ตัวคือ ลิง สุนัขจิ้งจอก และนาค ต่างฝ่ายต่างหาอาหารบริโภคในถิ่นอาหารของตน เวลาเย็นก็มาประชุมร่วมกัน กระต่ายบัณฑิตแสดงธรรมสั่งสอนสัตว์ทั้งสามอยู่เป็นนิจว่า ควรให้ทาน ควรรักษาศีล ควรทำการรักษาศูโบสถ์ วันหนึ่ง กระต่ายเห็นดวงจันทร์ก็รู้ว่าวันรุ่งขึ้นเป็นวันอุโบสถ จึงกล่าวกับสัตว์ทั้งสามว่า จงรักษาศีลอุโบสถและควรให้ทานจากอาหารที่จะพึงบริโภคเสียก่อน ค่อยบริโภคเองภายหลัง วันรุ่งขึ้น นาคได้ปลาตะเพียนมา 7 ตัว สุนัขจิ้งจอกได้เนื้อสัน 2 ชิ้นเหี้ยหนึ่งตัว นมสัหมันหนึ่งกระบอก ส่วนลิงได้มะม่วงมาพวงหนึ่ง ฝ่ายกระต่ายโพธิสัตว์ปรารถนาว่า เราไม่สามารถให้หญ้าแพรกเป็นทานแก่ผู้ขอทั้งหลายได้ แม้งาและข้าวสารเป็นต้นก็ไม่มี เราจะให้เนื้อในร่างกายของตนเป็นทาน ด้วยเดชแห่งศีลของพระโพธิสัตว์ทำให้บัณฑิตกัมพลศิลาอาสน์ของท้าวสักกะเทวราชแสดงอาการร้อน ทรงรำพึงดูเห็นเหตุการณ์ก็คิดจะทดลองกระต่ายโพธิสัตว์ จึงแปลงกายเป็น

พราหมณ์ลงมาขออาหารจากนาคเป็นอันดับแรก จากนั้นก็ไปยังที่อยู่ของสุนัขจิ้งจอกและลิงตามลำดับ ก็ได้รับการปวารณาทานคืออาหารที่สัตว์เหล่านั้นได้มาแล้วแต่ท้าวสักกะขอพักไว้ก่อน แล้วจึงไปยังที่อยู่ของกระต่ายโพธิสัตว์เพื่อขออาหาร กระต่ายโพธิสัตว์บอกให้พราหมณ์ (ท้าวสักกะ) ก่อกองไฟขึ้นมาแล้วตนจะกระโดดเข้าไปในกองไฟเพื่อเป็นอาหารแก่พราหมณ์ ท้าวสักกะเณรมิตกองไฟขึ้นมาแล้วทรงแจ้งแก่พระโพธิสัตว์ พระโพธิสัตว์สลัดกาย 3 ครั้งเพื่อให้สัตว์ที่อาจจะอยู่ในระหว่างชนไม่เป็นอันตรายจากกองไฟ ก่อนกระโดดเข้าสู่กองไฟแต่ไฟนั้นไม่สามารถทำอันตรายต่อร่างกายของกระต่ายโพธิสัตว์ได้ ด้วยผลแห่งการยอมสละชีวิตให้เป็นทานนี้ ท้าวสักกะเทวราชได้จารีกรูปกระต่ายโพธิสัตว์ไว้บนดวงจันทร์ (จุ.ชา.อ. (ไทย) 4/61-64/279-284)

3.2 ปฏิปทาของพระโพธิสัตว์ที่เนื่องด้วยศิลปกรรม

ศีล จัดอยู่ในหมวดที่ 2 ของ บุญกิริยาวัตถุ 3 อันประกอบด้วย 1. ทาน 2. ศีล และ 3. ภาวนา การสมาทานรักษาศีลคือการกำหนดผูกใจดวงความชั่วที่เรียกว่า สมาทานวิริติ นอกจากนี้ ศีลยังจัดอยู่ในหมวดที่ 1 ของไตรสิกขา อันประกอบด้วย 1. ศีล 2. สมาธิ และ 3. ปัญญา ศีลในไตรสิกขานี้ถือเป็นหมวดแรกอันเป็นพื้นฐานที่จะนำไปสู่สมาธิและปัญญาในที่สุด

ในระดับบุคคลทั่วไปนั้น การสมาทานกำหนดรักษาศีลมีเป้าหมายเพื่อสุคติโลกสวรรค์และความถึงพร้อมด้วยโภคทรัพย์ ในขณะที่อัยยาศัยพระโพธิสัตว์นั้น ศีลคือการรักษาความบริสุทธิ์ทางกายและวาจาอย่างถึงที่สุดเพื่อบรรลุโพธิญาณ ความบริสุทธิ์ในที่นี้หมายถึงการไม่ล่วงละเมิดศีลสิกขาบทข้อนั้น ๆ ไม่ต่างไม่พริ้วถ้อยปฏิบัติอย่างเคร่งครัดในทุกสถานการณ์ไม่ว่าจะถูกบีบคั้นอย่างหนักหนาใดหนกก็ตาม

อีกนัยหนึ่ง พระโพธิสัตว์รักษาศีลด้วยหลักปาริสุทธิศีล 4 คือ ศีลเป็นเครื่องทำให้บริสุทธิ์อย่างบริบูรณ์ ประกอบด้วย

1. ปาติโมกขสังวรศีล ศีลคือความสำรวมในพระปาฏิโมกข์ เว้นจากข้อห้าม ทำตามข้ออนุญาต ประพฤติเคร่งครัดในสิกขาบททั้งหลาย
2. อิทธิยสังวรศีล ศีลคือความสำรวมอินทรีย์ ระวังไม่ให้บาปอกุศลครอบงำ เมื่อรับรู้อารมณ์ด้วยอินทรีย์ทั้ง 6
3. อาชีวปาริสุทธิศีล ศีลคือความบริสุทธิ์แห่งออาชีวะ เลี้ยงชีวิตโดยทางสุจริตชอบธรรม เช่น ไม่หลอกลวงเขาเลี้ยงชีพ

4. ปัจจัยสันนิสิตศิลป์ ศิลอันเนื่องด้วยปัจจัย 4 ได้แก่ ปัจจัยปัจเจกเวกซ์ คือพิจารณาใช้สอยปัจจัยสี่ ให้เป็นไปเพื่อประโยชน์ตามความหมายของสิ่งนั้น ไม่บริโภครด้วยตัณหา (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), 2553, น. 240)

ศิลปกรรมมีชั้นตติยภูมิและเมตตาภูมิเป็นปัจจัยเกื้อหนุน ตัวอย่างเช่นในจัมเปยยชาดก และภริทัตตชาดก พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นพยานาคถูกหมองจับไปทรมาน แต่ด้วยชั้นตติยภูมิอดกลั้นต่อความทุกข์ทรมานที่ได้รับและเมตตาธรรมที่เกรงหมองจะได้อันตรายจากพิษของตน เกื้อหนุนทำให้ศิลปของพระโพธิสัตว์ตั้งมั่นอยู่ได้อย่างบริบูรณ์

3.2.1 ปฏิปทาของพระโพธิสัตว์ที่เกี่ยวกับศิลปกรรมตามลำดับขั้นของภูมิ

ปฏิปทาของพระโพธิสัตว์ที่เกี่ยวกับศิลปกรรมสามารถแบ่งเป็นระดับขั้นต่าง ๆ ตามการจำแนกภูมิเป็น 3 ระดับ คือ ภูมิ อุปภูมิ และปรมัตถภูมิ

3.2.1.1 ปฏิปทาที่เกี่ยวกับศิลปกรรมในระดับภูมิ

ในระดับภูมิ พระโพธิสัตว์จะบำเพ็ญศิลปกรรมด้วยความมุ่งมั่นเพื่อการขัดเกลาหรือพัฒนาคุณธรรมของตนเอง ดังตัวอย่างชาดกต่อไปนี้

สีลวิมังสาชาดก – พระโพธิสัตว์มีปฏิปทาพิจารณาอันสงฆ์ของศิลปว่าเป็นสิ่งสูงสุด

พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นบุโรหิตของพระเจ้าพรหมทัต เป็นผู้มีจิตน้อมไปในทาน มีศิลปเป็นอธยาตัย ศิล 5 ไม่ขาด เป็นที่นับถือของพระราชามากกว่าพราหมณ์เหล่าอื่น วันหนึ่งคิดจะทดลองพระราชา ด้วยการหยิบกหาปณะจากแผงของเหรียญติดมีอกกลับเรือนโดยมิได้บอกกล่าวติดต่อกันสามวัน จนเหรียญปาวประกาศว่าพราหมณ์บุโรหิตเป็นโจร พวกเขาก็จับตัวไปถวายแก่พระราชา บุโรหิตพระโพธิสัตว์ได้ชี้แจงเหตุและแสดงธรรมมีอันสงฆ์ของศิลป เทียบกับบุญแม้มีพิษร้ายแรงแต่ไม่กัดและไม่เบียดเบียนไม่ฆ่าใคร ๆ เพราะมีศิลป สรรเสริญว่าศิลปเป็นสิ่งสูงสุดถวายแด่พระราชาแล้วทูลลาออกบวชเป็นฤๅษี เข้าไปยังป่าหิมพานต์ ทำอภิญญา 5 และสมาบัติ 8 ให้เกิดแล้วได้ไปยังพรหมโลก (จุ.ชา.อ. (ไทย) 2/86/175-178)

3.2.1.2 ปฏิปทาที่เกี่ยวกับศิลปกรรมในระดับอุปภูมิ

ในระดับอุปภูมิ พระโพธิสัตว์จะบำเพ็ญศิลปกรรมอย่างเคร่งครัดแม้จะถูกทำร้ายจนเกิดอันตรายต่อร่างกายก็ไม่ละเมิดศิลปด้วยการทำร้ายผู้อื่น ดังตัวอย่างชาดกต่อไปนี้

จัมเปยยชาดก – พระโพธิสัตว์มีปฏิปทาดอกกลั่นในศิลปานาติบาต มิให้ศิลปขาดเมื่อถูกทรมาน

พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นจัมเปยยนาคราช ทรงเบื่อหน่ายภพ
 เจริญจน จึงละภพนาคแล้วมาอยู่รักษาสิลอุโบสถยังภพมนุษย์ ทรงประกาศสละร่างกายในทานมูขว่า
 ใครต้องการเนื้อหนังก็จงถือเอา ใครต้องการให้เราเล่นก็พางก็จงกระทำเอาเถิด แล้วคู้ชนคกายรักษา
 อุโบสถอยู่ที่ยอดจอมปลวกข้างทางในปัจฉิมชนบทแห่งหนึ่ง ต่อมาวันหนึ่ง มีหมองูชาวกรุงพาราณสี
 เดินทางผ่านมาทางที่พระโพธิสัตว์รักษาอุโบสถอยู่ ก็มีความคิดจะจับพระโพธิสัตว์ไปบังคับให้เล่นกีฬา
 จึงหยิบยารายมนต์เตรียมการ พระโพธิสัตว์สดับมนต์แล้วลืมหัดขึ้นดูเห็นเป็นหมองูก็มีดำริว่า พืชของ
 ตนนั้นมีมาก แต่หากใช้พืชทำร้ายหมองูนี้แล้วจะทำให้ศีลที่รักษาไว้ต่างพร้อยจึงตั้งพระทัยไม่ทำร้าย
 หมองูนั้น ปลอ่ยให้หมองูรายมนต์ลงยาทำร้ายทรมานพระองค์ตามชอบใจด้วยขันติ ครั้นเมื่อหมองู
 กำราบจัดการกับพญานาคพระโพธิสัตว์ได้แล้วก็พาออกตะเวนออกแสดงท่ามกลางมหาชนในปัจฉิม
 คามเพียงวันเดียวได้ทรัพย์มาเป็นพัน จึงมีความคิดว่าหากนำพญานาคนี้ไปเล่นแสดงต่อหน้าสำนัก
 พระราชาและอำมาตย์คงได้ทรัพย์มากกว่านี้หลายเท่า จึงซื้อเกวียนเพื่อเดินทางเข้าเมืองเพื่อการนั้น
 สุมนาเทวีชายาของพญานาคพระโพธิสัตว์ทราบจากนิมิตว่าพระสวามีถูกหมองูจับตัวไปจึงตามไปช่วย
 ณ วันที่จะออกเล่นแสดงถวายแด่พระราชาจนได้รับการปล่อยตัวกลับมา (ขุ.ชา.อ. (ไทย) 7/240-
 283/124-147)

ภุริทัตตชาดก - พระโพธิสัตว์มีปฏิปทาอดกลั้นในศีลปนาติบาต มิให้ศีล
 ชาติเมื่อถูกทรมาน

พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นพระภุริทัตตนาคราช เกิดความเบื่อหน่าย
 ในภพนาค ปราณณาจะเกิดในเทวโลก จึงตั้งพระทัยถือศีลอุโบสถยังโลกมนุษย์ขดขนอนอยู่ที่จอมปลวก
 ในที่ไม่ไกลจากต้นไทรใหญ่ริมฝั่งแม่น้ำยมุนา ต่อมาถูกอาลัมปายนพราหมณ์ใช้มนต์จับตัวไปทำร้าย
 ทรมานเพื่อให้แสดงการละเล่นแลกทรัพย์ไปตามชนบทต่าง ๆ พญานาคพระโพธิสัตว์ก็สู้ทนด้วยขันติ
 ด้วยเกรงศีลที่บำเพ็ญอยู่จะต่างพร้อยมาโดยตลอด จนลู่ถึงเมืองพาราณสีของพระเจ้าลุง ได้พระเชษฐา
 และพระขนิษฐาต่างมารดาเข้าช่วยไว้จึงสามารถกลับนาคพิภพได้ (ขุ.ชา.อ. (ไทย) 10/305-339/1-100)

3.2.1.3 ปฏิปทาที่เกี่ยวกับศีลบารมีในระดับปรมัตถบารมี

ในระดับปรมัตถบารมี พระโพธิสัตว์จะบำเพ็ญศีลบารมีอย่างเคร่งครัดแม้
 จะถูกทำร้ายจนอาจเสียชีวิตได้ ก็ไม่ละเมิดศีลด้วยการทำร้ายผู้อื่น ดังตัวอย่างชาดกต่อไปนี้

สังขปาลชาดก - พระโพธิสัตว์มีปฏิปทาอดกลั้นในศีลปนาติบาต มิให้ศีลชาติ
 เมื่อถูกทำร้ายทรมาน

พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นสังขปาลนาคราช ต่อมาเกิดความเบื่อหน่าย
 ในสมบัติของพญานาค ปราณณอยากกลับมาเกิดเป็นมนุษย์ จึงตั้งใจรักษาศีลอุโบสถ แต่เมื่อไม่สามารถ
 รักษาศีลให้สงบได้ในภพนาค จึงออกมารักษาศีลอุโบสถโดยวงชนครอบรอบปลวกบนโลกมนุษย์อยู่ที่ทาง

3 แยกใกล้ฝั่งแม่น้ำกัณณเวณรา ปวราณาบริจาตเลือดเนื้อร่างกายให้เป็นทาน ต่อมาชาวบ้าน 16 คน มาพบเข้า เอาหลาวแทงตามร่างกายของพญานาคพระโพธิสัตว์เป็นแผล 8 แห่ง เอาหวายทำเป็นห่วงเอาไม้หาม 8 ท่อนหามกันไปเพื่อจะฆ่ากินเป็นอาหาร พระโพธิสัตว์ทรงใช้ขันติสะกดกันความโกรธเพื่อมิให้ศีลต่างพร้อย ระหว่างนั้นกฤณพิชาวมิลลาซื้ออาหารมาพบเข้าจึงขอซื้อพญานาคพระโพธิสัตว์จากชาวบ้านด้วยมาสกทองคำ โคพาหนะและเครื่องนุ่งห่ม แล้วปล่อยตัวพญานาคพระโพธิสัตว์ให้เป็นอิสระ (ช.ช.อ. (ไทย) 7/143-194/443-466)

3.3 ปฏิปทาของพระโพธิสัตว์ที่เนื่องด้วยเนกขัมมะบารมี

เนกขัมมะ หมายถึง การออกจากกาม การออกบวช ความปลอดโปร่งจากสิ่งล่อเร้าเข้ายวน (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), 2553, น. 172) เนกขัมมบารมีของพระโพธิสัตว์จึงมีความหมายถึงการออกบวชเพื่อปลีกตัวออกจากกาม ประพฤติพรหมจรรย์เพื่อมุ่งสู่การบรรลุพระโพธิญาณด้วยเหตุนี้ เนกขัมมบารมีจึงมีความสัมพันธ์เกี่ยวเนื่องกับศีลบารมีเป็นอย่างมาก โดยเฉพาะในเรื่องอุโบสถศีล ซึ่งหมายถึงให้ผู้สมาทานประพฤติพรหมจรรย์อันเป็นการหลีกออกจากกามวิสัยด้วยการหลีกออกจากกามารมณ์ทางตา หู จมูก ลิ้น กายอยู่เป็นเนืองนิจ

ปฏิปทาในเนกขัมมบารมีนี้เป็นอริยาศัยพื้นฐานของพระโพธิสัตว์ดังจะเห็นได้ตั้งแต่ครั้งสุเมธดาบสได้รับพุทธพยากรณ์จากพระที่ปึงกรพุทธเจ้าเป็นต้นมา ดังเช่นสมัยเสวยพระชาติเป็นพระยัชฌัณชัยกุมาร พระโสมนัสกุมาร พระอโยธมกุมาร กุณฑลกุมาร เป็นต้น จะสังเกตได้ว่าพระโพธิสัตว์เมื่อทรงเสวยชาติเป็นมนุษย์แล้ว จะบำเพ็ญเนกขัมมบารมีด้วยการออกบวชเสียเป็นส่วนใหญ่ ไม่ว่าจะด้วยการพิจารณาเห็นสังสารวัฏเห็นสิ่งน่ารังเกียจหรือเปรียบประดุจคุกที่คุมขัง หรือปลงสังเวชจากการเห็นความเสื่อมไปแห่งสังขาร แม้ในขณะที่กำลังบำเพ็ญบารมีข้ออื่น ๆ อยู่ก็ตาม แล้วออกบรรพชาบวชเป็นฤๅษีหรือดาบส อาศัยอยู่ในป่าที่ห่างไกลจากผู้คน หลีกออกจากกาม ประพฤติพรหมจรรย์จนถึงที่สุด

3.3.1 ปฏิปทาของพระโพธิสัตว์ที่เกี่ยวกับเนกขัมมบารมีตามลำดับขั้นของบารมี

ปฏิปทาของพระโพธิสัตว์ที่เกี่ยวกับเนกขัมมบารมีสามารถแบ่งเป็นระดับขั้นต่าง ๆ ตามการจำแนกบารมีเป็น 3 ระดับ คือ บารมี อุปบารมี และปรมัตถบารมี ดังต่อไปนี้

3.3.1.1 ปฏิบัติเกี่ยวกับเนกขัมมบารมีในระดับบารมี

ในระดับบารมี พระโพธิสัตว์จะพยายามออกบวชเพื่อหลีกหนีจากชีวิตที่เสพกามคุณอันทำให้เกิดความหลง และความยึดติดในกามวิสัย อันเป็นการขัดเกลากิเลสของตน ดังตัวอย่างนิทานชาดกต่อไปนี้

มฆเทวชาดก – พระโพธิสัตว์มีปฏิบัติไม่ประมาทในการดำเนินชีวิต มีดำริหลีกพ้นออกจากกามวิสัย

พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นธรรมราชานามว่ามณฑล ครองเมืองมิถิลา ได้ตรัสสั่งนายช่างกลบไฉว่าหากพบพระเกศาหงอกเมื่อไหร่ให้ทุลให้ทรงทราบ ครั้นเมื่อกลบพบพระเกศาหงอกถอนออกถวายแล้วก็ทรงสั่งเฝ้าว่าได้พบเทวทูต มีดำริหลีกพ้นออกจากกามวิสัย บรรดาออกบวช ละราชสมบัติในวันนั้น บวชเป็นฤๅษีอยู่ที่สวนมณฑลนั้น เจริญพรหมวิหาร 4 ตั้งอยู่ในฌานอันไม่เสื่อมแล้ว สวรรคตแล้วบังเกิดในพรหมโลก (ขุ.ชา.อ. (ไทย) 1/9/210-213)

3.3.1.2 ปฏิบัติเกี่ยวกับเนกขัมมบารมีในระดับอุปบารมี

ในระดับอุปบารมี พระโพธิสัตว์จะพยายามออกบวช แม้จะมีความยากลำบากในการออกบวชเพราะพบอุปสรรคกีดขวางไม่ให้ออกบวช ก็พยายามออกบวชจนได้ในที่สุด

จุฬสตุสโมชาดก – พระโพธิสัตว์มีปฏิบัติออกผนวชด้วยปลงในสังขาร

พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นพระราชาครองกรุงพาราณสีมีพระนามว่า สตุสโม วันหนึ่งทรงเรียกพนักงานภูษามาลามารับสั่งว่า หากพบพระเกศาหงอกเมื่อใดให้ทุลแจ้งพระองค์ ภายหลังเห็นพระเกศาหงอกแล้วจึงทุลให้ทรงทราบ มีรับสั่งให้เอาแหวนทองคำถ่วงลงบนพระหัตถ์ ทรงทอดพระเนตรแล้วปลงสังเวยในทางโลก มีดำริจะออกผนวช พระราชบิดาพระราชมารดา พระมเหสี พระราชโอรสพระราชธิดา หม่อมอำมาตย์ราชบุตร ทุลห้ามพระราชสตุสโมไว้อย่างไรก็ห้ามไว้ไม่ได้ ครั้นเมื่อเสด็จออกมหาภิเนษกรรมแล้ว ท้าวสักกะเทวราชมีรับสั่งให้วิสสุกรรมเทพบุตร เนรมิตอาศรมถวาย ณ ริมฝั่งแม่น้ำคงคาในหิมวันตประเทศ มีพระราชอาคันตุกะ พรหมณ์ ราชบุตรตามเสด็จออกบวชด้วยเป็นจำนวนเต็มพื้นที่ถึง 30 โยชน์ ดาบสและดาบสินีเหล่านั้นดำรงอยู่ในโอวาทของพระโพธิสัตว์แล้ว เมื่อถึงกาลล่วงไปเกิดยังพรหมโลก (ขุ.ชา.อ. (ไทย) 7/195-245/466-488)

3.3.1.3 ปฏิบัติเกี่ยวกับเนกขัมมบารมีในระดับปรมัตถบารมี

ในระดับปรมัตถบารมี พระโพธิสัตว์จะพยายามออกบวช แม้ว่าจะต้องแลกด้วยชีวิต ก็จะพยายามออกบวชให้ได้ ดังตัวอย่างนิทานชาดกต่อไปนี้

เตมียชาดก – พระโพธิสัตว์มีปฏิบัติเพื่อบริจาคทางโลกวิสัยพร้อมสละราชสมบัติและชีวิตปรารถนาออกบวช

พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นพระราชโอรสของพระเจ้ากาสิเจ้าครองกรุงพาราณสี มีพระนามว่าเตมียกุมาร ขณะที่พระราชกุมารมีพระชนมายุได้ 1 เดือน นางนมได้นำเข้าเฝ้าพระราชานในระหว่างที่กำลังวินิจฉัยลงอาญาโจร 4 คน ด้วยการเขียน จองจำด้วยโซ่ตรวน เอาหอกทิ่มแทง และเอาหลาวเสียบ พระโพธิสัตว์ทรงระลึกชาติได้ว่าตนเองก็เคยทำเช่นนี้มาแล้วจนต้องตกนรกเป็นเวลานาน จึงไม่ปรารถนาจะเป็นพระราชบุตรครองแผ่นดินเช่นพระราชบิดา จึงอธิษฐานจิตตั้งมั่นทำเป็นใบ้หูหนวกง่อยเปลี้ยตั้งแต่นั้น ไม่ว่าพระราชบิดาจะทดสอบทดลองตั้งแต่พระชันษา 1 จนถึง 16 ชันษาอย่างไรก็ไม่เป็นผลสำเร็จ ต่อมาพระเจ้ากาสิทรงร้อนพระทัย รับสั่งให้เหล่าพราหมณ์ผู้ทำนายลักษณะเข้าเฝ้าเพื่อทำนาย เหล่าพราหมณ์พยากรณ์ว่าพระโพธิสัตว์จักเป็นอันตรายต่อพระองค์ พระอัครมเหสีและเสวตรฉัตร แนะนำให้นำตัวพระโพธิสัตว์ไปฝังไว้ในป่าช้าผิบบิโดยเร็ว แต่เมื่อไปถึงป่าช้าผิบบิ ระหว่างที่นายสารธีกำลังขุดหลุมอยู่นั้น พระโพธิสัตว์ได้เสด็จลุกขึ้น แสดงองค์ให้เห็นว่าพระองค์เป็นใครและมีได้เป็นใบ้หูหนวกง่อยเปลี้ยตามที่เข้าใจกัน แล้วทรงอธิษฐานแปลงเพศเป็นดาบส ให้นายสารธีกลับไปกราบทูลพระราชบิดาให้ทรงทราบความทั้งหมด พระเจ้ากาสิและพระอัครมเหสีพร้อมทั้งชาวเมืองต่างเข้ามาเฝ้าพระโพธิสัตว์เพื่อทูลเชิญให้กลับมาครองราชสมบัติ แต่เมื่อได้ฟังธรรมเทศนาที่เป็นเหตุผลในการออกผนวชแล้ว ต่างพากันออกบวชตามเป็นอันมาก จนเต็มอาศรมสถานกว้างยาว 3 โยชน์ที่ท้าวสักกเทวราชสร้างถวาย พระเจ้าสามนตราชทั้งหลายทราบข่าวหวังจะมายึดเอาราชสมบัติในกรุงพาราณสี แต่เมื่อมาเห็นเมืองถูกทิ้งร้างอย่างนั้นจึงสอบถามเหล่าคนเฒ่าคนแก่ในเมือง ได้ความแล้วจึงตามไปเข้าเฝ้าพระโพธิสัตว์ได้ฟังธรรมแล้วสละราชสมบัติออกบวชตามพระโพธิสัตว์ถึง 7 พระองค์ ดาบสและดาบสสินีจำนวนมากเหล่านั้นทำสมาบัติ 8 ให้เกิดขึ้น เมื่อสิ้นชีวิตลงจึงมีพรหมโลกเป็นที่ไปในเบื้องหน้า (ขุ.ชา.อ. (ไทย) 9/1-122/1-58)

3.4 ปฏิปทาของพระโพธิสัตว์ที่เนื่องด้วยปัญญาบารมี

ปัญญา คือ ความรู้ทั่ว, ปรึกษาหยั่งรู้เหตุผล, ความรู้เข้าใจชัดเจน, ความรู้เข้าใจหยั่งแยกได้ในเหตุผล ดีชั่ว คุณโทษ ประโยชน์มิใช่ประโยชน์ เป็นต้น และรู้ที่จะจัดแจง จัดสรร จัดการ ดำเนินการ ทำให้ลุล่วง ล่วงพ้นปัญหา, ความรอบรู้ในกองสังขารมองเห็นตามเป็นจริง (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), 2553, น. 231)

พระโพธิสัตว์โดยปกติแล้วจะมีอริยาศัยประกอบด้วยปัญญา 3 ประกอบด้วย

1. จินตามยปัญญา ปัญญาเกิดจากการคิดพิจารณา (ปัญญาจากโยนิโสมนสิการที่ตั้งขึ้นในตนเอง) เช่น ในอปัณกชาดก พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นพ่อค้าเกวียนวิเคราะห์รูปการณ์ต่าง ๆ จนพาบริวารรอดพ้นอันตรายจากอมนุษย์ไปได้ เป็นต้น

2. สุตมยปัญญา ปัญญาเกิดจากการสดับเล่าเรียน (ปัญญาจากปรโตโฆษะ) เช่น ใน เสนกชาดก พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นบัณฑิตซื้อเสนกะ เล่าเรียนจบการศึกษาจากกรุงตักศิลา ได้มาเป็นอำมาตย์ถวายอนุศาสน์อรรถธรรมแก่พระเจ้ากรุงและชาวเมืองพาราณสี เป็นต้น

3. ภาวนามยปัญญา ปัญญาเกิดจากการปฏิบัติบำเพ็ญ (ในคัมภีร์วิวัฏค์แห่งอภิธรรมปิฎก ท่านอธิบายภาวนามยปัญญาว่า ได้แก่ “สมาปนสนส ปญญา” (ปัญญาของผู้เข้าสมาบัติ)) (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), 2553, น. 232) เช่น ในเอกราชชาดก พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นพระเจ้าเอกราช ถูกพระเจ้าทุพภิกขเสนทรงให้จับใส่สาแหรกแขวนพระเศียรลงต่ำเหนือพระธรณีประตุ ทรงทำการบริกรรมกสิณทำฌานให้เกิดขึ้น พิจารณาธรรมบรรเทาความสุขด้วยความทุกข์และข่มความทุกข์ด้วยความสุข วางตนเป็นกลางในความสุขและความทุกข์ มีความเยือกเย็นในภาวะทั้ง 2 นั้น เป็นต้น

ปัญญาบารมีมักควบคู่หรือเป็นปัจจัยเกื้อหนุนบารมีอื่น ๆ เช่น ในวัณณุปถชาดก พระโพธิสัตว์ มีปฏิปทาบำเพ็ญเพียรขุดหาน้ำกลางทะเลทรายควบคู่ไปกับปัญญาในการพิจารณาหาแหล่งน้ำ จนสามารถพาบริวารผ่านพ้นวิฤตไปได้

3.4.1 ปฏิปทาของพระโพธิสัตว์ที่เกี่ยวกับปัญญาบารมีตามลำดับขั้นของบารมี

ปฏิปทาของพระโพธิสัตว์เกี่ยวกับปัญญาบารมีสามารถแบ่งเป็นระดับขั้นต่าง ๆ ตามการจำแนกบารมีเป็น 3 ระดับ คือ บารมี อุปบารมี และปรมัตถบารมี

3.4.1.1 ปฏิปทาที่เกี่ยวกับปัญญาบารมีในระดับบารมี

ในระดับบารมี พระโพธิสัตว์ใช้ปัญญาในการวิเคราะห์เหตุการณ์เพื่อแก้ไข ปัญหาต่าง ๆ และใช้ปัญญาแจกแจงธรรม ดังตัวอย่างชาดกต่อไปนี้

อปัณณกชาดก - พระโพธิสัตว์มีปฏิปทาแสดงปัญญาในการวิเคราะห์ รูปการณ์ต่าง ๆ

พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นพ่อค้าเกวียนจากกรุงพาราณสี เทียวทำการค้าด้วยเกวียน 500 เล่ม มีบุตรพ่อค้าเกวียนอีกคนหนึ่งเป็นคนโง่ มีกองเกวียน 500 เล่มเช่นเดียวกัน คราวหนึ่ง ทั้งคู่เตรียมกองเกวียนเพื่อไปทำการค้าไปยังจุดหมายปลายทางเดียวกัน เตรียมเดินทางแล้ว พักไว้ใกล้ ๆ กัน พระโพธิสัตว์ดำริแล้วเห็นว่า หากเดินทางไปพร้อมกันทั้งหมดด้วยเกวียน 1,000 เล่ม จะมีปัญหาเรื่องหนทาง ฝนและน้ำ เป็นต้น ผูกโคก็จะหาหญ้าได้ยาก ควรที่จะให้ใครสักคนไปก่อน เมื่อตกลงกันจึงให้บุตรพ่อค้าเกวียนผู้โง่เขลาไปก่อน ฝ่ายบุตรพ่อค้าเกวียนผู้โง่เขลาเดินทางไปถึงเขตแดนกันดารของพวกอมนุษย์ ยักษ์ที่สิ่งอยู่ที่แดนกันดารนั้นก็วางอุบายให้กองเกวียนของบุตรพ่อค้าเกวียนผู้โง่เขลาทั้งน้ำที่พวกเขาบรรทุกมา ด้วยการเนรมิตยานเทียมด้วยโคบรรทุกอมนุษย์ 10-12 ตน นั่งบนยานประดับดอกอุบลและดอกโกมุท มีผมเปือก มีผ้าเปือกเดินสวนทางมาด้วยล้อที่เปื้อนด้วย

โคลน หลอกบุตรพ่อค้าเกวียนผู้โง่เขลาว่าข้างหน้าน้ำท่าอุดมสมบูรณ์ไม่จำเป็นต้องขนน้ำไปให้เป็นภาระ บุตรพ่อค้าเกวียนผู้โง่เขลาหลงเชื่อ ให้บริวารทำลายตม่น้ำทั้งหมดทิ้งเสียแล้วขับเกวียนขึ้นหน้าไปก็พบว่า เป็นถิ่นกันดารไม่มีน้ำเลยพากันอดอยากกลายเป็นอาหารของเหล่ายักษ์จนหมดสิ้น ครึ่งเดือนผ่านไป ฝ่ายพระโพธิสัตว์ จึงออกจากพระนครถึงปากทางกันดารโดยลำดับ พระโพธิสัตว์ให้บริวารบรรจุน้ำให้เต็ม ขนน้ำจำนวนมาก เรียกประชุมบริวารทุกคนไม่ให้ประมาท แล้วออกเดินทางต่อไป ก็เจอพวกยักษ์ออกอุบายเช่นเดียวกับที่ออกอุบายหลอกบุตรพ่อค้าเกวียนผู้โง่เขลามาก่อนหน้านี้ พระโพธิสัตว์พอแลเห็นยักษ์ก็รู้ได้ด้วยปัญญาว่า ในที่กันดารนี้ไม่มีน้ำ ด้วยยักษ์เหล่านี้ไม่มีเงา จึงบอกแยกทางกับยักษ์นั้นโดยไม่ยอมทำลายตม่น้ำของตนเป็นเด็ดขาด และได้แจกแจงถึงเหตุผลอันเป็นหลักการให้บริวารได้เข้าใจว่าเหตุใดสิ่งที่ยักษ์กล่าวจึงเป็นอุบายเชื่อถือไม่ได้ เสร็จแล้วจึงเดินทางต่อไปจนถึงบริเวณที่กองเกวียนของบุตรพ่อค้าเกวียนผู้โง่เขลาถูกพวกยักษ์จับกินจนหมดสิ้น อยู่เฝ้าเวรยามรักษาการณ์จนรุ่งเช้า แล้วช่วยกันขนสินค้าที่มีมูลค่ามากเอาไปเพิ่มเติมเดินทางไปค้าขายต่อได้กำไรมากขึ้นกว่าเดิม 2-3 เท่า (ขุ.ชา.อ. (ไทย) 1/1/155-169)

สัมภวชาดก - พระโพธิสัตว์มีปฏิปทาแสดงปัญญาตอบปัญหาธรรมของพระราชาจากแคว้นต่างแดน

พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นสัมภวกุมารบุตรชายของวิรุฬพรหมณ์ บุโรหิตของพระเจ้ากรุงพาราณสี คราวหนึ่ง พระเจ้าธัญชัยโกมลพะแห่งกรุงอินทปัตต์แคว้นกุรุ ทามปัญหากับสุจิริตพรหมณ์บุโรหิตว่า ทำอย่างไรจึงจะเป็นใหญ่และชนะทั่วทั้งปฐพีโดยถูกต้องตามธรรม และพระราชาจะประพตติธรรมอย่างไรจึงจะไม่ถูกนิทาทั้งในโลกนี้และโลกหน้า สุจิริตพรหมณ์ตอบไม่ได้และว่าเป็นปัญหาลึกลับซึ่งเป็นพุทธวิสัย ควรจะถามปัญหานี้กับพระสัพพัญญูพุทธเจ้าเท่านั้น เมื่อไม่มีพระองค์ก็ควรถามพระโพธิสัตว์ผู้แสวงหาสัพพัญญุตญาณ ตนเองนั้นไม่สามารถที่จะให้คำตอบได้ แต่ก็เห็นจะมีเพื่อนที่ชื่อว่าวิรุฬพรหมณ์ บุโรหิตของพระเจ้ากรุงพาราณสีที่อาจจะตอบปัญหานี้ได้ พระเจ้าธัญชัยโกมลพะจึงให้สุจิริตพรหมณ์เดินทางไปยังกรุงพาราณสีเพื่อถามปัญหากับวิรุฬพรหมณ์ วิรุฬพรหมณ์ตอบไม่ได้ขอให้ไปถามบุตรชายคือภัทรกุมาร ภัทรกุมารตอบไม่ได้ก็ขอให้ไปถามน้องชายคนรองชื่อสัณชัยกุมาร สัณชัยกุมารตอบไม่ได้ก็ขอให้ไปถามกับน้องชายคนเล็กอายุ 7 ขวบชื่อสัมภวกุมาร พระโพธิสัตว์ได้ตอบปัญหาของพระเจ้าธัญชัยโกมลพะโดยความคือ ให้ปฏิบัติหน้าที่ทนต่ออย่าผัดวันประกันพรุ่ง อย่าดำเนินทางชั่ว อย่าลืมน้ำ อย่าประพตติธรรม อย่างนับถือลัทธิผิด ถ้าทำได้อย่างนั้นจะเป็นที่รักของประชาชน และที่สำคัญคือให้เห็นด้วยปัญญาว่า สังขารทั้งหลายไม่เที่ยง เมื่อนั้นย่อมหน่ายในทุกข์ สังขารทั้งหลายไม่เที่ยง มีอันเกิดขึ้นและเสื่อมไปเป็นธรรมดา เมื่อจบเทศนาได้รับการบูชาธรรมและได้รับยศเป็นอันมาก (ขุ.ชา.อ. (ไทย) 7/138-177/275-293)

3.4.1.2 ปฏิบัติเกี่ยวกับปัญญาบารมีในระดับอุปบารมี

ในระดับอุปบารมี พระโพธิสัตว์ใช้ปัญญาแจกแจงธรรมแก่มนุษย์ เทวดา พญาครุฑ และพญานาค ใช้ปัญญาช่วยเหลือสัตว์จำนวนมาก แม้เสี่ยงอันตรายก็ไม่ย่อท้อ ดังตัวอย่าง ชาดกต่อไปนี้

วิรุฬชาดก - พระโพธิสัตว์มีปฏิภาณใช้ปัญญาแสดงธรรม

พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นวิรุฬบัณฑิต ผู้ถวายอนุศาสน์อรรถธรรมแก่ พระเจ้าธนัญชัยโกกรัพยะแห่งกรุงอินทปัตถ์ แคว้นกुरु วันหนึ่งพระเจ้าธนัญชัยโกกรัพยะ ท้าวสักกเทวราช พญาครุฑ และพญานาค ซึ่งเคยเป็นสหายร่วมกันมาตั้งแต่ชาติที่แล้วมาสมาคมกัน ถกเถียงกันว่าศีล ของผู้ใดประเสริฐที่สุด ตกลงกันไม่ได้จึงให้วิรุฬบัณฑิตเป็นผู้ตัดสิน วิรุฬบัณฑิตพิจารณาด้วยปัญญาแล้ว ตัดสินว่าทั้ง 4 ต่างมีศีลมีธรรมเสมอกันไม่มีใครสูงหรือต่ำกว่าใคร คำตัดสินของพระโพธิสัตว์นี้ทำให้ทั้ง 4 พอพระทัยมาก ท้าวสักกเทวราชทรงบูชาพระโพธิสัตว์ด้วยผ้ากุลพัสตร์อันเป็นทิพย์ พญาครุฑบูชา ด้วยมัลลยทอง พญาวรุณนาคราชบูชาด้วยแก้วมณี ส่วนพระเจ้าธนัญชัยทรงบูชาด้วยวัตถุต่าง ๆ มีโค จำนวนมากเป็นต้น ครั้นเมื่อพญาวรุณนาคราชได้กลับยังนาคพิภพแล้ว พระชายนามว่าวิมลลาเทวีไม่เห็นแก้วมณีที่ประดับพระคอของพระสวามีจึงทูลถามได้ความและสดับคุณของวิรุฬบัณฑิตแล้ว ใคร่จะ สดับธรรมกลาของท่าน จึงออกอุบายว่าแพ้พระครุฑในเพราะดวงหทัยของพระโพธิสัตว์ พญาวรุณ ทรงกลัดกลุ่มพระทัยในการนำพระโพธิสัตว์ลงมายังนาคพิภพ พระธิดานามว่าอิรันทิดต้องการช่วยพระ ราชบิดาจึงอาสาออกหน้า ประกาศจะอภิเษกด้วยกับผู้ที่สามารถพาวิรุฬบัณฑิตมายังนาคพิภพได้ ขณะนั้น ปุณณกัณท์เสนาบดีหลานของท้าวเวสสุวรรณมหาราชได้ทราบประกาศนั้นขึ้นอาสานำวิรุฬ บัณฑิตไปส่งยังนาคพิภพให้ ครั้นแล้วก็เดินทางไปยังกรุงอินทปัตถ์ทำพินนสกากับพระเจ้าธนัญชัยโดย เสนอแก้วมณีพิเศษเป็นรางวัล พระเจ้าธนัญชัยตรัสว่าหากแพ้พินัน ยกเว้นตัวเรา มเหสี เสวตฉัตร ของ ที่เหลือซึ่งเป็นของของเราจะยกให้เป็นรางวัล เมื่อพินันกันแล้วปรากฏว่าพระเจ้าธนัญชัยทรงแพ้พินัน ปุณณกัณท์ก็ขอวิรุฬบัณฑิตแต่เพียงอย่างเดียว ครั้งแรกพระเจ้าธนัญชัยจะไม่ทรงยอมยกให้ด้วยถือว่า วิรุฬบัณฑิตเปรียบเสมือนกับพระองค์เองให้ขอเอาอย่างอื่นไปแทนแต่ปุณณกัณท์ไม่ยอม ต่างโต้เถียง กันจนสุดท้ายปุณณกัณท์ขอให้ไปถามเอากับวิรุฬบัณฑิตว่าตนอยู่ในฐานะเช่นใดเป็นการตัดสิน เมื่อไป ถึงยังสำนักของพระโพธิสัตว์แล้ว พระโพธิสัตว์ตอบปุณณกัณท์ด้วยความสัตย์ว่าเป็นเพียงแค่ทาสของ พระเจ้าธนัญชัยเท่านั้น หาได้มียศศักดิ์เทียบเท่าเสมอด้วยไม่ ทำให้พระเจ้าธนัญชัยต้องจำยอมให้ ปุณณกัณท์นำตัวพระโพธิสัตว์ไป ก่อนออกจากเมืองอินทปัตถ์ก็ได้ใช้เวลา 3 วัน แสดงธรรมถวาย พระราชา บุตรภรรยา ข้าราชการ แล้วจึงออกจากเมืองเดินทางไปกับปุณณกัณท์ ระหว่างทางก็ถาม ถึงที่มาที่ไปของเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น ได้ความแล้วจึงแสดงธรรมให้แก่ปุณณกัณท์ แล้วเดินทางไปนาค พิภพด้วยกัน พระโพธิสัตว์ได้แสดงธรรมถวายพญาวรุณนาคราชและพระนางวิมลลาจนเป็นที่พอพระทัย

ในปัญญาและความมั่นคงในธรรมของพระโพธิสัตว์ พญาวรรณาคราชได้ตรัสว่า ปัญญานั้นเองเป็นหัวใจของบัณฑิตทั้งหลาย และยกนางอิรินทิตีให้เป็นภรรยาของปุณณกยัณห์ แล้วให้ปุณณกยัณห์ไปส่งพระโพธิสัตว์กลับกรุงอินทปัตต์ตามเดิม (ขุ.ชา.อ. (ไทย) 10/1346-1654/236-382)

3.4.1.3 ปฏิบัติเกี่ยวกับปัญญาบารมีในระดับปรมาตมบารมี

ในระดับปรมาตมบารมี พระโพธิสัตว์ใช้ปัญญาแจกแจงธรรม และใช้ปัญญาช่วยชีวิตผู้อื่น ดังตัวอย่างชาดกต่อไปนี้

เสนกชาดก – พระโพธิสัตว์มีปฏิปทาแสดงธรรมแก่ชาวเมืองและแสดงปัญญาช่วยชีวิตและแก้ปัญหาให้กับพราหมณ์เฒ่า

พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นบัณฑิตชื่อเสนกะ เเล่เรียนจบการศึกษาจากกรุงตักศิลา ได้มาเป็นอำมาตย์ถวายอนุศาสน์อรรถธรรมแก่พระเจ้ากรุงและชาวเมืองพาราณสี ให้ดำรงอยู่ในศีล 5 ดำรงอยู่ในกัลยาณธรรม คือในทาน ในอุโบสถกรรม และในกุศลกรรมบถ 10 ประการ พระราชาและชาวเมืองทั้งหลายต่างประพาสธรรมกันถ้วนหน้า ครั้นนั้นมีพราหมณ์เฒ่าคนหนึ่งเที่ยวขอทรัพย์ได้ 1,000 กหาปณะ แล้วฝากทรัพย์ไว้กับเพื่อนตระกูลพราหมณ์ตระกูลหนึ่ง แล้วก็ออกเที่ยวขอทรัพย์ต่อไป เพื่อนพราหมณ์ตระกูลนั้นก็ใช้จ่ายกหาปณะไปจนหมดสิ้น พราหมณ์เฒ่ากลับมาทวงทรัพย์ไม่มีخذใช้คืนจึงมอบธิดาของตนให้เป็นภรรยาของพราหมณ์เฒ่านั้น แต่ด้วยนางยังสาวยังไม่อิมในกามจึงเที่ยวคบชู้กับชายหนุ่มอื่น ๆ อยู่เป็นเนืองนิตย์ วันหนึ่งนางประสพศให้พราหมณ์เฒ่าออกจากบ้าน ตนจะได้ทำความชั่วได้อย่างสะดวก จึงออกอุบายให้พราหมณ์เฒ่าออกไปหาทรัพย์เพื่อจ้างคนรับใช้มาช่วยงานนาง เมื่อพราหมณ์ออกไปหาเงินมาได้พอแล้วจึงเดินทางกลับบ้าน ระหว่างทางได้หยุดพักกินข้าวสัตตฺตฺในถ้ำที่ภรรยาเตรียมไว้ให้ อิ่มแล้วลงตึมน้ำโดยไม่ได้ผูกปากถุง งูเห่าจึงเลื้อยเข้าไปในถ้ำนั้น เมื่อตึมน้ำเสร็จขึ้นมาก็มัดปากถุงโดยไม่ตรวจดูให้ดีเสียก่อน รุกขเทวดาเห็นเหตุการณ์ได้กล่าวเตือนว่า ถ้าท่านพักกลางทางท่านจะตาย แต่ถ้าท่านกลับถึงเรือนภรรยาท่านจะตาย พราหมณ์เฒ่าได้ฟังก็นึกกลัวตาย เดินร้องไห้คร่ำครวญไปจนถึงประตูกรุงพาราณสี พอถึงวันนั้นเป็นวันอุโบสถขึ้น 15 ค่ำ เป็นวันที่พระโพธิสัตว์นั่งแสดงธรรม เสนกะพระโพธิสัตว์ช่วยแก้ปัญหาด้วยปัญญาให้ด้วยการให้เปิดปากถุงหนึ่งใส่ข้าวสัตตฺตฺออกแล้วเอาไม้เคาะให้งูเห่าเลื้อยออกมา แม้เมื่อพราหมณ์เฒ่ากลับไปถึงเรือนแล้วภรรยาทราบว่พราหมณ์เก็บทรัพย์ไว้ในที่แห่งหนึ่งจึงบอกชายชู้ให้ไปเอาทรัพย์ที่ซ่อนไว้ไปเสีย พระโพธิสัตว์ก็ใช้ปัญญาช่วยออกอุบายแก้ไขให้จนพราหมณ์ได้ทรัพย์คืน (ขุ.ชา.อ. (ไทย) 5/45-53/154-166)

3.5 ปฏิปทาของพระโพธิสัตว์ที่เนื่องด้วยวิริยะบารมี

วิริยะบารมีเป็นบารมีธรรมคู่กับขันติบารมี ด้วยความเพียรวิริยะต้องมีความอดทนประกอบอยู่ด้วยกันความเพียรนั้นจึงจะประสบผลสำเร็จ เช่นในมหาชนกชาดก พระมหาชนกอาศัยความเพียรและความอดทนว่ายน้ำข้ามสมุทร 7 วันจนได้พบกับเทพธิดาฉันทาอีกทั้งวิริยะบารมีเป็นปัจจัยเกื้อหนุนเกื้อกูลบารมีอื่น ๆ ที่เหลือให้พระโพธิสัตว์สามารถบำเพ็ญบารมีต่าง ๆ ได้อย่างเต็มบริบูรณ์ เช่นในสังขชาดก พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นสังขพราหมณ์ บำเพ็ญทานบารมีด้วยความอุตสาหะแรงกล้า ในยัชญชัยชาดก พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นยัชญชัยกุมาร ทำกิจทุกอย่างสำเร็จด้วยความเพียรวิริยะ เป็นต้น

3.5.1 ปฏิปทาของพระโพธิสัตว์ที่เกี่ยวกับวิริยะบารมีตามลำดับขั้นของบารมี

ปฏิปทาของพระโพธิสัตว์เกี่ยวกับวิริยะบารมีสามารถแบ่งเป็นระดับขั้นต่าง ๆ ตามการจำแนกบารมีเป็น 3 ระดับ คือ บารมี อุปบารมี และปรมัตถบารมี

3.5.1.1 ปฏิปทาที่เกี่ยวกับวิริยะบารมีในระดับบารมี

ในระดับบารมี พระโพธิสัตว์บำเพ็ญวิริยะบารมีด้วยความมุ่งมั่นที่จะแก้ปัญหาที่ประสบอยู่ให้ลุกล่วงไปโดยไม่ย่อท้อ ดังตัวอย่างชาดกต่อไปนี้

วันณุปถชาดก – พระโพธิสัตว์มีปฏิปทาบำเพ็ญเพียรขุดหาน้ำกลางทะเลทราย

พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นพ่อค้าเกวียนเที่ยวไปทำการค้าขายด้วยเกวียน 500 เล่ม คราวหนึ่ง เดินทางสู่ทะเลทรายอันกว้างดารยาวประมาณ 60 โยชน์ เมื่อเดินทางไปได้ 59 โยชน์ก็ถึงน้ำและพินทั้งหมดด้วยคิดว่ากำลังจะพ้นเขตกันดารของทะเลทรายแล้ว ตกกลางคืนคนนำทางที่นั่งเกวียนนำขบวนเผลอหลับไม่รู้ตัวฝูงโคเดินกลับไปทางเดิมที่ผ่านมาแล้วไปตลอดคืน พอตื่นขึ้นในตอนเช้าดูทิศทางแล้วจึงรู้ว่ามาผิดทาง กลับกลายเป็นย้อนกลับมายังจุดที่เคยมาพักแล้วเมื่อวันก่อนที่จะถึงน้ำและพินทั้งหมดไป จึงปลดเกวียนตั้งล้อมเป็นวง นอนโคกเศร้าอยู่ภายใต้เกวียนของตน พระโพธิสัตว์มีดำริว่า หากเราสละความเพียร คนทั้งหลายเหล่านี้คงถึงความฉิบหายกันหมด จึงออกตรวจดูบริเวณรอบ ๆ เห็นกอหญ้าแพรกกอหนึ่ง จึงคิดว่าหญ้าเหล่านี้คงออกด้วยไอน้ำเบื้องล่าง จึงให้พวกพ่อค้าบริวารถือเอาจอบขุดพื้นที่ส่วนนั้น เมื่อขุดไปได้ลึก 60 ศอก จอบก็กระทบแผ่นหินเบื้องล่างทุกคนก็พากันท้อใจสละความเพียร ส่วนพระโพธิสัตว์คิดว่าภายใต้แผ่นหินนี้ต้องมีน้ำ จึงกระโดดลงไปยืนอยู่บนแผ่นหิน ก้มลงเงี่ยหูฟังก็ได้ยินเสียงน้ำไหลอยู่เบื้องล่าง ขึ้นมาบอกคนรับใช้ว่าหากพวกท่านสละความเพียร พวกเราทั้งหมดก็จักฉิบหาย ท่านเมื่อไม่สละความเพียร จงถือเอาค้อนเหล็กนี้ลงไปยัง

หลุม ทบแผ่นดินให้แตก คนรับใช้นั้นรับคำของพระโพธิสัตว์ ไม่ละความเพียร กระโดดลงไปแล้วทบแผ่นดินแตกที่ตรงกลางตกลงไปเบื้องล่าง ปิดกั้นกระแสน้ำ เกลียวน้ำพุ่งขึ้นแล้ว ได้น้ำกินน้ำอาบ เพียงพอเดินทางต่อไปค้าขายได้กำไร 2-3-4 เท่า (จุ.ชา.อ. (ไทย) 1/2/169-174)

3.5.1.2 ปฏิบัติเกี่ยวกับวิริยบารมีในระดับอุปบารมี

ในระดับอุปบารมี พระโพธิสัตว์จะบำเพ็ญวิริยบารมีอย่างไม่สิ้นหวังและไม่ละความเพียรเพื่อชีวิตของตนและผู้อื่น แม้จะยากลำบากเพียงไรก็ไม่ละความเพียร ดังตัวอย่างชาดกต่อไปนี้

มหาสฬชาดก – พระโพธิสัตว์มีปฏิปทาไม่สิ้นหวังและไม่ละความเพียร

พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นพระราชาครองกรุงพาราณสีมีพระนามว่า มหาสฬะ เป็นธรรมราชาครองแผ่นดินโดยธรรม อำมาตย์คนหนึ่งเป็นผู้ประสงคร้ายภายในพระราชวัง พระโพธิสัตว์ทรงจับได้จึงเนรเทศออกจากเมือง ต่อมาอำมาตย์ผู้นั้นไปอยู่แคว้นโกศล ได้เป็นอำมาตย์คนสนิทของพระเจ้าโกศล วันหนึ่งยุยงพระเจ้าโกศลให้ยกทัพเข้าชิงราชสมบัติกรุงพาราณสี ครั้นพระเจ้าโกศลยกทัพเข้ากรุงพาราณสีพระเจ้าสฬะก็ทรงมอบราชสมบัติให้โดยไม่ได้ออกรบด้วย พระเจ้าโกศลให้คนจับพระเจ้าสฬะกับหมู่อำมาตย์ 1,000 คน ไปฝังไว้ในป่าช้าเผ็ดให้เป็นอาหารของเหล่าสุนัขจิ้งจอกโดยขุดหลุมฝังไว้แค่คอ ตกกลางคืนฝูงสุนัขจิ้งจอกเข้ามาจะทำร้าย ตัวหัวหน้าฝูงตรงเข้าหาพระโพธิสัตว์ โดนพระโพธิสัตว์เอากางกอดหัวสุนัขจิ้งจอกไว้ไม่ยอมปล่อยจนสุนัขจิ้งจอกร้องเสียงดังด้วยความทรมานเอาเท้าหน้าตะกุกดินบริเวณหน้าพระพักตร์พระโพธิสัตว์จนดินร่วน พระโพธิสัตว์จึงยอมปล่อยไปพร้อมกับสุนัขจิ้งจอกตัวอื่น ๆ เมื่อคืนหน้าพระพักตร์ร่วนหลวมแล้วพระโพธิสัตว์จึงสามารถไหวตัวไปมายืนกายขึ้นจากหลุม ช่วยเหล่าอำมาตย์ทั้ง 1,000 ขึ้นจากหลุมด้วยกัน ขณะนั้น มียักษ์สองตนนำเอาซากศพมนุษย์มาเข้าเฝ้าพระโพธิสัตว์เพื่อให้ทรงช่วยแบ่งให้ทั้งสองตนเท่า ๆ กัน เมื่อทรงแบ่งให้แล้ว ยักษ์สองตนตอบแทนพระองค์ด้วยการพาพระองค์ไปทรงราชสมบัติคืนจากพระเจ้าโกศล พระโพธิสัตว์เมื่อกลับขึ้นเสวยราชย์ตามเดิมแล้วทรงดำริว่า

สมบัติเห็นปานนี้ แลการกลับได้ชีวิตของอำมาตย์ 1,000 คน เมื่อเราไม่ทำความเพียรจักไม่มีอะไรเลย แต่เพราะกำลังความเพียร เราจึงได้ราชสมบัติที่เสื่อมเสียไปแล้วและยศนี้คืนมา และได้ให้ชีวิตแทนแก่อำมาตย์ 1,000 คน บุคคลไม่ควรหมดหวัง ควรทำความเพียรอย่างเดียว เพราะบุคคลทำความเพียรแล้วย่อมสำเร็จผลอย่างนี้ (จุ.ชา.อ. (ไทย) 2/52/35-42)

3.5.1.3 ปฏิบัติเกี่ยวกับวิริยบารมีในระดับปรมัตถบารมี

ในระดับปรมัตถบารมี พระโพธิสัตว์บำเพ็ญวิริยบารมีเพื่อให้ถึงเป้าหมายอย่างสุดกำลังและชีวิตของตน แม้เสี่ยงต่อความตายก็ไม่ย่อท้อ ดังตัวอย่างชาดกต่อไปนี้

มหาชนกชาดก - พระโพธิสัตว์มีปฏิปทาพากเพียรว่ายน้ำข้ามมหาสมุทร

พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นพระมหาชนก พระราชโอรสของพระเจ้าอริยฐานนครองเมืองมิลิตา ในระหว่างที่พระองค์ยังอยู่ในพระครรภ์ของพระมารดา พระเจ้าโปลชนก ซึ่งเป็นพระเจ้าอา ได้ชิงเอาราชสมบัติจากพระเจ้าอริยฐานนคร พระมารดาจึงตั้งหนีภัยไปยังเมืองกาลจัมปาด้วยความช่วยเหลือของท้าวสักกเทวราช เมื่อไปถึงเมืองกาลจัมปาก็ได้รับความอนุเคราะห์เกื้อกูลจากพราหมณ์มหาศาลชื่ออุทิจจพราหมณ์สงเคราะห์ดูแลไว้เป็นน้องสาวต่อมาก็ได้ประสูติพระโอรสคือ พระมหาชนกและทรงเลี้ยงดูพระโพธิสัตว์จนเติบโตใหญ่ รู้ความเป็นมาแห่งชาติตระกูลของตนแล้ว เรียนไตรเพทและศิลปศาสตร์ทั้งปวงจนจบได้ภายในพระชนม์ 16 พระชันษา แล้วทรงดำริว่าจะชิงเอาราชสมบัติของพระราชบิดากลับคืนมา พระราชมารดาทรงมอบรัตนชาติให้กับพระโพธิสัตว์เป็นทุนสำหรับค้าขายเพื่อสั่งสมทรัพย์เป็นทุนสำหรับชิงราชสมบัติ พระโพธิสัตว์นำรัตนชาตินั้นออกจำหน่ายเป็นสินค้าขึ้นเรือพร้อมพวกพ่อค้าวานิชที่จะเดินทางไปยังสุวรรณภูมิ เรือแล่นออกไปได้ 7 วัน เป็นระยะทาง 700 โยชน์ ก็ประสบกับกระแสคลื่นอันรุนแรงจนไม่อาจบังคับได้ ตัวเรือเริ่มปริแตกด้วยกำลังคลื่นที่โหมกระหน่ำ มหาชนต่างร้องให้คร่ำครวญเพราะกลัวมรณภัย แต่พระโพธิสัตว์ไม่ทรงกันแสง ไม่ทรงคร่ำครวญ ทรงทราบว่าเรือจะจมอย่างแน่นอนจึงคลุกน้ำตาลกรวดกับเนยใสแล้วเสวยจนอิ่ม เอาผ้าเนื้อเกลี้ยง 2 ผืนชุบน้ำมันจนชุ่มโชกทรงนั่งแล้วรัดไว้อย่างมั่นคง ประทับยืนเกาะเสากระโดงเรือ ป่ายป็นขึ้นยอดเสากระโดงเวลาเรือจม กำหนดทิศว่ากรุงมิลิตาอยู่ทางทิศนี้แล้วจึงกระโดดพุ่งออกไปจากยอดเสากระโดง ล่องพันผูลาและเต่า ว่ายน้ำด้วยความเพียรอยู่ 7 วัน ขณะนั้น เทพธิดาชื่อมณีเมขลาได้ตรวจตรามหาสมุทรก็ได้เห็นพระโพธิสัตว์ จึงตกแต่งสร้อยะ ลอยอยู่ในอากาศไม่ไกลจากพระโพธิสัตว์ กล่าวทูลต่อพระโพธิสัตว์ว่า

“ใครทั้งที่มองไม่เห็นฝั่งก็ยังเพียรพยายามว่ายอยู่ท่ามกลางสมุทรท่านรู้อำนาจประโยชน์อะไร จึงพยายามเต็มที่อยู่อย่างนี้” พระโพธิสัตว์ได้ยืดยังนั้นจึงตอบกลับไปว่า “เทพธิดาเราพิเคราะห์เห็นธรรมชาติของโลกละอันสงสัของความพยายาม เพราะฉะนั้น ทั้ง ๆ ที่เราไม่เห็นฝั่ง เราจึงเพียรพยายามว่ายอยู่ในท่ามกลางสมุทร” ฯลฯ

เทพธิดามณีเมขลาได้อุ้มพระโพธิสัตว์ขึ้นจากทะเล พาเหาะไปในอากาศนำพระโพธิสัตว์ไปยังกรุงมิลิตาจนได้ครอบครองราชสมบัติและอภิเษกกับพระนางสีวลีราชธิดาของพระเจ้าโปลชนก และได้ไปรับพระราชมารดาและอุทิจจพราหมณ์ผู้มีอุปการคุณมาเลี้ยงดู ณ กรุงมิลิตา ฯลฯ (ขุ.ชา.อ. (ไทย) 9/123-295/58-128)

3.6 ปฏิปทาของพระโพธิสัตว์ที่เนื่องด้วยขันติบารมี

ธรรมที่เป็นฐานของขันติ (พระราชปริยัติกวี, 2562) น. 80-86) ประกอบด้วย

1. ปัญญา ความรู้ความเข้าใจในไตรลักษณ์ ปฏิจจสมุปบาทและกรรม ความเข้าใจในเรื่องไตรลักษณ์ดังกล่าว สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง สังขารทั้งปวงเป็นทุกข์ สังขารไม่ใช่ตัวตน ย่อมทำให้บุคคลปล่อยวางได้ ละความยึดมั่นถือมั่น ความเข้าใจโลกและชีวิตว่าอยู่ภายใต้กฎแห่งไตรลักษณ์เช่นนี้ จะเป็นปัจจัยให้ขันติธรรมเข้มแข็งยิ่งขึ้น ด้วยเมื่อรู้สึกโกรธหรือโลภ ก็จะคิดได้ว่าทุกอย่างไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา ไม่ควรยึดมั่นถือมั่น

สำหรับความเข้าใจในเรื่องปฏิจจสมุปบาทนั้น ปฏิจจสมุปบาทคือกฎธรรมชาติที่แสดงกระบวนการเกิดและดับของโลก-ชีวิตและทุกข์ เป็นกฎธรรมชาติแสดงความเป็นไปของโลก สูตรใหญ่ที่แสดงสาระรวมของปฏิจจสมุปบาทก็คือข้อความที่พระพุทธเจ้าตรัสกับพระอานนตตอนหนึ่งว่า

เมื่อสิ่งนี้มี สิ่งนี้จึงมี

เพราะสิ่งนี้เกิดขึ้น สิ่งนี้จึงเกิดขึ้น

เมื่อสิ่งนี้ไม่มี สิ่งนี้จึงไม่มี

เพราะสิ่งนี้ดับ สิ่งนี้จึงดับ (ม.อ. (ไทย) 14/126/164)

ความเข้าใจโลกและชีวิตว่าเกิดขึ้น ตั้งอยู่ และดับไปตามเหตุปัจจัยอย่างนี้ ก็จะเป็นปัจจัยให้ขันติธรรมเข้มแข็งยิ่งขึ้น บุคคลที่มีความเข้าใจหลักปฏิจจสมุปบาทดังนี้เมื่อเกิดความโกรธหรือความโลภก็จะคิดได้ว่า ทุกอย่างเกิดขึ้น ตั้งอยู่ และดับไปตามเหตุปัจจัยเป็นธรรมดา ไม่มีเหตุในอันที่จะต้องโกรธหรือโลภเลย

ส่วนความเข้าใจในเรื่องกรรมนั้น กระบวนการของกรรมคือกระบวนการของชีวิต อธิบายให้ชัดเจนได้ด้วยพุทธพจน์ที่ทรงตรัสตอบคำถามของสุกมาณพโตเทยยบุตรกราบทูลถามพระพุทธเจ้าโดยสรุปว่า

“ท่านพระโคตม อะไรหนอเป็นเหตุเป็นปัจจัยให้มนุษย์ทั้งหลายที่เกิดเป็นมนุษย์ปรากฏเป็นคนเลวและคนดี ฯลฯ”

พระพุทธองค์ทรงตรัสตอบว่า

“มาณพ สัตว์ทั้งหลายมีกรรมเป็นของตน มีกรรมเป็นทายาท มีกรรมเป็นกำเนิด มีกรรมเป็นเผ่าพันธุ์ มีกรรมเป็นที่พึ่งอาศัย กรรมย่อมจำแนกสัตว์ทั้งหลายให้เลวและดีต่างกัน” (ม.อ. (ไทย) 14/289/350)

กรรมในฐานะเป็นกฎแห่งเหตุผลหรือกฎธรรมชาติเกี่ยวกับพฤติกรรมของมนุษย์ที่เรียกว่า กฎแห่งกรรม ดังพุทธพจน์ที่ว่า “บุคคลหว่านพืชเช่นใด ย่อมได้ผลเช่นนั้น คนทำดีย่อมได้ดี

ทำชั่วย่อไม่ได้ชั่ว” (ส.ส. (ไทย) 15/256/374) ความเข้าใจโลกและชีวิตว่าเป็นไปตามกรรมอย่างนี้ ก็จะ เป็นปัจจัยให้ชั้นดิตรมเข้มแข็งยิ่งขึ้น บุคคลผู้มีความเข้าใจเช่นนี้ เมื่อรู้สึกโกรธหรือโลภก็จะคิดได้ว่า สัตว์ทั้งหลายมีกรรมเป็นของตน มีกรรมเป็นทายาท มีกรรมเป็นกำเนิด มีกรรมเป็นเผ่าพันธุ์ มีกรรม เป็นที่พึ่งอาศัย และกรรมย่อมจำแนกให้สัตว์ทั้งหลายให้เลวและดีต่างกันไป ไม่มีเหตุอันจะต้องให้โกรธ หรือโลภเลย เป็นต้น

2. เมตตา ดังที่ได้กล่าวไว้แล้วในหัวข้อศีลบารมีถึงความสัมพันธ์ระหว่าง ชั้นดีบารมี เมตตาบารมี และศีลบารมี ในจัมเปยยชาดก และ ฎฐิตตชาดก พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็น พญานาคถูกหมองูจับไปทรมาน ด้วยชั้นดิตรมอดกลั้นต่อความทุกข์ทรมานที่ได้รับและเมตตาธรรมที่ เกรงหมองูจะได้รับอันตรายจากพิษของตน จึงทำให้การบำเพ็ญศีลบารมีของพระโพธิสัตว์ในพระชาติ นั้น ๆ บริบูรณ์ได้ จะเห็นได้ว่าในชั้นดิตรมนั้นมีเมตตาธรรมเป็นฐานรองรับอยู่ ด้วยความเมตตาในชีวิต ของผู้อื่น ดังธรรมภาษิตที่ว่า “ชนดิโก เมตตวา ลาภี ยสสสี สุขสีลวา – ผู้มีความอดทน ชื่อว่ามีเมตตา มีลาภ มียศ และมีศีลดีงาม”

อย่างไรก็ตาม ชั้นดิตรมเป็นบารมีที่คู่กับวิริยะบารมีอย่างทีกล่าวมาแล้วข้างต้นในหัวข้อ วิริยะบารมี ด้วยชั้นดีเป็นปัจจัยเสริมให้ความเพียรวิริยะดำเนินไปได้อย่างเต็มบริบูรณ์ ด้วยหากความ เพียรนั้นขาดความอดทนต่ออุปสรรคต่าง ๆ แล้ว ย่อมสำเร็จได้ยากยิ่ง

3.6.1 ปฏิปทาของพระโพธิสัตว์ที่เกี่ยวกับชั้นดีบารมีตามลำดับขั้นของบารมี

ปฏิปทาของพระโพธิสัตว์เกี่ยวกับชั้นดีบารมีสามารถแบ่งเป็นระดับขั้นต่าง ๆ ตามการจำแนกบารมีเป็น 3 ระดับ คือ บารมี อุปบารมี และปรมัตถบารมี

3.6.1.1 ปฏิปทาที่เกี่ยวกับชั้นดีบารมีในระดับบารมี

ในระดับบารมี พระโพธิสัตว์บำเพ็ญชั้นดีบารมีด้วยความอดทนอดกลั้น จากการดูถูกดูหมิ่นเหยียดหยามและถูกทำร้ายเพื่อลดมานะของตน ดังตัวอย่างชาดกต่อไปนี้

ทัททราชาดก – พระโพธิสัตว์มีปฏิปทาอดทนอดกลั้นต่อการถูกดูหมิ่น เหยียดหยามและถูกทำร้าย

พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นพญานาคมีนามว่ามหาทัททระ เป็นโอรส ของพญานาคทัททระ มีพระอนุชาชื่อจุฬทัททระซึ่งมักโกรธซึ่งหยาบคายเที่ยวด่าว่าทำร้ายเล่านาค มานพ พญานาคราชทราบความจึงบัญชาให้ไล่เสียจากนาคพิภพ แต่ก็ได้พระโพธิสัตว์กล่าวทูลขอภัย โทษไว้ถึงสองครั้งจนครั้งที่สาม พญานาคราชจึงทรงขับไล่ทั้งสองพระองค์ออกจากนาคพิภพไปเสีย ด้วยกัน โดยให้ไปอยู่ยังภาคพื้นสกปรกของกรุงพาราณสี 3 ปี ครั้นเมื่อออกจากราชพิภพไปยังกรุง พาราณสี เด็กชาวบ้านเห็นทั้งสองหาอาหารอยู่ที่ขายน้ำในพื้นที่สกปรก จึงช่วยกันทำร้ายรังแกด้วยการ

ขว้างปาด้วยก้อนดินและท่อนไม้เป็นต้น พร้อมทั้งด่าว่าด้วยถ้อยคำดูหมิ่นหยาบคาย นาคจุฬาทพระ
 ทนการดูหมิ่นของเด็กเหล่านั้นไม่ได้ เพราะเป็นผู้ดูร้ายหยาบคายจึงปรารภกับพี่ชายว่าจะทำร้ายเด็ก
 เหล่านั้นให้พินาศเสียด้วยลมหายใจ พระโพธิสัตว์ได้ฟังแล้วจึงกล่าวเตือนให้อดทนด้วยตัวเราเป็นผู้ถูก
 ขับไล่จากบ้านเมืองมาอยู่ถิ่นอื่น พระโพธิสัตว์และนาคอนุชาอยู่ในสถานที่นั้นตลอด 3 ปีด้วยความ
 อดทน จนหมดมานะได้กลับไปยังนาคพิภพตามเดิม (ขุ.ชา.อ. (ไทย) 4/13-16/232-235)

3.6.1.2 ปฏิบัติเกี่ยวกับขันติบารมีในระดับอุปบารมี

ในระดับอุปบารมี พระโพธิสัตว์บำเพ็ญขันติบารมีด้วยความอดกลั้นแม้จะ
 ถูกกระทำจนเกือบถึงแก่ชีวิต ดังตัวอย่างชาดกต่อไปนี้

จันทกุมารชาดก – พระโพธิสัตว์มีปฏิภาณบำเพ็ญขันติธรรมไม่ยั้งความ
 โกรธในพระราชบิดาและขันตพาลบุโรหิตให้เกิดขึ้น

พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นพระจันทกุมารพระราชโอรสองค์โตของ
 พระเจ้าเอกราชแห่งกรุงปุพพวดี มีพราหมณ์ชื่อขันตพาลเป็นบุโรหิต ขันตพาลบุโรหิตมีหน้าที่ตัดสิน
 คดีความ แต่ด้วยเป็นผู้มีจิตหมกมุ่นในสินบนจึงมักตัดสินความไม่เป็นธรรม วันหนึ่งตัดสินคดีด้วย
 ความยุติธรรม ความรู้ไปถึงจันทกุมาร ทรงช่วยตัดสินคดีความให้ใหม่อย่างยุติธรรม ผู้ชนแซ่ซ้องจน
 พระเจ้าเอกราชทรงมีรับสั่งให้จันทกุมารพระโพธิสัตว์เป็นผู้ตัดสินคดีความแต่เพียงผู้เดียว ทำให้
 ขันตพาลบุโรหิตเสียผลประโยชน์และผูกโกรธอาฆาตพระโพธิสัตว์มาตั้งแต่นั้น วันหนึ่งพระเจ้าเอกราช
 ทรงพระสุบินเห็นสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ เมื่อทรงตื่นจากบรรทมแล้วก็อยากไปสู่เมืองสวรรค์นั้น จึงรับสั่ง
 ถามหาวิธีที่จะได้ไปเกิดยังสวรรค์เอกกับขันตพาลบุโรหิต เป็นโอกาสให้ขันตพาลบุโรหิตแก้แค้นพระ
 โพธิสัตว์ด้วยการกราบทูลแนะนำให้พระเจ้าเอกราชบูชาด้วยพระราชโอรส พระราชธิดา พระมเหสี
 ขาวนิคม โคอุสภราช และม้าอาชาไนย อย่างละ 4 พระเจ้าเอกราชเป็นคนเขลาหูเบา ก็ทรงเชื่อ สั่งจับ
 พระราชโอรส 4 พระองค์ พระราชธิดา 4 พระองค์ พระมเหสี 4 พระองค์ คหบดี 4 คน เป็นต้น ไปยัง
 ลานบูชาญเพื่อเตรียมประหาร มีโยที่พระราชบิดาพระราชมารดาของพระเจ้าเอกราชรวมไปถึงพระ
 ราชนัดดาจะพลขอสชีวิตท้าวเธอเหล่านั้นอย่างไรก็ไม่ฟัง ฝ่ายจันทกุมารพระโพธิสัตว์ก็ดำรงขันติธรรมไม่
 โกรธเคืองในพระราชบิดาและขันตพาลบุโรหิตแต่อย่างใด ในที่สุด พระนางจันทาเทวีพระชายาในพระ
 จันทกุมารโพธิสัตว์ตามพระวสวามีไปยังลานบูชาญแล้วทำสังจกิริยาต่อเหล่าเทพเทวดา ร้องถึงท้าว
 สักกเทวราชทรงทราบเรื่องราวต่าง ๆ แล้ว ฌวยซ้อนเหล็กลูกโซติช่วงด้วยเปลวเพลิงเสด็จลงมาข่มขู่
 พระเจ้าเอกราชให้ปล่อยคนเหล่านั้นทั้งหมด แล้วทรงชี้แจงว่าไม่มีไฉนทางวิธีไปสู่สวรรค์ ขันตพาล
 บุโรหิตและพระเจ้าเอกราชได้ฟังพระดำรัสแล้วก็รีบแก้เครื่องจองจำของทั้งคนและสัตว์ทั้งหลายออก
 เมื่อชนทั้งปวงพ้นจากเครื่องจองจำแล้ว ผู้ชนที่ห้อมล้อมอยู่ต่างก็ใช้ก้อนดินทุ่มลงฆ่าขันตพาลบุโรหิต
 ถึงแก่ความตาย ณ ที่นั้น ครั้นแล้วก็หันจะพุ่งเป้าไปปลงพระชนม์พระเจ้าเอกราชแต่พระจันทกุมาร

พระโพธิสัตว์เสด็จเข้าไปทอดพระราชนิพนธ์กัณหาไว้ ชาวเมืองจึงพากันถอดพระยศพระเจ้าเอกราชออกจากตำแหน่งพระราชสาส์นให้เป็นคนจันทาลและขับไล่ออกจากเมือง แล้วอภิเษกพระโพธิสัตว์ขึ้นเป็นพระราชสาส์นแทนต่อไป (จุ.ชา.อ. (ไทย) 10/982-1152/100-160)

3.6.1.3 ปฏิปทาที่เกี่ยวกับขันติบารมีในระดับปรมาตบารมี

ในระดับปรมาตบารมี พระโพธิสัตว์บำเพ็ญขันติบารมีด้วยความอดทนอดกลั้นแม้จะถูกกระทำจนถึงแก่ชีวิต ดังตัวอย่างชาดกต่อไปนี้

จุฬัมมปาสาชก - พระโพธิสัตว์มีปฏิปทาอดทนต่อการถูกทำร้ายและทำลายชีวิต

พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นธรรมปาละกุมาร พระราชโอรสของพระเจ้ามหาปาปะกับพระนางจันทราเทวีแห่งกรุงพาราณสี ในเวลาที่มีพระชนม์ได้ 7 เดือนพระราชบิดาได้เสด็จไปถึงที่ประทับของพระเทวีขณะที่พระเทวีกำลังประทับนั่งหยอกเย้าพระโพธิสัตว์อยู่ แม้เห็นพระราชบิดาได้เสด็จกลับมาก็ไม่ทำให้พระราชาทรงกริ้วที่มีแต่คนสนใจพระกุมาร ไม่มีใครใส่ใจพระองค์เลยเสด็จกลับไปประทับเหนือราชอาสน์ รับสั่งให้เพชฌฆาตจับพระโพธิสัตว์มาตัดมือทั้ง 2 ข้าง ตัดเท้าทั้ง 2 ข้าง ตัดคอพระกุมารแล้วโยนขึ้นบนอากาศแล้วรับด้วยปลายดาบแทงคว้านให้เนื้อกระจาย แต่ก็ทำให้พระโพธิสัตว์ทรงสะดุ้งหวาดกลัวไม่ ส่วนพระราชบิดาทรงล้มลงที่ท้องพระโรงธรณีสูบลงสู่รอกเวจีในวันเดียวกันนั่นเอง (จุ.ชา.อ. (ไทย) 4/44-49/435-441)

ขันตีวาทีชาดก - พระโพธิสัตว์มีปฏิปทาอดทนต่อการถูกทำร้ายและทำลายชีวิต

พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นมาณพในตระกูลพราหมณ์ชื่อว่าคุณทูลกุมาร ต่อมาเบื่อง่ายทางโลกจึงออกบวชเป็นดาบส พักอยู่ในพระราชอุทยานของพระเจ้ากลาพู เจ้ากรุงพาราณสีตามคำอาราธนาของเหล่าเสนapati วันหนึ่งพระเจ้ากลาพูทรงมีเมื่อน้ำจันท แวดล้อมด้วยนางบำเรอเสด็จมาถึงพระราชอุทยาน ทรงบรรทมเหนือตักของนารีนางหนึ่งยังลงสุนิทรแล้วเหล่าสตรีที่ประโคนดนตรีพ้อนรำแวดล้อมอยู่ก็วางมือผลจากไปเฝ้าแวดล้อมนั่งฟังธรรมจากพระดาบส พระโพธิสัตว์ก็จนหมดสิ้น พระเจ้ากลาพูตื่นจากบรรทมขึ้นมาไม่เห็นใครก็ทรงสอบถามนางสนมคนโปรดได้ความว่านางเหล่านั้นพากันไปแวดล้อมพระดาบสรูปหนึ่งในพระราชอุทยานก็ทรงกริ้วเสด็จมาประทับยืนที่หน้าดาบสพระโพธิสัตว์แล้วถามว่า “สมณะ ท่านสรรเสริญธรรมอะไร” พระโพธิสัตว์ทูลตอบว่า “สรรเสริญขันติ ถวายพระพร” พระราชาตรัสถามว่า “อะไรนั่นชื่อว่าขันติ” พระโพธิสัตว์ทูลตอบว่า “อาการที่ไม่โกรธ เมื่อเขาตำ เขาบริภาษ เขาทุบตี ชื่อว่าขันติ ถวายพระพร” พระราชาได้ยินดังนั้นจึงมีรับสั่งให้เพชฌฆาตเอาหว่านหนามเขี่ยขึ้นข้างทั้งสี่ 2,000 ครั้งจนหนามขาดเนื้อฉีก โลหิตไหล ให้ตัดมือ ตัดเท้า ตัดหู ตัดจมูกของพระโพธิสัตว์จนขาดออกเสียทั้งหมด จนมีโลหิต

ไหลออกทั่วทั้งร่างกายแล้วทรงกระเทีบทภัยของพระโพธิสัตว์แล้วเสด็จกลับไป พระโพธิสัตว์ก็ไม่มีใจผูกโกรธด้วยขันติธรรม กล่าวว่

“พระราชาพระองค์ได้รับสั่งให้ตัดมือ เท้า ใบหู และจมูกของข้าพเจ้า ขอให้พระราชาพระองค์นั้นจงมีพระชนมายุยืนนาน บัณฑิตทั้งหลายเช่นอาตมาไม่โกรธเคืองเลย ” (ขุ.ชา. (ไทย) 27/50/167)

ในเวลาทีพระราชาเสด็จออกจากพระราชอุทยานก็ถูกแผ่นดินสูบลงสู่ นรกอเวจี ส่วนพระโพธิสัตว์ก็ได้ทำกาละในวันนั้นนั่นเอง (ขุ.ชา.อ. (ไทย) 4/49-52/265-269)

3.7 ปฏิปทาของพระโพธิสัตว์ที่เนื่องด้วยสังจาจะบารมี

สังจาจะ คือ ความจริง คือ พุตจริง ทำจริง และจริงใจ หรืออีกนัยหนึ่ง ความจริงคือ จริ่งใจ ได้แก่ ชื่อสัตย์ จริ่งวาจา ได้แก่ พุตจริง และ จริ่งการ ได้แก่ ทำจริง การสมาทานถือปฏิบัติสังจาจะมี 2 ประการคือ (พระราชปรียัติกวี, 2562, น. 93-94)

1. พุตอย่างใดทำอย่างนั้น คือ การทำตามทีพุตหรือพุตตามทีทำหรือให้สัญญากันไว้ เช่นในมหาสุตโสมชาดก พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นพระเจ้าสุตโสมแห่งกรุงอินทปัตถ์ ถูกโจร โปริสาทจับตัวไป ทรงให้สัญญากับโจรโปริสาทไว้ว่าขอไปทำกิจธุระให้เสร็จเรียบร้อยเสียก่อนแล้วจะ กลับมาให้อับตัวไว้เป็นอาหารในภายหลัง ครั้นเมื่อเสร็จกิจแล้วก็ทรงกลับมาให้โจรโปริสาทจับตัวตามทีได้ให้สัญญาไว้

2. สังจกิริยา หรือการทำ สังจาธิฐาน หรือ สัตตยาธิฐาน มี 2 ลักษณะคือ ลักษณะที่ 1 การอ้างคุณของพระรัตนตรัยหรือคุณความดีของสิ่งศักดิ์สิทธิ์หรืออานุภาพกษัตริย์พรหมอันมีอยู่ เพื่ออำนวยให้เกิดความสวัสดิหรือสมปรารถนา เช่นในวิภูฏกชาดก พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็น ลูกนกคุ่ม กระทำสังจกิริยาโดยระลึกถึงพระพุทธเจ้าทั้งหลายในอดีตและคุณของพระธรรมทีพระ สัพพัญญูพุทธเจ้าเหล่านั้นตรัสรู้แล้วจนรอดพ้นจากไฟป่ามาได้ และลักษณะที่ 2 คือ การอ้างคุณธรรม จริยธรรมทีตนสั่งสมมาเพื่อให้เกิดความสวัสดิหรือสมปรารถนา เช่นในมัจฉชาดก พระโพธิสัตว์ เสวยพระชาติเป็นปลา ทำสังจกิริยากล่าวอ้างถึงศีลของตนทีไม่เคยเบียดเบียนชีวิตสัตว์อื่นแล้วทำให้ ฝนตกช่วยญาติทั้งหลายจากความตาย

สังจาบารมีมีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กับอธิฐานบารมีในส่วนของอธิฐานธรรมคือ สังจาธิฐาน ซึ่งจะได้อภิปรายในลำดับต่อไป

3.7.1 ปฏิปทาของพระโพธิสัตว์ที่เกี่ยวกับสัจจบาร์มีตามลำดับขั้นของบาร์มี

ปฏิปทาของพระโพธิสัตว์เกี่ยวกับสัจจบาร์มีสามารถแบ่งเป็นระดับขั้นต่าง ๆ ตามการจำแนกบาร์มีเป็น 3 ระดับ คือ บาร์มี อุปบาร์มี และปรมัตถบาร์มี

3.7.1.1 ปฏิปทาที่เกี่ยวกับสัจจบาร์มีในระดับบาร์มี

ในระดับบาร์มี พระโพธิสัตว์บำเพ็ญสัจจบาร์มีด้วยการกระทำสัจจกิริยาโดยอ้างถึงความจริงอย่างใดอย่างหนึ่ง รวมทั้งระลึกถึงพระพุทธรูป เจ้าทั้งหลายในอดีตและคุณของพระธรรมที่พระสัพพัญญูพุทธเจ้าเหล่านั้นตรัสรู้ เพื่อประโยชน์แก่ตนเอง ดังตัวอย่างชาดกต่อไปนี้

วัฏฏชาดก – พระโพธิสัตว์มีปฏิปทากระทำสัจจกิริยาระลึกถึงพระพุทธรูปเจ้าทั้งหลายในอดีตและคุณของพระธรรมที่พระสัพพัญญูพุทธเจ้าเหล่านั้นตรัสรู้แล้วจนรอดพ้นภัยจากไฟป่า

พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นลูกนกคุ่ม มารดาบิดาให้ลูกนกคุ่มพระโพธิสัตว์นั้นนอนในรัง ใช้จะงอยปากนำอาหารมาเลี้ยงดู ลูกนกคุ่มนั้นไม่มีกำลังที่จะกางปีกบินไปในอากาศหรือกำลังที่จะยกเท้าออกเดินไปบนพื้นดิน และมักจะมีไฟป่าไหม้ในบริเวณนั้นในทุกปี แม้ในเวลานั้นก็มีไฟป่าเกิดขึ้น หมุ่นกทั้งหลายต่างบินหนีออกจากรังของตนเอง แม้มารดาบิดาของพระโพธิสัตว์ก็ทั้งพระโพธิสัตว์บินหนีไปแล้ว พระโพธิสัตว์นอนในรังตัวเดียว ระลึกถึงพระพุทธรูปเจ้าทั้งหลายในอดีตและคุณของพระธรรมที่พระสัพพัญญูพุทธเจ้าเหล่านั้นตรัสรู้แล้ว ถือเอาสภาวะธรรมคือสัจจะที่มีอยู่ในตน กระทำสัจจกิริยาอ้างความที่ปึกและเท้าที่มีอยู่ยังไม่แข็งแรง ทั้งบิดามารดาก็บินหนีภัยออกไปแล้ว ยังช่วยตัวเองไม่ได้ ขอให้ไฟป่าจงถอยดับไป และไฟป่าก็ดับไปหมด (จุ.ชา.อ. (ไทย) 1/35/306-310)

3.7.1.2 ปฏิปทาที่เกี่ยวกับสัจจบาร์มีในระดับอุปบาร์มี

ในระดับอุปบาร์มี พระโพธิสัตว์บำเพ็ญสัจจบาร์มีด้วยการกระทำสัจจกิริยากล่าวอ้างถึงความจริงหรือความดีงามอย่างใดอย่างหนึ่งของตนเพื่อช่วยญาติและมนุษย์ทั้งหลายให้พ้นจากความหายนะ ดังตัวอย่างชาดกดังต่อไปนี้

มัจฉชาดก – พระโพธิสัตว์มีปฏิปทากระทำสัจจกิริยากล่าวอ้างถึงศีลของตนที่ไม่เคยเบียดเบียนชีวิตสัตว์อื่นทำให้ฝนตกช่วยญาติทั้งหลายให้พ้นจากความตาย

พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นปลาอยู่ที่ลำห้วยแห่งหนึ่งที่สระโบกขรณีอันล้อมรอบด้วยชันเขาแก้ว ครัวหนึ่งฝนแล้งไม่ตกในแคว้นนั้น บึงและลำห้วยก็ขาดน้ำ ฝูงปลาและเต่าเข้าไปยังเปือกตมแอบอยู่ในที่นั้น กาเป็นต้นเอาจะงอยปากจิกนำออกมากิน ปลาพระโพธิสัตว์เห็นความพินาศของหมู่ญาติ คิดว่าคนอื่นยกเว้นเราที่จะสามารถปลดปล่อยทุกข์นี้แก่หมู่ญาติย่อมไม่มี จะทำสัจจกิริยาแล้วทำให้ฝนตกช่วยญาติทั้งหลายจากความตาย แล้วคุ้ยเปือกตมสีดำออกเป็นสองส่วน มองดูอากาศแล้วให้เสียงแก่ท้าวปชชุนนทวาราช แล้วกล่าวถึงศีลของตนที่ไม่เคยกัดกินปลาอื่น

รวมถึงสัตว์มีชีวิตอื่น ขอให้ท้าวปชุนนเทวราชช่วยบันดาลให้ฝนตกลงมาด้วย ก็ปรากฏฝนท่าใหญ่ตกลงมาในแคว้นโกศล เปลื้องมหาชนจากความทุกข์คือภัยแล้งจนหมดสิ้น (ขุ.ชา.อ. (ไทย) 2/75/120-123)

3.7.1.3 ปฏิปทาที่เกี่ยวกับสัจจบาร์มีในระดับปรมัตถบาร์มี

ในระดับปรมัตถบาร์มี พระโพธิสัตว์บำเพ็ญสัจจบาร์มีด้วยการให้สัจจะเพื่อช่วยเหลือผู้อื่นโดยเอาชีวิตของตนเองเข้าแลก และด้วยการรักษาสัจจะแม้ต้องแลกด้วยชีวิต ดังตัวชาดกต่อไปนี้

มหาสุตโสมชาดก – พระโพธิสัตว์มีปฏิปทาให้วาจาสัตย์แก่โจรโปริสาท

พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นพระเจ้าสุตโสมแห่งกรุงอินทปัตถ์ แคว้นกुरु เมื่อครั้งยังทรงพระเยาว์ได้เดินทางไปศึกษาสรรพวิชาที่ตักศิลาาร่วมสำนักกับพระราชกุมาร 101 พระองค์ ท้าวชมพูทวีป ได้ผูกมิตรกับพรหมทัตกุมารพระราชโอรสของพระเจ้ากรุงพาราณสี เมื่อจบการศึกษาแล้วได้แยกย้ายกันกลับบ้านเมืองของตน และได้เป็นพระราชาสืบสันตวงศ์ของตน ฝ่ายพรหมทัตกุมารมีพระนามภายหลังขึ้นครองราชสมบัติว่าโปริสาท มักชอบเสวยเนื้อสัตว์ วันหนึ่งพ่อครัวหาเนื้อสัตว์ไม่ได้จึงไปเอาเนื้ออาอ่อนจากศพของบุรุษที่เพิ่งตายใหม่ ๆ มาปรุงเป็นอาหารถวาย พระเจ้าโปริสาททรงพอพระทัยเนื่องด้วยชาติก่อนเคยเกิดเป็นยักษ์กินคนมาก่อนจึงมีรับสั่งให้พ่อครัวจัดเนื้อมนุษย์มาถวายทุกวันจากนักโทษในเรือนจำ เมื่อนักโทษในเรือนจำหมดก็วางอุบายวางเงินล่อให้คนมาหยิบแล้วจับฆ่าเสียด้วยข้อหาลักทรัพย์จนไม่มีใครกล้าแตะเงินนั้นอีก จึงให้พ่อครัวคอยดักฆ่าคนในยามวิกาลเอาเนื้อมาปรุงถวายทุกวันจนชาวเมืองเดือดร้อนทนไม่ไหว ภาพหัตถิเสนาบติจึงวางอุบายจับพ่อครัวมาได้ความจึงแตกว่าเป็นรับสั่งของพระราชา ประชาชนทั้งหลายจึงขับไล่พระองค์ออกไปเสียจากเมือง พระเจ้าโปริสาทเข้าไปอยู่ในป่าเป็นโจรคอยดักฆ่าคนเดินทางเอาเนื้อมากินเป็นอาหาร วันหนึ่งไปดักจับพราหมณ์ที่มีคนคุ้มกันที่เดินทางผ่านมา ถูกหมู่ผู้คุ้มกันไล่ต้อนจนวิ่งหนีเข้าไปเหยียบตอไม้ทะลุหลังเท้าได้รับทุกขเวทนามาก หนีไปพักอยู่ที่โคนต้นไทรแล้วบนบานกับรุกขเทวดาว่าถ้าท่านช่วยให้แผลหายภายใน 7 วัน จะจับเอาพระราชา 101 หัวเมืองมาทำพลีกรรมถวาย ปรากฏว่าแผลนั้นหายเองโดยรุกขเทวดาไม่ได้ช่วยอะไรเลยแต่โจรโปริสาทคิดไปเองว่าเป็นเพราะเดชแห่งรุกขเทวานั้น ครั้งนั้น ยักษ์ผู้เคยเป็นสหายกับโจรโปริสาทในชาติที่แล้วมาพบเข้าก็จำได้ จึงเข้ามาเสวนาด้วยแล้วสอนมนต์ชื่อปทลัทธิอันทำให้มีกำลังวิ่งได้เร็วไวให้ โจรโปริสาทใช้มนต์ช่วยในการจับพระราชาจากเมืองทั้ง 101 เมืองมาได้ภายใน 7 วัน ยกเว้นแต่พระเจ้าสุตโสม ด้วยความเกรงว่าเคยเป็นอาจารย์ตวิชากรต่าง ๆ ให้ และเกรงว่าชมพูทวีปจะว่างเปล่าจากกษัตริย์ ฝ่ายรุกขเทวาก็ดำริว่า ผลของโจรโปริสาทนั้นตนก็มีได้ทำอะไรให้ แล้วยังจะกำลังก่อกรรมใหญ่กับหมู่ราชาเหล่านี้ พิจารณาแล้วเห็นว่าตนเองไม่สามารถจะห้ามปรามโจรโปริสาทได้ จึงไปปรึกษากับท้าวจตุมหาราชกับท้าวสักกเทวราช ก็ได้รับคำแนะนำว่าเห็นจะมีแต่พระเจ้าสุตโสมเพียงผู้เดียวที่จะสามารถห้ามปรามหยุดยั้งโจรโปริสาทได้

รุกขเทวาจึงแปลงกายเป็นพราหมณ์ไปแจ้งแก่โจรปริสาทว่าในการทำพิธีกรรมถวายรุกขเทวานี้ จำเป็นจะต้องมีพระเจ้าสุตโสมประกอบอยู่ด้วย โจรปริสาทจึงไปจับตัวพระเจ้าสุตโสมมา แต่พระเจ้าสุตโสมขอกลับไปฟังธรรมจากนั้นพราหมณ์ก่อน แล้วให้สัจจะวาจาว่าจะกลับมาให้ทันพิธีพิธีกรรม เมื่อโจรปริสาทปล่อยพระโพธิสัตว์แล้วก็ได้กลับไปฟังธรรมจากนั้นพราหมณ์ ร่ำลาพระราชบิดา พระราชมารดาแล้วกลับมาหาโจรปริสาทอีก โจรปริสาทเกิดสนใจอยากฟังธรรมดังกล่าวจึงขอให้พระเจ้าสุตโสมแสดงธรรมถ่ายทอดให้ พระโพธิสัตว์จึงแสดงธรรมให้ฟังว่า การคบสัตบุรุษเป็นการดี การคบอสัตบุรุษนั้นไม่ดีเลย การอยู่ร่วมกับสัตบุรุษเป็นการดี การอยู่ร่วมกับอสัตบุรุษไม่ดีเลย สิ่งต่างๆ มีความซราทรุดโทรมไปเป็นธรรมดา ฟ้าและแผ่นดินห่างไกลกัน ธรรมของสัตบุรุษและอสัตบุรุษนั้นไกลกันยิ่งกว่านั้นโดยแท้ โจรปริสาทได้ฟังธรรมแล้วมีความรู้สึกซาบซึ้งจึงถวายพร 4 ประการแก่พระโพธิสัตว์ ทรงขอให้ปริสาทมีอายุยืนยาว ขออย่าได้เสวยเนื้อกษัตริย์ใด ๆ ในชมพูทวีป ขอให้ปลดปล่อยเหล่ากษัตริย์ที่จับมาได้ทั้งหมด และขอให้เลิกเสวยเนื้อมนุษย์ เมื่อพระโพธิสัตว์ได้รับพรทั้ง 4 ประการแล้ว ก็ได้ประทานศีล 5 แก่ปริสาท ปลดปล่อยกษัตริย์ทุกพระองค์ให้เป็นอิสระ นำโจรปริสาทกลับไปครองกรุงพาราณสีตามเดิม แล้วพระโพธิสัตว์จึงเสด็จกลับกรุงอินทปัตต์ (ขุ.ชา.อ. (ไทย) 8/371-494/462-545)

วิรุชาดก - พระโพธิสัตว์มีปฏิภาณพูดแต่ความจริงไม่ไปปดหลอกลวง

พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นวิรุบัณฑิต ผู้ถวายอนุศาสน์อรรถธรรมแก่พระเจ้าอนัญชัยโกรปิยะแห่งกรุงอินทปัตต์ แคว้นกुरु วันหนึ่งพระเจ้าอนัญชัยโกรปิยะ ท้าวสักกเทวราช พญาครุฑ และพญานาค ซึ่งเคยเป็นสหายร่วมกันมาตั้งแต่ชาติที่แล้วมาสมาคมกัน ถกเถียงกันว่าศีลของผู้ใดประเสริฐที่สุด ตกลงกันไม่ได้จึงให้วิรุบัณฑิตเป็นผู้ตัดสิน วิรุบัณฑิตพิจารณาด้วยปัญญาแล้วตัดสินว่าทั้ง 4 ต่างมีศีลมีธรรมเสมอกันไม่มีใครสูงหรือต่ำกว่าใคร คำตัดสินของพระโพธิสัตว์นี้ทำให้ทั้ง 4 พอพระทัยมาก ท้าวสักกเทวราชทรงบูชาพระโพธิสัตว์ด้วยผ้ากุณฑลพัสดร์อันเป็นทิพย์ พญาครุฑบูชาด้วยมาลัยทอง พญาวรุณนาคบูชาด้วยแก้วมณี ส่วนพระเจ้าอนัญชัยทรงบูชาด้วยวัตถุต่าง ๆ มีโคจำนวนมากเป็นต้น ครั้นเมื่อพญาวรุณนาคเสด็จกลับยังนาครพิภพแล้ว พระชยานามว่าวิมลเทวีไม่เห็นแก้วมณีที่ประดับพระศอกของพระสวามีจึงทูลถามถึงความและสดับคุณของวิรุบัณฑิตแล้ว ใคร่จะสดับธรรมกถาของท่าน จึงออกอุบายว่าแพ้พระกรรมในเพราะดวงหทัยของพระโพธิสัตว์ พญาวรุณทรงกลัดกลุ้มพระทัยในการนำพระโพธิสัตว์ลงมายังนาครพิภพ พระธิดานามว่าอรันทิดต้องการช่วยพระราชบิดาจึงอาสาออกหน้า ประกาศจะอภิเษกด้วยกับผู้ที่สามารถพาวิรุบัณฑิตมายังนาครพิภพได้ ขณะนั้น ปุณณกยักษเสนาบดีหลานของท้าวเวสสุวรรณมหาราชได้ทราบประกาศนั้นขึ้นอาสานำวิรุบัณฑิตไปส่งยังนาครพิภพให้ ครั้นแล้วก็เดินทางไปยังกรุงอินทปัตต์ทำพินนสกากับพระเจ้าอนัญชัยโดยเสนอแก้วมณีพิเศษเป็นรางวัล พระเจ้าอนัญชัยตรัสว่าหากแพ้พินน ยกเว้นตัวเรา มเหสี เสวตฉัตร ของ

ที่เหลือซึ่งเป็นของของเราจะยกให้เป็นรางวัล เมื่อพนันกันแล้วปรากฏว่าพระเจ้าธัญญ์ทรงแพ้พนัน ปุณณกัษก็ขอวิรุธบัณฑิตแต่เพียงอย่างเดียว ครั้งแรกพระเจ้าธัญญ์จะไม่ทรงยอมยกให้ด้วยถือว่า วิรุธบัณฑิตเปรียบเสมือนกับพระองค์เองให้ขอเอาอย่างอื่นไปแทนแต่ปุณณกัษไม่ยอม ต่างโต้เถียง กันจนสุดท้ายปุณณกัษขอให้ไปถามเอากับวิรุธบัณฑิตว่าตนอยู่ในฐานะเช่นใดเป็นการตัดสินใจ เมื่อไปถึงยังสำนักของพระโพธิสัตว์แล้ว พระโพธิสัตว์ตอบปุณณกัษด้วยความสัตย์ว่าเป็นเพียงแค่ทาสของ พระเจ้าธัญญ์เท่านั้น หาได้มียศศักดิ์เทียบเท่าเสมอด้วยไม่ ทำให้พระเจ้าธัญญ์ต้องจำยอมให้ ปุณณกัษนำตัวพระโพธิสัตว์ไป ก่อนออกจากเมืองอินทปัตถ์ก็ได้ใช้เวลา 3 วัน แสดงธรรมถวายพระราชา บุตรภรรยา ข้าราชการ แล้วจึงออกจากเมืองเดินทางไปกับปุณณกัษ ระหว่างทางก็ถามถึงที่มาที่ไป ของเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น ได้ความแล้วจึงแสดงธรรมให้แก่ปุณณกัษ แล้วเดินทางไปนาคพิภพด้วยกัน พระโพธิสัตว์ได้แสดงธรรมถวายพญารุณนาคราชและพระนางวิมลางนเป็นที่พักพิงพระทัยในปัญญา และความมั่นคงในธรรมของพระโพธิสัตว์ พญารุณนาคราชได้ตรัสว่า ปัญญานั้นเองเป็นหัวใจของ บัณฑิตทั้งหลาย และยกนางอิรันทตีให้เป็นภรรยาของปุณณกัษ แล้วให้ปุณณกัษไปส่งพระโพธิสัตว์ กลับกรุงอินทปัตถ์ตามเดิม (ขุ.ชา.อ. (ไทย) 10/1346-1654/236-382)

3.8 ปฏิปทาของพระโพธิสัตว์ที่เนื่องด้วยอธิฐานบารมี

อธิฐาน คือ ความตั้งใจมั่น มีความมั่นคงในจิตใจ ไม่หวั่นไหว มีความแน่วแน่มั่นในธรรมซึ่ง จะนำไปสู่ปัญญาอย่างไม่หวั่นไหวในธรรมนั้น เมื่อจิตตั้งมั่นแน่วแน่มั่นในการใดแล้ว ก็ลงมือทำโดยไม่ เลิกล้มกลางคัน แม้จะล้มเหลวก็จะเสาะหาทางเริ่มต้นใหม่อีกเพื่อไปให้ถึงจุดหมาย ซึ่งมีความใกล้เคียง วิริยะบารมี

3.8.1 ปฏิปทาของพระโพธิสัตว์ที่เกี่ยวกับอธิฐานบารมีตามลำดับขั้นของบารมี

ปฏิปทาของพระโพธิสัตว์เกี่ยวกับอธิฐานบารมีสามารถแบ่งเป็นระดับขั้นต่าง ๆ ตามการจำแนกบารมีเป็น 3 ระดับ คือ บารมี อุปบารมี และปรมัตถบารมี

3.8.1.1 ปฏิปทาที่เกี่ยวกับอธิฐานบารมีในระดับบารมี

ในระดับบารมี พระโพธิสัตว์บำเพ็ญอธิฐานบารมีเพื่อให้พ้นภัยด้วยความ มุ่งมั่นที่จะช่วยเหลือผู้อื่น ดังตัวอย่างชาดกต่อไปนี้

กุกุรชาดก – พระโพธิสัตว์มีปฏิปทาดังใจเจริญเมตตาภาวนาแล้วอธิฐาน ให้พ้นภัยเพื่อช่วยเหลือบริวาร

พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นสุนัข มีสุนัขหลายร้อยตัวแวดล้อม อาศัยอยู่ที่ป่าช้าใหญ่ในกรุงพาราณสี วันหนึ่งพระราชาสัตตจินทรที่ประทับเด็จไปยังอุทยาน เสด็จกลับพระนครแล้วราชบุรุษทั้งหลายเก็บเชือกรัดรถที่เป็นหนังของพระราชาวัวที่พระลานหลวง เมื่อฝนตกทั้งคืน รถมันก็เปียก เหล่าสุนัขที่เลี้ยงไว้ในราชสกุลลงจากปราสาทมากัดกินหนังและเชือกหนังของรถนั้น พระราชาทรงทราบความก็ทรงกริ้วสุนัขทั้งหลายโดยมิได้ไต่สวนความให้แน่ชัด รับสั่งให้ฆ่าพวกสุนัขทุกตัวที่พบเห็น พวกเหล่าสุนัขถึงความเดือดร้อนลำบากต่างหนีไปยังป่าช้าที่พำนักของพระโพธิสัตว์ พระโพธิสัตว์ถามเหล่าสุนัขด้วยความแล้วคิดว่า สุนัขภายนอกไม่มีโอกาสเข้าไปในราชนิเวศน์ คงจะเป็นฝีมือของสุนัขทรงเลี้ยงภายในราชนิเวศน์เท่านั้น พวกสุนัขที่ก่อเหตุกลับอยู่สุขสบายในขณะที่เกิดเภทภัยกับพวกสุนัขที่ไม่ได้เกี่ยวข้องอะไรด้วยเลย จึงปรารถนาที่จะเข้าไปชี้แจงแก่พระราชาราชเพื่อให้ทานชีวิตแก่หมู่ญาติ พระโพธิสัตว์จึงบอกเหล่าสุนัขให้รออยู่ ณ ที่นั้น แล้วระลึกถึงบารมีทั้งหลาย ตั้งใจเจริญเมตตาภาวนาเป็นเบื้องหน้า อธิษฐานว่า “ใคร ๆ อย่าขวางกั้นดินหรือท่อนไม้ใส่เราเลย” เข้าไปในพระราชฐานแต่เพียงลำพัง ครั้งนั้น ไม่มีแม่สัตว์สักตัวเดียวเห็นพระโพธิสัตว์แล้วมีความโกรธเลยชักตัวเดียว เมื่อพระโพธิสัตว์ได้เข้าเฝ้าต่อหน้าพระราชาราชและได้ชี้แจงและใช้กุศโลบายพิสูจน์ให้พระองค์เห็นว่า เป็นสุนัขทรงเลี้ยงภายในราชนิเวศน์นั่นเองที่กัดกินเชือกและเครื่องหนังราชรถของพระองค์ให้ทรงเข้าใจแล้ว พระราชาทรงกระทำการบูชาพระโพธิสัตว์ด้วยเศวตฉัตร พระโพธิสัตว์แสดงธรรมแก่พระราชาราชด้วยธรรมจริยาคาถา 10 ประการ ให้พระราชาราชดำรงอยู่ในศีล 5 แล้วถวายเศวตฉัตรคืนแก่พระราชาราช พระราชาสดับธรรมกลาของพระโพธิสัตว์แล้วทรงให้อภัยทานแก่สัตว์ทุกจำพวก ทรงตั้งอาหารประจำแก่สุนัขทั้งปวง (ขุ.ชา.อ. (ไทย) 1/22/259-263)

3.8.1.2 ปฏิบัติเกี่ยวกับอธิษฐานบารมีในระดับอุปบารมี

ในระดับอุปบารมี พระโพธิสัตว์บำเพ็ญอธิษฐานบารมี ด้วยความมุ่งมั่นจะทำให้สำเร็จตามที่ตั้งใจไว้แม้จะยากลำบากมากก็ไม่ละทิ้งความตั้งใจนั้น ดังตัวอย่างชาดกต่อไปนี้

มาตังคชาดก - พระโพธิสัตว์มีปฏิปทาอธิษฐานจิตนอนขวางประตูเรือนบิดาของนางทัญญุมังคลิกา

พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นมาตังคดาบส เกิดในตระกูลคนจัณฑาลในกรุงพาราณสี เมื่อครั้งยังมีได้ออกบวชได้ชื่อว่ามาตังคบัณฑิต วันหนึ่งเห็นนางทัญญุมังคลิกาธิดาเศรษฐีในระหว่างประตูจึงหลบไปยืนแอบอยู่ที่แห่งหนึ่ง นางทัญญุมังคลิกามาเห็นเข้ารู้ว่าเป็นคนจัณฑาลจึงกลับออกไปจากที่นั้น ผู้คนที่ตามนางทัญญุมังคลิกามาไม่พอใจเข้ารุมทำร้ายมาตังคบัณฑิตจนสลบ เมื่อรู้สึกตัวแล้วจึงอธิษฐานให้นางทัญญุมังคลิกามาเป็นภรรยา ครั้นตั้งใจแล้วจึงตั้งใจอธิษฐานไปนอนขวางที่ประตูเรือนบิดาของนางทัญญุมังคลิกา ล่วงไปวันที่ 7 ก็ได้นางทัญญุมังคลิกามาเป็นภรรยาสมดังอธิษฐานเอาไว้ ครั้นมาสู่เรือนของมาตังคบัณฑิต พระโพธิสัตว์ก็ได้ล่วงเกินนางทัญญุมังคลิกาแต่

อย่างไรก็ตามจะทำให้นางถึงความเป็นเลิศด้วยลาภและยศด้วยการออกบวชเสียก่อน จึงบอกหลานาง ติฐุมังคลิกาเข้าป่าบวชเป็นสมณะ ในวันที่ 7 ก็บำเพ็ญสมาบัติ 8 และอภิญญา 5 ให้เกิดขึ้น แล้วเหาะ มาด้วยฤทธิ์ไปลงตรงประตูบ้านนางติฐุมังคลิกา และบอกให้นางไปป่าวประกาศว่ามาดั่งคณัตติต ไม่ใช่สามีของเรา ทำมหาพรหมเป็นสามีของเรา นับจากนี้อีก 7 วัน ทำมหาพรหมผู้เป็นสามีของเรา จักแหวกดวงจันทร์มาในวันเพ็ญ นางติฐุมังคลิกาก็เที่ยวประกาศข้อความดังกล่าวไปในท่ามกลาง มหาชนในกรุงพาราณสี ครั้นถึงวันเพ็ญ มาตั้งคาบสกีเนรมิตกายเป็นทำมหาพรหม เหาะลงมา วนเวียนรอบกรุงพาราณสี 3 รอบ ป่ายหน้าไปยังหมู่บ้านคนจันทาล ประชาชนที่นับถือพระพรหมก็ ประชุมกันตกแต่งบ้านของนางติฐุมังคลิกานสวยงามเรียบร้อย พระโพธิสัตว์จึงเหาะลงมา เข้าไป ภายในถ้ำนั้นบนที่นอนน้อยหนึ่ง ขณะนั้น นางติฐุมังคลิกากำลังมีระดู พระโพธิสัตว์ก็เอาหัวแม่มือ เบื้องขวาถูบลำที่ท้องของนาง นางก็ตั้งครรภ์ทันที พระโพธิสัตว์เรียกนางมาบอกว่านางจักคลอดบุตร เป็นชาย ทั้งนางและบุตรจะเป็นผู้สมบูรณ์ด้วยลาภและยศอย่างล้ำเลิศ ฯลฯ ครั้นให้อิวาทนางแล้วก็ ออกจากเรือนเหาะลอยไป ครั้นถึงเวลาเช้า ประชาชนผู้นับถือพระพรหมจึงเชิญนางติฐุมังคลิกาขึ้น วอทองเข้าไปยังเมืองมอทรพียไชนับได้ 18 โกฏิ แล้วนำเอาทรัพย์นั้นมาสร้างมณฑปหลังใหญ่ที่ กลางเมืองให้นางอาศัยแล้วสร้างปราสาท 7 ชั้นมีซุ้มประตู 7 แห่งไว้ที่ใกล้มณฑปนั้น นางติฐุมังคลิกา คลอดบุตรในมณฑปนั้นเอง พวกพราหมณ์จึงประชุมตั้งชื่อให้ว่า มณฑัตพยกุมาร เมื่อมณฑัตพยกุมารอายุ ได้ 16 ปี ในวันประชุมใหญ่คราวหนึ่งประกอบด้วยพราหมณ์ 16,000 คน มาตั้งคาบสนั่งอยู่ที่อาศรม ในหิมวันตประเทศตรวจดูว่ามณฑัตพยกุมารมีความโน้มเอียงไปในลัทธิที่ไม่สมควร มีดำริที่จะไปสั่ง สอน จึงนุ่งสบงสองชั้นห่มผ้าบังสุกุลแล้วถือบาตรดินเหาะมาทางอากาศลงตรงโรงทานที่มณฑัตพยกุมาร กำลังตรวจตราดูแลอยู่ เห็นพระโพธิสัตว์แล้วรังเกียจ ไม่ยอมถวายนานแล้วยังให้คนมาขับไล่เหินยติ แต่พระโพธิสัตว์ก็เหาะลอยขึ้นไปบนอากาศป่ายหน้าไปยังทิศปราจีน เหาะลงไปที่ถนนสายหนึ่ง อธิษฐานว่า ขอรอยเท้าของเราจงปรากฏ แล้วเที่ยวบิณฑบาตรรวบรวมอาหารที่เจือปนกันแล้วนั่งฉันที่ ศาลาแห่งหนึ่ง กล่าวถึงเหล่าเทวดาผู้รักษาเมืองทั้งหลายเห็นอาการของมณฑัตพยกุมารแล้วทนมไม่ได้ หัวหน้าเทวดาจึงเข้าจับคอมณฑัตพยกุมารบิดกลับเสีย เหล่าเทวดาที่เหลือก็จับคอพราหมณ์ที่เหลือบิด กลับเสียเหมือนกัน แต่มิได้ทำอันตรายให้ถึงแก่ชีวิต นางติฐุมังคลิการู้ว่าคิดว่าจะคงเป็นเพราะมาตั้งคาบสจึงตามไปจนพบแล้วขอร้องให้ช่วยแก้ไข มาตั้งคาบสจึงมอบก้อนข้าวให้มาผสมน้ำเป็นโอสถ ช่วยแก้อาการของมณฑัตพยกุมารและหมู่พราหมณ์จนหายเป็นปกติ แล้วให้นางติฐุมังคลิกาอบรม สั่งสอนมณฑัตพยกุมารให้เลือกให้ทานแก่ผู้ควรได้รับทาน ฯลฯ (ขุ.ชา.อ. (ไทย) 7/1-23/1-21)

3.8.1.3 ปฏิภาที่เกี่ยวกับอธิษฐานบารมีในระดับปรมัตถบารมี

ในระดับปรมัตถบารมี พระโพธิสัตว์บำเพ็ญอธิษฐานบารมีอย่างเคร่งครัด แม้อาจจะถึงแก่ชีวิตได้ ก็ไม่ละความตั้งใจ ดังตัวอย่างชาดกต่อไปนี้

เตมียชาดก – พระโพธิสัตว์มีปฏิปทาอธิฐานจิตเป็นคนใ้หูหนวกง่อยเปลี้ย พร้อมสละราชสมบัติและชีวิต ประราภออกบวชในที่สุด

พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นพระราชโอรสของพระเจ้ากาสิ เจ้าครองกรุงพาราณสี มีพระนามว่าเตมียกุมาร ขณะที่พระราชกุมารมีพระชนมายุได้ 1 เดือน นางนมได้นำเข้าเฝ้าพระราชานในระหว่างที่กำลังวินิจฉัยลงอาญาโจร 4 คน ด้วยการเขียน จองจำด้วยโซ่ตรวน เอาหอกทิ่มแทง และเอาหลาวเสียบ พระโพธิสัตว์ทรงระลึกชาติได้ว่าตนเองก็เคยทำเช่นนี้มาแล้วจนต้องตกนรกเป็นเวลานาน จึงไม่ปรารถนาจะเป็นพระราชารองแผ่นดินเช่นพระราชบิดา จึงอธิษฐานจิตตั้งมั่นทำเป็นใ้หูหนวกง่อยเปลี้ยตั้งแต่นั้น ไม่ว่าพระราชบิดาจะทดสอบทดลองตั้งแต่พระชันษา 1 จนถึง 16 ชันษาอย่างไรก็ไม่เป็นผลสำเร็จ ต่อมาพระเจ้ากาสิทรงร้อนพระทัย รับสั่งให้เหล่าพราหมณ์ผู้ทำนายลักษณะเข้าเฝ้าเพื่อทำนาย เหล่าพราหมณ์พยากรณ์ว่าพระโพธิสัตว์จักเป็นอันตรายต่อพระองค์ พระอัครมเหสีและเสวตรฉัตร แนะนำให้นำตัวพระโพธิสัตว์ไปฝังไว้ในป่าช้าผิติดิโดยเร็ว แต่เมื่อไปถึงป่าช้าผิติดิ ระหว่างที่นายสารถีกำลังขุดหลุมอยู่นั้น พระโพธิสัตว์ได้เสด็จลุกขึ้น แสดงองค์ให้เห็นว่าพระองค์เป็นใครและมีได้เป็นใ้หูหนวกง่อยเปลี้ยตามที่เข้าใจกัน แล้วทรงอธิษฐานแปลงเพศเป็นดาบส ให้นายสารถีกลับไปกราบทูลพระราชบิดาให้ทรงทราบความทั้งหมด พระเจ้ากาสิและพระอัครมเหสีพร้อมทั้งชาวเมืองต่างเข้ามาเฝ้าพระโพธิสัตว์เพื่อทูลเชิญให้กลับมาครองราชสมบัติ แต่เมื่อได้ฟังธรรมเทศนาที่เป็นเหตุผลในการออกผนวชแล้ว ต่างพากันออกบวชตามเป็นอันมาก จนเต็มอาศรมสถานกว้างยาว 3 โยชน์ ที่ท้าวสักกเทวราชสร้างถวาย พระเจ้าสามนตราชทั้งหลายทราบข่าวหวังจะมายึดเอาราชสมบัติในกรุงพาราณสี แต่เมื่อมาเห็นเมืองถูกทิ้งร้างอย่างนั้นจึงสอบถามเหล่านักเลงสุราในเมือง ได้ความแล้วจึงตามไปเข้าเฝ้าพระโพธิสัตว์ได้ฟังธรรมแล้วสละราชสมบัติออกบวชตามพระโพธิสัตว์ถึง 7 พระองค์ ดาบสและดาบสินีจำนวนมากเหล่านั้นทำสมาบัติ 8 ให้เกิดขึ้น เมื่อสิ้นชีวิตลงจึงมีพรหมโลกเป็นที่ไปในเบื้องหน้า (ขุ.ชา.อ. (ไทย) 9/1-122/1-58)

3.9 ปฏิปทาของพระโพธิสัตว์ที่เนื่องด้วยเมตตาบารมี

พระโพธิสัตว์ทุกพระชาติ มีอภัยคัยเมตตา เจริญพรหมวิหารธรรมอนุเคราะห์แก่สัตว์โลกทั้งมวลเป็นปกติ เช่น ในมหาสิลชาดก พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นพระเจ้าสิลว ก็ทรงมีพระเมตตาแม้กับพระเจ้าโกศลกับอำมาตย์ชั่วที่ทรงทำกรรมกับพระองค์ไว้ และในขันติวาทีชาดก พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นขันติวาทีดาบส พระโพธิสัตว์ก็ยังแผ่เมตตาจิตให้พระเจ้ากลาพแม้จะถูกสั่งให้โบยตีและสั่งให้ตัดอวัยวะจนถึงแก่ชีวิตก็ตาม

เมตตาบารมีเป็นอริยาศัยหลักของพระโพธิสัตว์เพื่อบรรลุพระโพธิญาณในอันที่จะช่วยเหลือนำพาสรรพสัตว์ให้พ้นจากความทุกข์ และเป็นบารมีธรรมที่ส่งเสริมสัมพันธ์กับบารมีอื่น ๆ อีกด้วย

3.9.1 ปฏิปทาของพระโพธิสัตว์ที่เกี่ยวกับเมตตาบารมีตามลำดับขั้นของบารมี

ปฏิปทาของพระโพธิสัตว์เกี่ยวกับเมตตาบารมีสามารถแบ่งเป็นระดับขั้นต่าง ๆ ตามการจำแนกบารมีเป็น 3 ระดับ คือ บารมี อุปบารมี และปรมัตถบารมี

3.9.1.1 ปฏิปทาที่เกี่ยวกับเมตตาบารมีในระดับบารมี

ในระดับบารมี พระโพธิสัตว์บำเพ็ญเมตตาบารมีด้วยการเจริญพรหมวิหารธรรมและอบรมสั่งสอนผู้อื่นให้เจริญตาม ดังตัวอย่างชาดกต่อไปนี้

อรกชาดก – พระโพธิสัตว์มีปฏิปทาสอนการแผ่เมตตา

พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นพราหมณ์ เจริญวัยแล้วละกามออกบวชเป็นฤๅษี ได้พรหมวิหาร 4 เป็นศาสดาชื่อว่าอรกะ อยู่ในประเทศหิมพานต์ มีบริวารเป็นอันมาก ให้โอวาทประกาศอานิสงส์แก่หมู่ฤๅษีบริวารว่า บรรพชิตควรเจริญเมตตา กรุณา มุทิตา และอุเบกขา ธรรมดว่าเมตตาจิตนี้ ที่ถึงขั้นอุปนาแล้ว ย่อมทำให้ได้ไปเกิดยังพรหมโลก พระโพธิสัตว์กล่าวอานิสงส์แห่งเมตตาภาวนาแก่อันตเวาสิกทั้งหลายอย่างนี้แล้วมีมานไม่เสื่อม บังเกิดในพรหมโลก มิได้มาสู่โลกนี้อีกตลอด 7 สังวัฏฏวิวัฏฏกัป (จุ.ชา.อ. (ไทย) 3/37-38/71-74)

3.9.1.2 ปฏิปทาที่เกี่ยวกับเมตตาบารมีในระดับอุปบารมี

ในระดับอุปบารมี พระโพธิสัตว์บำเพ็ญเมตตาบารมีด้วยการเจริญเมตตาธรรมต่อสรรพสัตว์และผู้ประทุษร้ายตนเองจนเกือบถึงแก่ชีวิต ดังตัวอย่างชาดกต่อไปนี้

สุวรรณสามชาดก – พระโพธิสัตว์มีปฏิปทาแผ่เมตตาจิตให้แก่สรรพสัตว์ และพระราชนามว่าปิฬยักษ์

พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นสุวรรณสาม บุตรของทุกลดาบสและปาริกาตาสินีซึ่งพากันมาออกบวชในป่าหิมพานต์ เมื่อครั้งพระโพธิสัตว์อายุได้ 16 ปี ทุกลดาบสและปาริกาตาสินีออกไปหาผลไม้ในป่ากลับมาในเวลาเย็น ฝนเกิดตกหนัก ทานทั้ง 2 จึงหลบฝนที่โคนต้นไม้ต้นหนึ่งเหนื่อจอมปลวกโดยไม่รู้ว่ามีงูพิษอยู่ในจอมปลวกนั้น น้ำฝนเจือกลืนเหี่ยวจากสรีระของท่านทั้ง 2 ไหลย้อยเข้าไปในรูจมูกของงูพิษนั้น ทำให้มันโกรธมากจึงพันลมพิษในจมูกออกมากระทบโดนตาของทั้งทุกลดาบสและปาริกาตาสินีมีดบอดมองไม่เห็น ต่างยืนคร่ำครวญอยู่ ฝ่ายพระโพธิสัตว์ไม่เห็นมารดาบิดากลับมาตามเวลาเหมือนอย่างเคยก็ออกตามหาจนพบแล้วพากันกลับอาศรมที่พำนัก พระโพธิสัตว์ปลอบโยนมารดาบิดาให้สบายใจแล้วก็คอยดูแลปรนนิบัติบำรุงทั้งสองท่านให้ผาสุก

เรื่อยมา ในกาลต่อมา พระราชานามว่าปิยักษ์แห่งกรุงพาราณสี ทรงมีความโลภในเนื้อ มอบราชสมบัติให้พระชนนีปกครอง ผูกสอดอาวุธ 5 อย่างเข้าไปล่าเนื้อในป่าหิมพานต์ เสด็จถึงแม่น้ำมคธัมมตา มาถึงท่าน้ำที่สุวรรณสามพระโพธิสัตว์ตักน้ำ ทอดพระเนตรเห็นรอยเท้าเนื้อก็ทรงทำซุ่มด้วยกิ่งไม้สีเขียว โกงคันธนูพาดลูกศรอาบยาพิษดักซุ่มอยู่ในซุ่มนั้น พระโพธิสัตว์นำผลไม้มาให้มารดาบิดาในเวลาเย็นแล้วไหล่ไปตักน้ำที่ท่าน้ำ ถือหม้อน้ำมีเนื้อ 2 ตัวเดินเคียงไป วางหม้อน้ำตมบนหลังเนื้อทั้งสอง ใช้มือประคองไปยังท่าน้ำ ฝ่ายพระราชาทอดพระเนตรเห็นพระโพธิสัตว์ดำเนินมา ก็สงสัยว่าพระโพธิสัตว์จะเป็นมนุษย์ เทวดา หรือนาค จึงยิงธนูใส่ให้ทุกข์พลภาพเพื่อชักถามให้รู้ความ ลูกธนูอาบยาพิษนั้นยิ่งถูกพระโพธิสัตว์ถูกข้างขวาทะลุออกข้างซ้าย ผูกเนื้อรู้ว่าพระโพธิสัตว์ถูกยิงแล้วต่างก็ตกใจกลัววิ่งหนีไป ส่วนพระโพธิสัตว์ยังคงตั้งสติวางหม้อน้ำลง กำหนดทิศนอนหันศีรษะไปทางที่อยู่ของมารดาบิดา ถามหาผู้ที่ยิงลูกศรใส่ด้วยความเมตตา พระราชาได้สดับคำนั้นแล้วก็เสด็จไปประทับยืนแสดงพระองค์อยู่ใกล้ ๆ พระโพธิสัตว์ พระราชาได้ถามแล้วได้ความว่าพระโพธิสัตว์ดูแลปรณิบัติมารดาบิดาตบอดอยู่หากมิได้กลับไปมารดาบิดาคงมีชีวิตอยู่ได้เพียง 6 วันเพราะขาดน้ำ พระราชาทรงสำนึกผิดอาสารับเลี้ยงดูปรณิบัติมารดาบิดาของพระโพธิสัตว์แทนให้ พระโพธิสัตว์เมื่อสงสัยบอกทางไปอาศรมกับพระราชาก็กลับแนบนิ่งไปด้วยพิษของลูกศร พระราชาเห็นดังนั้นก็เข้าพระทัยว่าพระโพธิสัตว์ตายแล้ว ในเวลานั้น เทพดาผู้มีนามว่า พหุสุนทรี ผู้เคยเป็นมารดาของพระโพธิสัตว์ในชาติที่แล้ว ๆ มาได้ทราบถึงความเป็นไปที่พระเจ้าปิยักษ์ยิงพระโพธิสัตว์ด้วยลูกศรอาบยาพิษ จึงมาปรากฏตัวอยู่ในอากาศด้วยอภิสสมานกาย กล่าวกับพระราชาทรงทำกรรมชั่วใหญ่หลวงนัก วิธีแก้ทางเดียวที่จะทำให้พระองค์ไปสู่สุคติสุขคือต้องไปเลี้ยงดูปรณิบัติมารดาบิดาของพระโพธิสัตว์เป็นการทดแทน พระราชาสดับคำของเทพธิดาแล้วก็ทรงเชื่อ ทรงถือน้ำที่ใส่น้ำไว้จนเต็มถือไปยังอาศรมของทุกลดาบสและปาริกาตาสินี ท่านทั้งสองได้ยินเสียงฝีเท้าก็รู้ว่าไม่ใช่เสียงฝีเท้าของพระโพธิสัตว์ พระราชาทรงเล่าความจริงที่ตนยิงลูกศรอาบยาพิษใส่พระโพธิสัตว์ที่ท่าน้ำให้ทั้งสองท่านทราบ ทุกลดาบสและปาริกาตาสินีคาดคั้นให้พระราชาทนไปยังที่ที่พระโพธิสัตว์อยู่ ทั้งสองประคองร่างของพระโพธิสัตว์ขึ้นมากอดจึงรู้ว่าพระโพธิสัตว์ยังมีชีวิตอยู่ ทุกลดาบส ปาริกาตาสินีและเทพธิดาพหุสุนทรีจึงได้กระทำสักจกิริยาด้วยบุญที่พระโพธิสัตว์ได้เคยกระทำไว้ พระโพธิสัตว์ก็พลันฟื้นจากสลบ แผลและพิษจากลูกศรก็เสื่อมหายไป อีกทั้งทุกลดาบสและปาริกาตาสินีก็กลับได้ดวงตาที่เห็นเป็นปกติคืนกลับมา พระโพธิสัตว์แสดงธรรมโปรดพระราชาก็กลับไปปรณิบัติบำรุงมารดาบิดา ยังอภิญญา 5 และสมาบัติ 8 ให้เกิดขึ้นแล้วพร้อมกับมารดาและบิดา มิได้เสื่อมจากภวนในที่สุดแห่งอายุได้เข้าถึงพรหมโลกพร้อมกับมารดาและบิดา (ขุ.ชา.อ. (ไทย) 9/296-420/129-178)

3.9.1.3 ปฏิบัติเกี่ยวกับเมตตาบารมีในระดับปรมัตถบารมี

ในระดับปรมัตถบารมี พระโพธิสัตว์บำเพ็ญเมตตาบารมีด้วยการแผ่เมตตาแก่ผู้กำลังจะเอาชีวิตตนเอง ดังตัวอย่างชาดกต่อไปนี้

เอกราชชาดก – พระโพธิสัตว์มีปฏิปทาแผ่เมตตาจิตให้แก่พระเจ้าทุพภิกเสนา

พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นพระราชาครองกรุงพาราณสีมีพระนามว่าพระเจ้าเอกราช เป็นธรรมราชาครองแผ่นดินโดยธรรม อำมาตย์คนหนึ่งเป็นผู้ประสงค์ร้ายภายในพระราชวัง พระโพธิสัตว์ทรงจับได้จึงเนรเทศออกจากเมือง ต่อมาอำมาตย์ผู้นั้นไปอยู่แคว้นโกศล ได้เป็นอำมาตย์คนสนิทของพระเจ้าทุพภิกเสนา วันหนึ่งยุงพระเจ้าทุพภิกเสนให้ยกทัพเข้าชิงราชสมบัติกรุงพาราณสี ครั้นพระเจ้าทุพภิกเสนยกทัพเข้ายึดกรุงพาราณสีได้แล้วทรงให้จับพระเจ้าเอกราช พระโพธิสัตว์ใส่สาแหรก แขนพระเศียรลงเบื้องต่ำเหนือพระธรณีประตุ พระโพธิสัตว์ทรงเจริญเมตตาปรารภถึงพระราชาโจรเป็นอารมณ์ ทรงทำการบริกรรมกลืน ทำมานให้เกิดขึ้น เครื่องพันธนาการก็หลุดขาดออก ประทับนั่งขัดสมาธิในอากาศ ฝ่ายพระเจ้าทุพภิกเสนกลับมีพระวรกายร้อนรุ่ม กระสับกระส่าย ไปมา รับสั่งถามราชบุรุษได้ความว่าเป็นเพราะทรงทรมานพระราชาผู้ทรงธรรม ปราศจากความผิดดังเช่นว่านี้ จึงรับสั่งให้ไปแก้พระองค์เสีย แต่กลับไปพบพระเจ้าเอกราชประทับนั่งสมาธิอยู่บนอากาศ พระเจ้าทุพภิกเสนเสด็จไปถวายบังคมทูลขอขมา ถวายคืนราชสมบัติให้กับพระโพธิสัตว์แล้วรับสั่งให้ลงราชอาญาแก่อำมาตย์โจรนั้นแล้วเสด็จกลับแคว้นโกศล ฝ่ายพระโพธิสัตว์มอบราชสมบัติให้กับเหล่าอำมาตย์แล้วออกบวชเป็นฤๅษี มีพรหมโลกเป็นจุดหมาย (จุ.ชา.อ. (ไทย) 4/9-12/228-232)

3.10 ปฏิบัติของพระโพธิสัตว์ที่เนื่องด้วยอุเบกขาบารมี

อุเบกขา คือ ความวางใจเป็นกลาง ไม่เอนเอียงด้วยชอบหรือชัง, ความวางใจเฉยได้ไม่ยินดียินร้าย เมื่อใช้ปัญญาพิจารณาเห็นผลอันเกิดขึ้นโดยสมควรแก่เหตุและรู้ว่าพึงปฏิบัติต่อไปตามธรรมหรือตามควรแก่เหตุ นั้น, ความรู้จักวางใจเฉยดู เมื่อเห็นเขารับผิดชอบตนเองได้หรือในเมื่อเขาควรต้องได้รับผลอันสมควรแก่ความรับผิดชอบของเขาเอง, ความวางที่วางเฉยคอยดูอยู่ในเมื่อคนนั้น ๆ สิ่งนั้น ๆ ดำรงอยู่หรือดำเนินไปตามควรของเขาตามควรของมัน ไม่เข้าข้างไม่ตกเป็นฝ่ายฝ่าย ไม่สอดใส่ ไม่จู้จี้สาระแน ไม่ก้าวก่ายแทรกแซง (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), 2553, น. 562)

พระโพธิสัตว์มีอัธยาศัยวางอุเบกขาธรรมเป็นปกติดังจะเห็นได้จากในหลาย ๆ พระชาติที่เสวยพระชาติเป็นรุกขเทวา ได้เห็นความเป็นไปของสัตว์โลกแต่ก็ยังคงวางอุเบกขาธรรมไม่ได้เข้าไปยุ่งเกี่ยว วางเฉยคอยดูอยู่ในเมื่อสัตว์หรือบุคคลนั้น ๆ ดำเนินไปตามควรโดยไม่เข้าไปแทรกแซง เช่น

ในกัณฑ์ลิลชาดก พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นรุกขเทวา เห็นเนื้ออุเขาฤๅณายพรานยิงตายเพราะความหลงในนางเนื้อบ้าน หรือในปณณิกชาดก พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นรุกขเทวา ได้เห็นเหตุการณ์ที่บิดาทดลองใจบุตรด้วยการจับมือในป่า

นอกจากนี้ อุเบกขายังเป็นธรรมเกื้อหนุนสัมพันธ์กับบารมีธรรมอื่น ๆ เช่นในจัมเปยยชาดก ภูริทัตตชาดก และสังขปาลชาดก พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นพญานาค ถูกหมองูจับตัวไปทรมาน ก็ทรงใช้อุเบกขาธรรมวางเฉยในเวทนาเอาไว้เป็นฐานแก่การบำเพ็ญศีลบารมี

3.10.1 ปฏิปทาของพระโพธิสัตว์ที่เกี่ยวกับอุเบกขาบารมีตามลำดับขั้นของบารมี

ปฏิปทาของพระโพธิสัตว์เกี่ยวกับอุเบกขาบารมีสามารถแบ่งเป็นระดับขั้นต่าง ๆ ตามการจำแนกบารมีเป็น 3 ระดับ คือ บารมี อุปบารมี และปรมัตถบารมี

3.10.1.1 ปฏิปทาที่เกี่ยวกับอุเบกขาบารมีในระดับบารมี

ในระดับบารมี พระโพธิสัตว์บำเพ็ญอุเบกขาบารมีด้วยการวางเฉยต่อการกระทำอันไม่สมควรของผู้อื่นต่อตนเอง ดังตัวอย่างชาดกต่อไปนี้

กัจฉปชาดก - พระโพธิสัตว์มีปฏิปทาวางเฉยต่อความสัปดนของวานร

พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นพราหมณ์ในแคว้นกาสิ เจริญวัยแล้วเรียนจบศิลปศาสตร์ในกรุงตักศิลาแล้วละทิ้งกาม บวชเป็นฤๅษี สร้างอาศรมพำนักอยู่ใกล้ฝั่งแม่น้ำคงคา บำเพ็ญอุภยิถุญาและสมาบัติให้เกิดขึ้นแล้ว เพลิดเพลินอยู่ด้วยการเล่นฌานอยู่ ณ ที่นั้น เมื่อท่านนั่งอยู่ที่บรรณศาลา มีลิงชุกชุนหยาบเข้าตัวหนึ่งมาถึงใช้ของคชาตสอดเข้าไปในช่องหูของพระฤๅษีโพธิสัตว์ พระโพธิสัตว์ก็มีได้ห้ามปรามนั่งเฉยอยู่อย่างนั้น ต่อมาวันหนึ่งเต่าตัวหนึ่งโผล่ขึ้นจากน้ำ นอนหลับอ้าปากฝืดแดดอยู่ที่ฝั่งแม่น้ำคงคา ลิงตัวนั้นเห็นก็เอางคชาตสอดเข้าไปในปากเต่า เต่าตื่นขึ้นจึงจับองคชาตของลิงตัวนั้นไว้จนเกิดเวทนาเหลือกำลัง เห็นจะมีก็แต่พระดาบสที่จะช่วยแก้ปัญหานี้ให้ได้ จึงใช้สองมือประคองเต่าเข้าไปหาดาบสโพธิสัตว์ พระโพธิสัตว์ช่วยเจรจากับเต่าด้วยความสงสารในตัวลิงนั้นจนเต่ายอมปล่อยองคชาตของลิงนั้นเสีย (ขุ.ชา.อ. (ไทย) 4/67-69/103-106)

3.10.1.2 ปฏิปทาที่เกี่ยวกับอุเบกขาบารมีในระดับอุปบารมี

ในระดับอุปบารมี พระโพธิสัตว์บำเพ็ญอุเบกขาบารมีด้วยการวางเฉยเพื่อรักษาศีล ดังตัวอย่างชาดกต่อไปนี้

มหัสชาดก - พระโพธิสัตว์มีปฏิปทาวางอุเบกขาเพื่อรักษาศีลปานาติบาต

พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นกระบือ ในป่าหิมพานต์ มีร่างกายใหญ่ สมบูรณ์ด้วยกำลัง เที้ยวไปแถวเชิงเขาเจ็อมเขาชอกเขาและป่าชฎ พบโคนไม้อันน่าสำราญแห่งหนึ่ง จึงยึดเป็นที่หาอาหารประจำที่โคนไม้นั้น ระหว่างนั้น มีลิงตัวหนึ่งลงจากต้นไม้ ขึ้นหลังกระบือ

พระโพธิสัตว์แล้วถ่ายมูลรด จับเขาโหน จับหางไล่เล่น กระปือพระโพธิสัตว์ก็วางอุเบกขามีได้ใส่ใจใน
กิริยาไร้มารยาทของลิงตัวนั้น รุกขเทวดาผู้สิงสถิตอยู่ ณ ต้นไม้นั้น กล่าวถามพระโพธิสัตว์ว่าด้วยเหตุ
ใดจึงอดทนต่อการดูหมิ่นของลิงร้ายตัวนี้ไม่ก่อกวนเสีย พระโพธิสัตว์ตอบว่าแม้ลิงตัวนี้ปฏิบัติดังว่ากับ
กระปือตัวอื่นก็คงถูกทำร้ายจนตายเอง พระโพธิสัตว์ก็จะพ้นจากปานาติบาตด้วย กาลล่วงไปสองสาม
วัน กระปือพระโพธิสัตว์หลีกไปเสียที่อื่น กระปือตัวอื่นได้เข้ามาอยู่แทนที่ ลิงตัวนั้นสำคัญไปว่าเป็น
กระปือพระโพธิสัตว์ก็กระโดดลงมาประพุดิอนาจารเหมือนอย่างเคย จึงถูกกระปือตัวนั้นสลัดตกลง
ที่พื้นแล้วเอาเขาชีวิตจนตายไป (ขุ.ชา.อ. (ไทย) 4/82-93/129-131)

3.10.1.3 ปฏิบัติเกี่ยวกับอุเบกขาบารมีในระดับปรมัตถบารมี

ในระดับปรมัตถบารมี พระโพธิสัตว์บำเพ็ญอุเบกขาบารมีด้วยการวางเฉย
จากการเสวยทุกขเวทนา ดังตัวอย่างชาดกต่อไปนี้

โลมหังสชาดก - พระโพธิสัตว์มีปฏิปทาวางอุเบกขาต่อการบำเพ็ญตบะ

พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นชายผู้อยากทดลองตบะแห่งลัทธิภายนอก
บวชเป็นอาชีวก ได้เป็นอเจลกไม่นุ่งผ้า คลุกเคล้าด้วยธูลี เป็นผู้สงัดอยู่ผู้เดียว มีมหาวิกิตีเป็นภิกษุ
บริโภคโคมัยแห่งลูกโคเป็นต้น อยู่ในราวป่าที่น่ากลัวแห่งหนึ่ง ยามหิมะตกก็ออกจากราวป่าตอนกลางคืน
อยู่ในที่กลางแจ้ง ดวงอาทิตย์ขึ้นแล้วจึงกลับเข้าไปในราวป่า เปียกชุ่มด้วยหิมะที่ละลายแล้วทั้งกลางวัน
และกลางคืน ในเดือนสุดท้ายแห่งฤดูร้อน กลางวันอยู่กลางแจ้ง กลางคืนกลับเข้าไปในราวป่า ได้รับความ
ร่ำร้อนเพราะแดดในเวลากลางวันและความร่ำร้อนอับลมของราวป่าในเวลากลางคืน ซิเปลือย
พระโพธิสัตว์ปฏิบัติพรหมจรรย์อย่างนี้แล้วก็รู้ว่า การสมาทานวัตรนี้ไร้ประโยชน์ ละเลิกลัทธินี้แล้วถือ
สัมมาทิฐิบังเกิดแล้วในเทวโลก (ขุ.ชา.อ. (ไทย) 2/94/203-205)

3.11 ปฏิบัติของพระโพธิสัตว์อย่างบูรณาการของทศบารมี

ดังที่ได้กล่าวไว้แล้วในเบื้องต้นถึงความสัมพันธ์เกี่ยวโยงกันของบารมีต่าง ๆ ในปฏิบัติ
ของพระโพธิสัตว์ในแต่ละพระชาติ การบำเพ็ญทศบารมีของพระโพธิสัตว์ปรากฏออกมาในลักษณะ
การบำเพ็ญบารมีหลักที่มีเจตนาจะบำเพ็ญให้ยิ่ง โดยมีบารมีอื่น ๆ บูรณาการเสริมหรือเป็นฐานเพื่อ
การบำเพ็ญบารมีหลักนั้น (พระราชปรียัติกร, 2562, น. 187) กล่าวคือ ในแต่ละชาติพระโพธิสัตว์
บำเพ็ญบารมีหลายอย่างโดยบารมีแต่ละอย่างมีส่วนที่ส่งเสริมกัน ดังตัวอย่างชาดกดังต่อไปนี้

สังขปาลชาดก - พระโพธิสัตว์มีปฏิปทาอดกลั้นในศีลปาณาติบาต มิให้ศีลขาดเมื่อถูกทำ
ร้ายทรมาน

พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นสังขปาลนาคราช ต่อมาเกิดความเบื่อหน่ายในสมบัติของพญานาค พรารถอยากกลับมาเกิดเป็นมนุษย์ จึงตั้งใจรักษาศีลอุโบสถ แต่เมื่อไม่สามารถรักษาศีลให้สงบได้ในภพนาคร จึงออกมารักษาศีลอุโบสถโดยวงชนครอบจอมปลวกบนโลกมนุษย์อยู่ที่ทาง 3 แยก ใกล้ฝั่งแม่น้ำกัณณเวณรา ปวารณาบริจาคเลือดเนื้อร่างกายให้เป็นทาน ต่อมาชาวบ้าน 16 คนมาพบเข้า เอาหลาวแทงตามร่างกายของพญานาคพระโพธิสัตว์เป็นแผล 8 แห่ง เอาหวายทำเป็นห่วงเอาไม้หาม 8 ท่อนหามกันไปเพื่อจะฆ่ากินเป็นอาหาร พระโพธิสัตว์ทรงใช้ขันติสะกดกันความโกรธเพื่อมิให้ศีลต่างพร้อย ระหว่างนั้นกุมภพิกขามิถิลาซื้ออาหารมาพบเข้าจึงขอซื้อพญานาคพระโพธิสัตว์จากชาวบ้านด้วยมาสกทองคำ โคพาหะและเครื่องนุ่งห่ม แล้วปล่อยตัวพญานาคพระโพธิสัตว์ให้เป็นอิสระ สังขปาลนาคราชพระโพธิสัตว์ทรงพาภุมมพิกขามิถิลาไปยังนาคพิภพ ประทานยศเป็นอันมากให้แก่เขาพร้อมด้วยนาคกัญญา 300 นาง อาหารภุมมพิกขามิถิลาอยู่บริโภคมหาสมบัติอยู่ในนาคพิภพตลอด 1 ปี พรารถแก่พระโพธิสัตว์ว่าจะออกบวช จึงถือเครื่องบริวารของบรรพชิตออกจากราชคฤหาสน์แล้วไปบวชยังหิมวันตประเทศ ฯลฯ

อนึ่ง ด้วยปฏิบัติของสังขปาลนาคราชพระโพธิสัตว์นี้ย่อมได้บารมีครบ 10 ประการคือ	
ความที่พระโพธิสัตว์สละสรีระในคราวนั้น	จัดเป็นทานบารมี
ความที่ศีลมิได้ขาดด้วยเดชคือพิช	จัดเป็นศีลบารมี
การออกจากราชคฤหาสน์เพื่อบำเพ็ญสมณธรรม	จัดเป็นเนกขัมมบารมี
การจัดแจงการต่าง ๆ ที่ควรทำ	จัดเป็นปัญญาบารมี
ความเพียรด้วยสามารถแห่งความอดกลั้น	จัดเป็นวิริยบารมี
ความอดทนด้วยสามารถแห่งความอดกลั้น	จัดเป็นขันติบารมี
การสมาทานความสัตย์	จัดเป็นสัจจบารมี
การอธิษฐานใจว่า เราจักไม่ทำลายศีลของเรา	จัดเป็นอธิษฐานบารมี
ความเป็นผู้มีความเอ็นดู	จัดเป็นเมตตาบารมี
ความเป็นผู้วางเฉยในเวทนา	จัดเป็นอุเบกขาบารมี (จุ.ชา.อ. (ไทย) 7/143-194/443-466)
มหาโลมหังสจริยา – พระโพธิสัตว์มีปฏิบัติบำเพ็ญอุเบกขาบารมี	

พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นคนในตระกูลที่มีโศกะมากยิ่ง สำเร็จศีลปะทุกแขนงจากสำนักอาจารย์ทิศาปาโมกข์ กลับมายังเรือนตระกูล เมื่อมารดาบิดาล่วงลับไปแล้ว เกิดความสังเวชในภาวะทั้งปวง ด้วยมนสิการถึงความเป็นของไม่เที่ยง แม้ร่างกายก็เห็นเป็นสิ่งที่ไม่สวยไม่งาม ไม่ยึดถือด้วยกิเลสอันให้มีความกังวลในการครองเรือน ประสงค์จะละโศกะออกบวช พระโพธิสัตว์นั้นรังเกียจลาภและสักการะ ไม่เข้าไปบวช คิดว่าจะบำเพ็ญปฏิบัติที่มีความอดทน คำเย้ยหยันของผู้อื่นเป็นต้น ยังอุเบกขาบารมีให้ถึงที่สุดได้จึงออกเรือนด้วยผ้าผืนที่นุ่งอยู่ หมดกำลังที่จะทำก็ทำเป็นมีกำลัง ไม่โกงก็ทำ

เป็นโง่ถูกคนอื่นเยาะเย้ย เย้ยหยันด้วยรูปร่างอันไร้จิต เทียวไปในหมู่บ้าน นิคมและราชธานีจนถึงนิคม
แห่งหนึ่ง ในคามนิคมนั้น ถูกเด็กอันธพาลกลั่นแกล้งรังแก ถ่มน้ำลายรดและกระทำการไม่เหมาะสม
หลายประการ ในขณะที่เดียวกันก็มีวิญญูชนพากันทำสักการะและสัมนาน้อยอย่างมากมาย ฝ่ายพระ
โพธิสัตว์ก็วางตนเป็นกลางในทุกอย่าง ดังพระดำรัสของพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า

“เรานอนอยู่ในป่าช้า เอาซากศพซึ่งมีแต่กระดูก

ทำเป็นหมอนหนุน เด็กชาวบ้านพวกหนึ่ง

พากันแสดงอาการหยาบช้าร้ายกาจนานับการ

อีกพวกหนึ่ง ร่าเริงดีใจ พากันนำของหอม

ดอกไม้ อาหาร และเครื่องบรรณาการต่าง ๆ

เป็นอันมากมาให้เรา

พวกใดนำทุกข์มาให้เรา และพวกใด

นำสุขมาให้เรา เราเป็นผู้เสมอแก่เขาทั้งหมด

ไม่มีความเอ็นดู ไม่มีความโกรธ

เราเป็นผู้วางเฉยในสุขและทุกข์ ในยศ

และความเสื่อมยศ เป็นผู้เสมอในสิ่งทั้งปวง

นี้เป็นอุเบกขาบารมีของเรา ฉะนั้นแล” (ขุ.จรียา. (ไทย) 33/119-122/774)

แม้ในจรียานี้ พระโพธิสัตว์ยอมได้บารมีครบ 10 ประการดังนี้

การบริจาคสมบัติทั้งปวงและการบริจาคอวัยวะของตน เป็นทานบารมี

การไม่ทำสิ่งที่ไม่ควรทำทั้งปวง เป็นศีลบารมี

การเพิ่มพูนอสุภสัญญา หันหลังให้ความยินดีในกาม ออกจากเรือน เป็นเนกขัมมบารมี

ความเป็นผู้ฉลาดในการกำหนดธรรม เป็นอุการะแก่โพธิสมภาร และในการละธรรมอัน

เป็นปฏิปักษ์ต่ออุปการธรรมนั้น และการคิดถึงสภาวะธรรมจากธรรมอันไม่วิปริต เป็นปัญญาบารมี

การบรรเทาความวิตกเป็นต้น และการพยายามอดกลั้นความทุกข์ เป็นวิริยบารมี

ความอดทนด้วยความอดกลั้น เป็นขันติบารมี

ความจริงโดยวาจาและความจริงด้วยการเว้น โดยไม่ผิดสมาทาน เป็นสัจจบารมี

การตั้งใจสมาทาน ไม่หวั่นไหวในธรรมอันไม่มีโทษ เป็นอธิษฐานบารมี

ความเป็นผู้มีเมตตา และความเอ็นดูในสรรพสัตว์โดยไม่เจาะจง เป็นเมตตาบารมี

ความวางเฉยในสุขและทุกข์ ในยศและความเสื่อมยศ เป็นอุเบกขาบารมี

(ขุ.จรียา.อ. (ไทย) 119-122/383-388)

3.12 ปฏิปทาของพระโพธิสัตว์ที่นอกเหนือจากทศบารมี

นอกเหนือจากชาดกที่แสดงปฏิปทาที่เกี่ยวข้องกับทศบารมีเป็นหลักแล้ว ยังปรากฏชาดกที่แสดงปฏิปทาเกี่ยวกับหลักธรรมอื่น ๆ นอกเหนือจากทศบารมีด้วยอีกจำนวนหนึ่งดังต่อไปนี้

3.12.1 นันทวิศาลชาดก - ปฏิปทาว่าด้วยความกตัญญูตเวทีและมรุตสวาจา

พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นโคณันทวิศาล ด้วยความกตัญญูต้องการจะตอบแทนคุณพราหมณ์ที่เลี้ยงดูตนมา จึงบอกพราหมณ์ให้ไปทำพन्नกับโควินทกเศรษฐีว่าตนสามารถลากเกวียนบรรทุกทรายกรวดและหินเป็นต้นจำนวน 100 เล่มได้ ครั้งแรกพราหมณ์แพพन्न 1,000 กหาปณะ เพราะพูดจากับโคพระโพธิสัตว์ด้วยถ้อยคำหยาบคาย โคพระโพธิสัตว์อธิบายให้เข้าใจแล้วจึงไปทำพन्नใหม่เป็นทรัพย์ 2,000 กหาปณะ คราวนี้พราหมณ์ได้ใช้มรุตสวาจากับโคณันทวิศาลพระโพธิสัตว์ จึงชนะพन्नมาได้ (ขุ.ชา.อ. (ไทย) 1/28/280-283)

3.12.2 กัณหาชาดก - ปฏิปทาว่าด้วยกตัญญูตเวที

พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นโคอุสกะอาชาไนยชื่ออัยยิกาภาพะที่มีหญิงแก่ยากจนเลี้ยงดูไว้ในฐานะบุตร วันหนึ่งคิดตอบแทนคุณมารดาด้วยการรับจ้างลากเกวียน 500 เล่ม ได้เงินมา 1,000 กหาปณะมอบให้แก่มารดา (ขุ.ชา.อ. (ไทย) 1/29/283-286)

3.12.3 มงคลชาดก - ปฏิปทาว่าด้วยการถอนทัญญูเรื่องมงคล

พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นพราหมณ์ในตระกูลอุทิจจพราหมณ์ รู้แต่ียงสาแล้วบังขเป็นฤๅษี ทำอภิญญาและสมาบัติให้เกิดแล้วอาศัยอยู่ในป่าหิมพานต์ คราวหนึ่งออกจากป่าหิมพานต์จาริกถึงพระราชอุทยานในกรุงราชคฤห์แคว้นมคธแล้วอยู่ ณ ที่นั้น ในกรุงราชคฤห์มีพราหมณ์ชื่อทุสสลักษณะ (พราหมณ์ผู้รู้จักลักษณะผ้า) เป็นผู้ถือมงคลต้นข้าว มีผ้าสาฎกอยู่คู่หนึ่งถูกหนูกัดแล้ว สำคัญว่าเป็นผ้ากาฬกีนีไม่สมควรให้แก่ผู้ใดไว้ใช้ จึงให้บุตรเอาคานหามไปทิ้งที่ป่าช้าผิบบิเมื่อมานพไปถึงยังป่าช้า พระโพธิสัตว์ไปถึงก่อนแล้ว จึงถือเอาผ้าสาฎกคู่ที่มานพนั้นเอาไปทิ้งแล้วไว้แล้วกลับไปยังอุทยาน มานพจึงกลับไปบอกบิดา บิดาจึงกล่าวว่าดาบสนั้นจะถึงแก่พิณาศ (เพราะผ้ากาฬกีนีคู่นี้) จึงไปยังสำนักของดาบสพระโพธิสัตว์แล้วกล่าวเตือนให้พระโพธิสัตว์ทิ้งผ้าสาฎกคู่นี้เสีย ดาบสพระโพธิสัตว์แสดงธรรมแก่พราหมณ์ว่า

“ผ้าเก่าที่คนทิ้งแล้วในป่าช้าย่อมควรแก่พวกเรา พวกเราได้ถือมงคลต้นข้าวชื่อว่ามงคลต้นขาวนั้น พระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้าและพระโพธิสัตว์ไม่พรรณนากย่องแล้ว เพราะเหตุนี้ บัณฑิตไม่ควรเป็นผู้ถือมงคลต้นข้าว”

พราหมณ์ฟังธรรมแล้วทำลายทิฐิ ถึงพระโพธิสัตว์เป็นสรณะ ฝ่ายพระโพธิสัตว์เป็นผู้ไม่เสื่อมจากฉาน ได้ไปยังพรหมโลกแล้ว (จุ.ชา.อ. (ไทย) 2/87/178-182)

3.12.4 นามลัทธิชาตก - ปฏิปทาว่าด้วยเรื่องชื่อไม่เป็นของสำคัญหรือการไม่ถือเรื่องชื่อ

พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นอาจารย์ทิศาปาโมกข์ในกรุงตักกศิลา ลูกศิษย์คนหนึ่งมีชื่อว่า ปापกะ คิดว่าชื่อของตนเองนั้นเป็นอวมงคล จึงเข้าไปหาอาจารย์แล้วขอให้อาจารย์ตั้งชื่อให้ใหม่ พระโพธิสัตว์ให้กุศโลบายไว้โดยให้ปาปกะมานพเที่ยวจาริกไปในชนบท ถือเอาชื่อที่เป็นมงคลชื่อหนึ่งมาแล้วจะตั้งให้ มานพนั้นก็ออกเดินทางไปทั่ว พบเห็นคนตายคนหนึ่งที่ถูกดีกำลังนำไปยังป่าช้าจึงถามว่าคนตายนั้นชื่ออะไร ได้คำตอบว่า ชิวกะ (บุญรอด) ปापกะมานพถามว่า แม้ชิวกะก็ตายหรือ ก็ได้รับคำตอบว่า แม้ชิวกะก็ตาย แม้อชิวกะก็ตาย ธรรมดาชื่อเป็นเพียงบัญญัติ ท่านนี้ทำทางจะเป็นคนโง่ ปापกะมานพได้ฟังแล้วก็รู้สึกเฉย ๆ ในชื่อนั้น ออกเดินทางต่อไป พบนางทาสีคนหนึ่งนั่งที่ประตูแล้วถูกตีด้วยเชือก ทางทาสีนั้นมีชื่อว่า ธนปาลี (คนมีทรัพย์) จึงถามถึงสาเหตุที่นางถูกโบยตีก็ได้รับคำตอบว่า เพราะนางไม่สามารถให้ค่าจ้าง เมื่อถามถึงชื่อก็ทราบว่านางชื่อธนปาลี ปापกะมานพถามอีกว่าแม้ชื่อว่าเป็นผู้มีทรัพย์แต่ก็ไม่สามารถให้ค่าจ้างหรือ ก็ได้รับคำตอบว่า จะชื่อ ธนปาลีกี่ดี ธนปาลีกี่ดี เป็นคนยากจนได้ทั้งนั้น ชื่อเป็นเพียงคำบัญญัติ ท่านนี้ทำทางจะเป็นคนโง่ ปापกะมานพมีความรู้สึกเฉย ๆ มากกว่าเดิม ออกเดินทางต่อ ระหว่างทางพบคนหลงทางคนหนึ่งถามเขาว่าชื่ออะไร ได้รับคำตอบว่า ปันถก (นักเดินทาง) ปापกะมานพถามว่า แม้เป็นนักเดินทางก็ยังหลงทางหรือ ชายผู้หลงทางตอบว่า ชื่อปันถกก็ดี ชื่ออปันถกก็ดี ก็หลงทางได้ทั้งนั้น ธรรมดาชื่อเป็นเพียงบัญญัติ ท่านนี้ทำทางจะเป็นคนโง่ ปापกะมานพยังมีความเฉย ๆ ในชื่อนามากยิ่งขึ้น เดินทางกลับไปหาอาจารย์พระโพธิสัตว์ กล่าวว่า “อาจารย์ พวกชนชื่อชิวกะก็ดี อชิวกะก็ดี ย่อมตายทั้งนั้น ชื่อธนปาลีกี่ดี ชื่อธนปาลีกี่ดี ก็เป็นคนยากจนได้ ชื่อปันถกก็ดี อปันถกก็ดี ก็หลงทางได้เหมือนกัน ธรรมดาชื่อเป็นเพียงบัญญัติ ความสำเร็จโดยชื่อย่อมไม่มี ความสำเร็จย่อมมีเพราะกรรมเท่านั้น พอกันทีด้วยชื่ออื่นแก่ผม ชื่อนั้นแหละจะเป็นชื่อของผม” (จุ.ชา.อ. (ไทย) 2/97/220-222)

3.12.5 กุสณานิชาตก - ปฏิปทาว่าด้วยเรื่องบุคคลเสมอกัน ประเสริฐกว่ากัน หรือเลวกว่ากัน ก็ควรทำมิตรไมตรีกันไว้

พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นรุกขเทวดาที่กوهญาคา ในอุทยานของพระเจ้าพรหมทัตกรุงพาราณสี ในอุทยานเดียวกันนั้นมีไม้มงคลต้นใหญ่ชื่อว่าต้นสมุขกะ มีเทวราชผู้มีศักดิ์ใหญ่องค์หนึ่งบังเกิดที่ต้นไม้นั้น เทวดาพระโพธิสัตว์ได้มีความสนิสนมฉันท์มิตรกับเทวราชนั้น ครั้นนั้นพระราชประทับอยู่ในปราสาทเสาเดียวแห่งหนึ่ง เสาของปราสาทนั้นไหวแล้ว พระราชารับสั่งเรียกนายช่างมาให้หาเสาไม้แก่นมาซ่อมเสาปราสาทอย่าให้ไหวได้ เหล่าช่างออกหาต้นไม้ในราชอุทยาน

พบเห็นแต่ต้นสมุทกะที่เหมาะสมจึงเข้าไปกราบทูลขอพระบรมราชานุญาตเนื่องจากเป็นไม้มงคล พระราชา ทรงอนุญาตแล้วเหล่าช่างจึงทำพิธีกรรมเพื่อที่จะทำการตัดต้นไม้ในวันรุ่งขึ้น รุกขเทวดา ประจำต้น สมุทกะก็ร้อนใจ ไม่เห็นทางที่จะห้ามปรามเหล่าช่างนั้นได้ เทวดาพระโพธิสัตว์ทราบเรื่องจึงอาสาช่วยด้วยการแปลงกายเป็นกิ่งก้านไปขวางหน้าหมู่ช่างในยามที่พวกเขา กำลังจะเข้าตัดไม้แล้ววิ่งเข้าไปยังระหว่างโคนต้นไม้ ทำต้นไม้ให้เหมือนมีโพรงขึ้นไปท่ามกลางต้นออกทางยอด นอนเล่น สิริระอยู่ นายช่างใหญ่เห็นกิ่งก้านนั้นก็ดำหนิว่า ต้นไม้นี้มีโพรงไม่มีแก่น เมื่อวานพวกเราไม่ได้ดูให้ดีทำ พิธีกรรมเสียแล้ว แล้วหลีกไปล้มเล็กที่จะตัดไม้แล้ว รุกขเทวดามีเจตนาที่วิมานไม่ถูกทำลายด้วยความ ช่วยเหลือของเทวดาพระโพธิสัตว์ที่มีศักดิ์ต่ำกว่าตน ประสงค์ถึงการทำมิตรไมตรีระหว่างบุคคลที่เสมอ กัน ประเสริฐกว่ากัน หรือเลวกว่ากันว่า มิตรเหล่านั้นเมื่อความเสื่อมเกิดขึ้นก็พึงทำประโยชน์อันอุดม ให้ได้ (ขุ.ชา.อ. (ไทย) 2/121/275-279)

3.12.6 สิงคาลขาดก - ปฏิปทาว่าด้วยการละความโลภ

พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นสุนัขจิ้งจอก อาศัยอยู่ที่ฝั่งแม่น้ำในป่า ครั้งนั้น ช่างแกะเข็ญหนึ่งตายที่ฝั่งแม่น้ำคงคา สุนัขจิ้งจอกออกหาอาหารพบซากช่างเข้าก็คิดว่าพบอาหารเป็น อันมากแล้ว เข้าไปกัดที่ส่วนต่าง ๆ ก็ไม่สามารถกัดกินได้จนไปกัดที่ทวารหนัก ก็ให้ความรู้สึกเหมือน กัดขนมที่อ่อนนุ่ม จึงกินตั้งแต่ทวารหนักนั้นเข้าไปในท้อง กินดิบและหัวใจเป็นต้น เวลากระหายก็ดื่ม เลือด แล้วก็นอนอยู่ภายในท้องของซากช่างนั่นเอง ด้วยความคิดว่า สรีระช่างนี้เป็นเหมือนเรือน เป็นที่ อยู่สบาย เมื่อต้องการกินก็มีเนื้อให้กิน งานการอย่างอื่นก็ไม่จำเป็นจะต้องไปทำ กินอยู่ในท้องช่างนั้น แหะเล ต่อมาเมื่อเวลาล่วงเลยไป ถึงหน้าแล้งซากศพนั้นก็ซบซิดหุดตัว ช่องที่สุนัขจิ้งจอกเข้าไปแล้วก็ ถูกปิดลง ภายในท้องช่างก็มีมิดมีดเนื้อและเลือดก็เหี่ยวแห้งเหือดหาย สุนัขจิ้งจอกเมื่อไม่ได้ช่องที่จะ ออกไปก็เกิดความกลัว ดิ้นรนสะเปะสะปะอยู่ภายในท้องช่างอยู่ 2-3 วัน ก็เกิดฝนตกหนัก ซากศพนั้นก็เปียกน้ำพองตัวขึ้นจนมีสัญญาณปกติ ทวารหนักก็เปิดออก สุนัขจิ้งจอกเห็นดังนั้นก็ถอยไปจนจรดหัว ช่างแล้ววิ่งไปโดยเร็ว เอาหัวชนรูทวารหนักจนจนรูตออกจนหมดตัว วิ่งออกไปได้ครู่หนึ่งก็หันกลับมาดู ร่างกายตนเองแล้วเกิดความสลดใจว่า ทุกข์นี้มีใช้ผู้อื่นทำให้แก่เรา แต่เพราะความโลภเป็นเหตุ เพราะ ความโลภเป็นตัวการ เราอาศัยความโลภจึงก่อทุกข์นี้ นับแต่นี้ไป เราจักไม่อยู่ในอำนาจความโลภอีก (ขุ.ชา.อ. (ไทย) 2/148/353-357)

3.12.7 อินทสมานโคตรขาดก - ปฏิปทาว่าด้วยบุคคลไม่ควรทำความสนิทสนมกับ คนชั่ว

พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นพราหมณ์ ละฆรวาสแล้วออกบวชเป็นฤๅษี เป็น ศาสตราของฤๅษี 500 องค์ในป่าหิมพานต์ ดาบสที่เป็นศิษย์องค์หนึ่งเป็นผู้ว่ายาก ไม่ทำตามคำสั่งสอน ชื่อว่าอินทสมานโคตรดาบส เลี้ยงลูกช้างไว้เชือกหนึ่ง พระโพธิสัตว์ทราบเรื่องจึงกล่าวเตือนว่าไม่ควร

เลี้ยงเพราะธรรมดาข้างเมื่อโตขึ้นมักฆ่าคนเลี้ยง อินทสมานโคตรดาบสก็ดื้อยืนยันจะเลี้ยงไว้ให้ได้ สุดท้ายที่อาจารย์จะห้ามปรามไว้อยู่ ข้างที่อินทสมานโคตรดาบสเลี้ยงไว้ก็เติบโตใหญ่ขึ้นเรื่อย ๆ ต่อมาครั้งหนึ่งเหล่าฤๅษีออกไปหาผลหมากรากไม้ในป่าอันไกลจากที่พักไป 2-3 วัน ฝ่ายข้างก็ซบม้น พังบรรณศาลาของอินทสมานโคตรดาบส ทูบหม้อน้ำ ขว้างปาแผ่นหิน ทำลายผลไม้แล้วคิดว่า จะฆ่าดาบสเสียแล้วจักไป จึงเข้าไปยังป่าช้าแห่งหนึ่งยืนคอยดาบสอยู่ อินทสมานโคตรดาบสถืออาหารสำหรับข้างนั้น เดินหน้ามาก่อนดาบสทั้งหมด เห็นข้างนั้นแล้วก็รีบตรงเข้าไปหาด้วยความคุ้นเคย ทันใดนั้น ข้างก็ออกจากที่รักชู้ตัวเองวิ่งรวบดาบสพาดกับพื้นดิน เอาเท้าเหยียบศีรษะจนอินทสมานโคตรดาบสถึงแก่ชีวิต ขี้แล้วแปลงเสียงโกณูจนาทเข้าป่าไป พวกดาบสที่เหลือบอกความเป็นไปนั้นแก่พระโพธิสัตว์แล้ว พระโพธิสัตว์กล่าวว่า “ไม่ควรทำความคลุกคลีกับคนชั่ว” (ขุ.ชา.อ. (ไทย) 3/21-22/47-49)

3.12.8 สุกขาตก - ปฏิบัติว่าด้วยการรู้จักประมาณในการกินอาหาร

พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นราชาแห่งนกแขกเต้าในป่าหิมพานต์ มีบริวารอยู่หลายพันตัวอยู่อาศัยในหิมวันตประเทศ ทอดไปตามฝั่งสมุทร นกแขกเต้าโพธิสัตว์มีลูกอยู่ 1 ตัว เมื่อลูกเติบโตใหญ่แล้ว นกพระโพธิสัตว์มีดาเลื่อม ตัวที่เป็นลูกจึงให้พ่อแม่พักอยู่ในรังแล้วบินไปหาเหยื่อมาเลี้ยงดู วันหนึ่งมันบินไปหากินบนยอดภูเขา มองลงมาเห็นเกาะแห่งหนึ่ง บนเกาะนั้นมีปามะม่วงผลสีทอง วันรุ่งขึ้นมันจึงบินไปยังปามะม่วงบนเกาะนั้น กินน้ำมะม่วงจนอิ่มแล้วจึงคาบผลมะม่วงสุกมาให้พ่อแม่ที่รัง พระโพธิสัตว์กินผลมะม่วงสุกนั้นแล้ว จำรัสได้จึงกล่าวถามที่มาของมะม่วงนั้น ได้ความแล้วจึงกล่าวเตือนลูกว่าไม่ควรไปเก็บมะม่วงที่เกาะนั้นกินอีก ด้วยธรรมดานกแขกเต้าที่บินไปยังเกาะนั้นรักษาอายุได้ยืนยาวไม่มี แต่ลูกนกก็ดื้อดึงไม่ฟังคำเตือนของพระโพธิสัตว์ ยังคงบินไปหาที่เกาะนั้นอีก จนวันหนึ่ง ที่เกาะนั้น มันกินน้ำมะม่วงเข้าไปมากเพราะไม่รู้จักประมาณ แล้วคาบผลมะม่วงสุกมาทางทะเลเพื่อฝากพ่อแม่ ด้วยร่างกายอิดโรย ง่วงเหงาเพราะบินเกินกำลัง ผลมะม่วงที่คาบมาก็ตกลงมันละวิถีที่บินมาตามลำดับ ถลาลงมาตามลำดับจนตกลงในน้ำ ถูกปลาซุบกินไปเสีย เมื่อมันไม่กลับมาตามเวลาเหมือนเช่นเคย พระโพธิสัตว์ก็ทราบได้ว่า ลูกคงตกทะเลตายเป็นแน่ จากนั้นพ่อแม่ของมันเมื่อไม่ได้อาหารเลี้ยงดูจึงซุบผอมตายไป (ขุ.ชา.อ. (ไทย) 4/13-15/23-27)

3.12.9 เนรุชาตก - ปฏิบัติว่าด้วยการไม่ควรอยู่ในที่ไม่สมควรอยู่

พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นหงส์ทอง และมีน้องนกตัวผู้อยู่ตัวหนึ่ง อาศัยอยู่ที่ภูเขาคิตรภูฏู เคี้ยวกินข้าวสาสีที่เกิดขึ้นเองในหิมวันตประเทศ วันหนึ่งทั้งสองพี่น้องท่องเที่ยวไปในแดนป่าหิมพานต์นั้น ระหว่างทางกลับภูเขาคิตรภูฏู ได้เห็นภูเขาทองลูกหนึ่งชื่อเนรุ จึงแวะจับที่ยอดเขาเนรุขึ้น สังเกตเห็นว่าเหล่าสัตว์ 4 เท้าและฝูงนกที่มีสีตัวหลากสีสนั่นนั้น เมื่อเขาถึงยังภูเขาเนรุแล้วสัตว์เหล่านั้นทุกตัวจะมีสีเป็นทองคำไปหมด ด้วยรัศมีโอภาสแห่งภูเขาเนรุขึ้น หงส์ทองพระโพธิสัตว์ปรารภว่า ภูเขาเนรุนี้ สัตว์ทุกชนิด (ไม่ว่าดีหรือเลว) ที่มาอาศัยอยู่จะกลายเป็นสีทองเหมือนกันหมด

หงส์ผู้น้องจึงกล่าวว่า “สถานที่ใด คนดีไม่ได้รับการยกย่อง ข้าถูกดูหมิ่น แต่กลับยกย่องคนเลว สถานที่นั้นไม่ควรอาศัยอยู่เลย สถานที่ใดคนเกียจคร้าน คนขยัน คนกล้าหาญ และคนฉลาดได้รับการบูชา สถานที่นั้น คนดีไม่อยู่ เหมือนภูเขาที่ไม่ทำความแตกต่างกัน ภูเขาเนรฐนี้ไม่แยกคนเลว คนดี คนปานกลาง คือไม่ทำให้แตกต่างกัน อย่างกระนั้นเลย เราสละภูเขาเนรฐนี้ไปเถิด” ครั้นกล่าวอย่างนี้แล้ว หงส์เหล่านั้น ทั้ง 2 ตัว ก็โผบินกลับไปยังภูเขาจิตรภูตามเดิม (ขุ.ชา.อ. (ไทย) 5/20-25/26-29)

3.12.10 มโนชชาตก - ปฏิบัติว่าด้วยการไม่คบคนเลว

พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นราชสีห์ อยู่ร่วมกับนางราชสีห์ได้ลูกน้อย 2 ตัว เป็นตัวผู้ 1 ตัว ตัวเมีย 1 ตัว ตัวผู้ชื่อว่า มโนชะ ถึงคราวเจริญวัยได้นางราชสีห์น้อยมาเป็นคู่อีกตัวหนึ่ง รวมเป็น 5 ตัว ราชสีห์มโนชะออกล่าสัตว์เช่นควายป่า นำเนื้อมาเลี้ยงดูมารดาบิดา น้องสาวและภรรยา วันหนึ่งได้พบกับสุนัขจิ้งจอกชื่อคิริยะ ขอตามมารับใช้ราชสีห์ด้วยความกลัว ก็ได้รับอนุญาตจากราชสีห์มโนชะให้ติดตามมาอยู่ใกล้ที่อยู่ของตน ราชสีห์พระโพธิสัตว์เห็นสุนัขจิ้งจอกแล้วก็เตือนลูกว่า สุนัขจิ้งจอกเป็นสัตว์พาล มีธรรมอันเลวทรามย่อมชักชวนในกิจที่ไม่ควรทำ ไม่ควรให้มันอยู่ร่วมสำนัก ราชสีห์มโนชะก็ตื้อตึงไม่ฟังคำเตือนของพระโพธิสัตว์ ยังคงให้สุนัขจิ้งจอกอยู่ร่วมกับตนในถ้ำ วันหนึ่ง สุนัขจิ้งจอกต้องการจะกินเนื้อม้า จึงกล่าวยุยงราชสีห์มโนชะว่าเนื้ออื่น ๆ นอกจากเนื้อม้าแล้วพวกเรายังไม่เคยกิน ชวนกันไปล่าม้าที่ริมฝั่งแม่น้ำ ใกล้กรุงพาราณสี จับม้ามาได้ตัวหนึ่ง นำกลับมายังถ้ำที่อยู่ ราชสีห์พระโพธิสัตว์ได้กินเนื้อม้านั้นแล้ว ก็กล่าวเตือนราชสีห์มโนชะว่า ม้านั้นเป็นสัตว์ใช้สอยของพระราชา การล่าเอาม้าของพระราชามานั้นอาจะโดนนายขมังธนูของพระราชายิงเอาก็ได้ ต่อแต่นี้ไป ขออย่าได้จับม้ามาเป็นอาหารอีกเลย ราชสีห์มโนชะก็ไม่ฟังคำของพระโพธิสัตว์ ยังคงไปล่าจับม้าอยู่เนือง ๆ เหมือนเดิม จนวันหนึ่งพระราชารับสั่งให้นายขมังธนูสร้างหังคอยดักข่มยิงราชสีห์ที่มალ่าม้า ฝ่ายราชสีห์มโนชะมาถึงแล้ว ให้สุนัขจิ้งจอกพักรออยู่นอกป่าช้า ส่วนตนเองวิ่งเข้าไปในเมืองเพื่อต้องการจะจับม้า นายขมังธนูรอจนราชสีห์มโนชะจับม้ามาได้แล้วแบกขึ้นหลังอยู่จึงยิงธนูใส่โดนราชสีห์ ที่ด้านหลังทะลุออกไปด้านหน้า ราชสีห์แผดเสียงร้องขึ้นว่า “เราถูกยิงแล้ว” สุนัขจิ้งจอกได้ยินเสียงร้องของราชสีห์และเสียงสายธนู ก็คิดว่าราชสีห์มโนชะคงจะถูกนายขมังธนูยิงตายเสียแล้ว จึงหนีเข้าป่าไป อยู่ตามวิสัยเดิมของตน ฝ่ายราชสีห์มโนชะวิ่งไปด้วยกำลังรวดเร็ว สลัดมาให้ตกลงหน้าประตูถ้ำแล้วก็ล้มตายลงที่ตรงนั้นเอง มารดา บิดา น้องสาว และภรรยาของราชสีห์มโนชะออกมาเห็นแล้วปรารถนาว่า “ผู้ที่คบคนชั่ว ย่อมไม่ได้รับความสุขอย่างแท้จริง ดูเถิด เจ้ามโนชะนอนตายเพราะคำสั่งสอนของสุนัขจิ้งจอกคิริยะ ฯลฯ” (ขุ.ชา.อ. (ไทย) 5/8-14/127-131)

3.12.11 โกฎิมพิลาต - ปฏิบัติว่าด้วยควรหาตระเวงสิ่งที่ควรหาตระเวง

พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นรุกขเทวาอยู่ที่ต้นจิวป่า ครั้นนั้น พญาครุฑตนหนึ่งอัธภาพใหญ่ประมาณ 150 โยชน์ กระพือปีกแหวกน้ำในมหาสมุทร จับพญานาคตัวหนึ่งมีลำตัว

ยาวประมาณ 1,000 วา ที่ชนดทาง คาบบินไปตามยอดไม้ในป่า มุ่งไปยังต้นจั่วป่า ฝ่ายพญานาคพยายามเอาตัวรอดด้วยการสอดขนดเข้าไปในต้นไทรต้นหนึ่ง พันต้นไทรยึดไว้ แต่ด้วยพญาครุฑมีกำลังมากและพญานาคมีลำตัวใหญ่ ต้นไทรจึงถอนตัวขึ้น พญานาคก็เลยยอมปล่อยต้นไทร พญาครุฑก็คาบพญานาคพร้อมกับต้นไทรบินไปจนถึงต้นจั่วป่า วางพญานาคให้งอนลงบนหลังลำต้น ฉีกท้องของมัมมันจิกกินมันชั้นของพญานาค ทั้งซากที่เหลือลงในมหาสมุทร ก็ที่ต้นไทรนั้น มีนางนกน้อยอยู่ตัวหนึ่ง เมื่อต้นไทรถูกทิ้งไป ก็โฉบบินไปจับที่คาบต้นจั่วป่า รุกขเทวตาพระโพธิสัตว์เห็นนางเข้า ก็สะดุ้งหวาดกลัวจนตัวสั่น เพราะคิดว่า นางนกน้อยตัวนี้จักถ่ายทอดลงรดต้นจั่ว แล้วกอไม้ไทรหรือกอไม้เลียบจะงอกขึ้นปกคลุมต้นจั่วนั้นเสีย ทำให้วิมานของรุกขเทวาพระโพธิสัตว์พินาศ เมื่อรุกขเทวานั้นตัวสั่นงันงกอยู่ แม้นต้นจั่วป่าก็สั่นคลอนไปจนถึงรากไปด้วย พญาครุฑเห็นดังนั้น จึงถามรุกขเทวาถึงสาเหตุว่า พญาครุฑจับพญานาคด้วยาวตั้ง 1,000 วา มาวางไว้รวมกับร่างอันใหญ่โตของพญาครุฑนั้น ต้นจั่วป่ายังรองรับได้ ทำไมแค่นกน้อยตัวเดียวจึงทำให้ต้นจั่วป่าสั่นคลอนได้ถึงขนาดนี้ รุกขเทวาพระโพธิสัตว์จึงตอบกลับไปว่า พญาครุฑกินเนื้อเป็นอาหาร ส่วนเจ้านกน้อยนั้นกินผลไม้เป็นอาหาร นกตัวนี้กินเมล็ดไทร เมล็ดดีป्ली เมล็ดมะเดื่อ และเมล็ดโพธิ์แล้วจะถ่ายรดลำต้นจั่วป่า ต้นไม้เหล่านั้นจะเจริญงอกงามอยู่บนต้นจั่วป่านั้นทำให้ต้นจั่วถูกทำลาย ด้วยเหตุนี้จึงทำให้รุกขเทวาพระโพธิสัตว์สะทกสะท้าน พญาครุฑได้ยินดังนั้นจึงกล่าวว่า “บุคคลพึงระแวงภัยที่ควรระแวง พึงป้องกันภัยที่ยังมาไม่ถึง เพราะภัยที่ยังมาไม่ถึง นักปราชญ์จึงได้พิจารณาเห็นโลกทั้ง 2 (โลกนี้และโลกหน้า)” เมื่อกล่าวอย่างนี้แล้ว พญาครุฑจึงขับไล่ให้นางนกน้อยนั้นหนีไปจากต้นจั่วป่าด้วยอาณุภาพของตน (ขุ.ชา.อ. (ไทย) 5/121-127/231-235)

3.12.12 สาลิเกทธารชาดก - ปฏิบัติว่าด้วยกตัญญูตเวที เลี้ยงดูมารดาบิดา

พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นนกแขกเต้าอาศัยอยู่ที่ป่าจัวบนภูเขาสานุ พระโพธิสัตว์เมื่อเติบโตใหญ่แล้วมีรูปร่าง สมบูรณ์ด้วยกำลัง ร่างกายใหญ่ขนาดคุมเกวียน ต่อมาเมื่อเวลาบิดาแก่แล้ว ได้มอบความเป็นพญาในฝูงให้ปกครองฝูงนกแขกเต้าหลายร้อยตัว ตั้งแต่นั้นมา ก็ไม่ยอมให้บิดามารดาออกไปหากิน เมื่อได้ปกครองฝูงนกแขกเต้าก็ไปป่าหิมพานต์ จิกกินข้าวสาลีในป่าข้าวสาลีที่เกิดเองจนอึด เวลากลับก็คาบอาหารที่เพียงพอมาเลี้ยงมารดาบิดา ไม่ไกลจากป่าจัวนั้นมีหมู่บ้านพราหมณ์ชื่อสาลินทียะ พราหมณ์โกสิยโคตรชาวสาลินทียะจับจองไร่ไว้ประมาณ 1,000 ไร่ ข้าวสาลีไว้ เมื่อข้าวสาลีงอกขึ้น วันหนึ่ง นกแขกเต้าพระโพธิสัตว์กับบริวารก็ได้มาลงจิกกินข้าวสาลีในไร่เสียเป็นจำนวนมาก พวกลูกจ้างที่เฝ้าไร่สังเกตเห็นนกตัวอื่น ๆ จิกกินข้าวสาลีพ้ออ้อมแล้วก็บินจากไป ยกเว้นนกแขกเต้าพระโพธิสัตว์ที่รวบรวมข้าวสาลีมากมายเป็นช่อเดียวกัน คาบด้วยจะงอยปากบินออกหน้าไป เป็นอย่างนี้อีกในวันรุ่งขึ้น พวกลูกจ้างเกรงจะถูกตีราคาให้خذใช้นี้ค่าข้าวสาลีจึงรีบไปแจ้งแก่พราหมณ์โกสิยโคตร พราหมณ์โกสิยโคตรทราบเรื่องแล้วเกิดมีใจต่อนกแขกเต้าพระโพธิสัตว์นั้น

จึงใช้ให้คนเฝ้าไร่เอาแร้วดักจับเป็นนกแขกเต้าพระโพธิสัตว์มาให้ คนเฝ้าไร่ดักจับนกแขกเต้าพระโพธิสัตว์มาได้แล้วก็นำพระโพธิสัตว์ไปให้กับพราหมณ์โกสิยโคตร พราหมณ์อุ้มนกแขกเต้าพระโพธิสัตว์มานั่งบนดัก ทักทายแล้วถามว่า นกตัวอื่นกินอิ่มแล้วก็บินจากไป แต่เจ้ากินอิ่มแล้วยังคาบเอาข้าวสาลีไปอีก ที่ป่าไม้จ้าวเจ้านั้นมียุ่งฉางหรืออย่างไร นกแขกเต้าพระโพธิสัตว์ตอบว่า ยุ่งฉางนั้นหามีไม่ แต่ที่คาบเอาไปก็เพื่อชำระหนี้ ให้กัฏฐิมหนี และเก็บไว้เป็นขุมทรัพย์ที่ยอดไม้จ้าว นั้น พราหมณ์โกสิยขอให้พระโพธิสัตว์ช่วยอธิบายการชำระหนี้ ให้กัฏฐิมหนี และไว้เป็นขุมทรัพย์ให้ฟัง พระโพธิสัตว์อธิบายว่า นำไปชำระหนี้คือนำไปเลี้ยงมารดาบิดาที่แก่เฒ่าแล้ว นำไปให้กัฏฐิมหนีคือนำไปเลี้ยงดูลูกน้อย นำไปไว้เป็นขุมทรัพย์คือนำไปทำบุญ เลี้ยงนกอื่น ๆ ที่ทุพพลภาพ มีชนปีกหมดสิ้นแล้ว ข้าพเจ้าต้องการบุญจึงให้รวงข้าวสาลีแก่นกเหล่านั้น พราหมณ์โกสิยได้ฟังธรรมกถาของพระโพธิสัตว์แล้วมีจิตเลื่อมใสว่าแม้ในหมู่มนุษย์บางเหล่าก็ยังไม่มียุทธธรรมนี้ อนุญาตให้นกแขกเต้าพระโพธิสัตว์และบริวารลงมาจากกินข้าวสาลีในไร่ได้ตามความพอใจ นกแขกเต้าพระโพธิสัตว์ได้ให้อวาทพราหมณ์โกสิยอีกว่า ให้ให้อภัยทานในเหล่าสัตว์ และจงเลี้ยงดูบิดามารดาผู้แก่เฒ่าให้ดีด้วย (ขุ.ชา.อ. (ไทย) 6/1-17/247-255)

ปฏิบัติของพระโพธิสัตว์ที่ปรากฏอยู่ในนิบาตชาดกโดยมากแล้ว จัดเข้าอยู่ในหมวดหมู่ทศบารมีประกอบด้วย ทานบารมี ศีลบารมี เนกขัมมะบารมี ปัญญาบารมี วิริยะบารมี ขันติบารมี สัจจะบารมี อธิษฐานบารมี เมตตาบารมี และอุเบกขาบารมี ทั้งนี้ ยังพบปฏิบัติของพระโพธิสัตว์อย่าง บูรณาการของทศบารมี หรือการปฏิบัติบารมีหลายประเภทในเวลาเดียวกันของพระโพธิสัตว์ในชาดกเรื่องเดียวกันหลายเรื่อง อีกทั้งยังพบว่ามีปฏิบัติของพระโพธิสัตว์บางประการที่ไม่ได้นับเนื่องอยู่ในทศบารมีอีกเป็นจำนวน 12 ชาดก ดังที่ได้อภิปรายมาแล้วข้างต้น

ในบทที่ 4 จะได้อภิปรายเรื่อง การนำปฏิบัติของพระโพธิสัตว์ดังกล่าวมาประยุกต์ใช้กับสังคมปัจจุบันต่อไป

บทที่ 4

การนำปฏิบัติของพระโพธิสัตว์มาประยุกต์ใช้กับชีวิตในสังคมปัจจุบัน

บทนี้จะกล่าวถึงการนำปฏิบัติของพระโพธิสัตว์มาประยุกต์ใช้กับชีวิตในสังคมปัจจุบัน โดยเริ่มจากการอธิบายให้เห็นถึงสภาพและปัญหาของสังคมไทยในปัจจุบันโดยเริ่มตั้งแต่ปี พ.ศ. 2558 ถึงไตรมาสที่ 3 ของปี พ.ศ. 2563 หลังจากนั้นจะเป็นการนำปฏิบัติของพระโพธิสัตว์มาประยุกต์ใช้กับชีวิตในสังคมปัจจุบัน โดยจะประยุกต์ใช้ปฏิบัติในระดับบารมีเป็นหลักโดยไม่เน้นระดับอุปบารมีและปรมัตถบารมีเพราะบารมีระดับอุปบารมีและปรมัตถบารมีจะยากเกินไปสำหรับคนทั่วไปที่จะนำมาประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวัน ซึ่งจะเป็นการประยุกต์ปฏิบัติของพระโพธิสัตว์เพื่อการแก้ปัญหาทางสังคมและส่งเสริมให้เกิดการพัฒนาชีวิตให้ดียิ่ง ๆ ขึ้นไป

4.1 สังคมไทยในปัจจุบัน

สภาพสังคมไทยในปัจจุบันเปลี่ยนแปลงไปจากอดีตอย่างรวดเร็วมาก จากการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคม การพัฒนาทางเทคโนโลยีด้านต่าง ๆ โดยเฉพาะการสื่อสาร ส่งผลกระทบต่อพฤติกรรมการใช้ชีวิตของคนในสังคมให้แตกต่างไปจากเดิม รวมไปถึงพฤติกรรมในการทำบุญทำทานของชาวพุทธในสังคมซึ่งประชากรส่วนใหญ่เป็นชาวพุทธ ก่อให้เกิดปัญหาทางด้านคุณธรรมและจริยธรรมและทัศนคติในการทำบุญที่ผิดเพี้ยนไปจากหลักการที่ถูกต้องตามหลักพระศาสนา ดังปรากฏในข้อมูลทางสถิติ บทความวิชาการและวิทยานิพนธ์ที่จะได้ยกมาอธิบายโดยย่อในลำดับต่อไป

4.1.1 ภาวะและปัญหาของสังคมไทยในปัจจุบัน

จากรายงานภาวะสังคมไทยของสำนักงานสภาพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ระหว่างปี พ.ศ. 2558 ถึงไตรมาสที่ 4 ของปี พ.ศ. 2563 มีความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจสังคม และประเด็นที่เกี่ยวข้องกับภาคความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สิน โดยอ้างอิงจากรายงานภาวะสังคมไทย กองพัฒนาข้อมูลและตัวชี้วัดสังคม สำนักงานสภาพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ปี 2558-2564 (สำนักงานสภาพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2559, 2560, 2561, 2562, 2563, 2564) สรุปปัญหาบางส่วนเป็นหมวดหมู่ได้ดังนี้

4.1.1.1 การจ้างงานและอัตราการว่างงาน

การจ้างงาน ในปี 2558 การจ้างงานมีการปรับตัวสูงขึ้นในภาคนอกเกษตร สอดคล้องกับการขยายตัวของอุตสาหกรรมและการบริการ แต่ก็ปรับลดลงในปี 2559 โดยเฉพาะอย่าง

ยังในภาคเกษตรที่หดตัวลงถึงร้อยละ 6.0 เนื่องจากความเสียหายของพื้นที่เพาะปลูกจากอุทกภัย และภาคนอกเกษตรหดตัวลงร้อยละ 0.7 ในสาขาการผลิตและการขนส่ง โดยตลอดปี 2559 การจ้างงานลดลงร้อยละ 0.9 จากการลดลงทางกิจกรรมทางการเกษตร ซึ่งการจ้างงานภาคเกษตรลดลงร้อยละ 4.3 ในปี 2560 การจ้างงานโดยรวมลดลงร้อยละ 0.6 โดยที่การจ้างงานภาคเกษตรลดลงจากปี 2559 ร้อยละ 2 ขณะที่ภาคนอกเกษตรมีการจ้างงานลดลงร้อยละ 1.0 จากภาพรวมการส่งออกที่ขยายตัวช้าในช่วงครึ่งแรกของปีที่แม้จะปรับตัวดีขึ้นบ้างในช่วงครึ่งปีหลังแต่ก็ไม่ส่งผลต่อการขยายการจ้างงานในสาขาการผลิตมากนัก ประกอบกับการปรับเปลี่ยนใช้เทคโนโลยีการผลิตที่ทันสมัยและมีประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้น ภาพรวมในปี 2561 การจ้างงานเพิ่มขึ้นโดยรวมทั้งภาคเกษตรและนอกภาคเกษตรร้อยละ 1.1 โดยในภาคเกษตรเพิ่มขึ้นร้อยละ 3.3 และภาคนอกเกษตรเพิ่มขึ้นร้อยละ 0.1 โดยมีปัจจัยสนับสนุนมาจาก 1) สภาพที่เอื้ออำนวยต่อการเพาะปลูก ทำให้มีความต้องการแรงงานที่เพิ่มมากขึ้น 2) ความต้องการสินค้าอุตสาหกรรมโดยเฉพาะเพื่อการส่งออก ทำให้มีการจ้างงานภาคการผลิตเพิ่มขึ้น และ 3) การท่องเที่ยวที่ยังขยายตัวได้ดี การขยายตัวของการค้าปลีกและค้าส่ง ทั้งรูปแบบปกติและออนไลน์ ส่งผลให้มีความต้องการแรงงานในภาคบริการเพิ่มขึ้น ส่วนในปี 2562 การจ้างงานกลับลดตัวลงอย่างต่อเนื่องนับจากไตรมาสที่หนึ่งเป็นต้นมา ตามผลกระทบจากการชะลอตัวทางเศรษฐกิจและปัญหาเชิงโครงสร้าง โดยภาพรวมลดลงสามไตรมาสติดต่อกัน โดยไตรมาส 4 ปี 2562 ผู้มีงานทำลดลงจากช่วงเดียวกันของปีก่อนร้อยละ 1.1 ตามการลดลงของการจ้างงานภาคเกษตรและภาคนอกเกษตรร้อยละ 1.6 และ 0.9 ตามลำดับ สำหรับในปี 2563 การจ้างงานเพิ่มขึ้นร้อยละ 2.2 จากการขยายตัวของการจ้างงานภาคเกษตรกรรมที่ร้อยละ 3.4 สอดคล้องกับดัชนีผลผลิตการเกษตรที่ปรับตัวสูงขึ้น โดยมีสาเหตุสำคัญจากราคาสินค้าเกษตรที่สูงขึ้นมากจากปี 2562 และโครงการจ้างงานของรัฐ ขณะที่ภาคนอกเกษตรกรรมมีการจ้างงานเพิ่มขึ้นร้อยละ 1.6 โดยเฉพาะในสาขาที่ยังสามารถขยายตัวได้ เช่น สาขาการขนส่ง/เก็บสินค้าจากการใช้บริการขนส่งสินค้าที่เพิ่มขึ้นในช่วง COVID-19 สาขาก่อสร้างที่ในช่วง COVID-19 ประชาชนมีการปรับปรุงที่อยู่อาศัยมากขึ้น

อัตราการว่างงาน ปี 2558 อัตราการว่างงานเท่ากับร้อยละ 0.88 เพิ่มขึ้นเล็กน้อยจากร้อยละ 0.84 ในปี 2557 ซึ่งแม้เศรษฐกิจจะขยายตัวในปีนั้นแต่มีการว่างงานแฝงเพิ่มขึ้นโดยผู้ว่างงานที่ไม่เคยทำงานมาก่อนมีแนวโน้มสูงขึ้น โดยสัดส่วนผู้ว่างงานที่ไม่เคยทำงานมาก่อนต่อจำนวนผู้ว่างงานรวมเพิ่มขึ้นอย่างต่อเนื่อง ในไตรมาส 4 ปี 2559 การว่างงานเท่ากับร้อยละ 0.99 เพิ่มสูงขึ้นจาก 0.88 จากปี 2558, ในปี 2560 อัตราการว่างงานปรับตัวสูงขึ้นเท่ากับร้อยละ 1.2 เป็นผู้ว่างงานที่ไม่เคยทำงานมาก่อนเพิ่มขึ้นมาร้อยละ 31.1 สำหรับผู้ว่างงานที่เคยทำงานมาก่อนเพิ่มขึ้นร้อยละ 9.1 ส่วนใหญ่เป็นผู้ที่เคยทำงานในสาขาการผลิต ค้าส่งค้าปลีก โรงแรม ภัตตาคาร ก่อสร้าง และการเกษตร ในปี 2561 อัตราการว่างงานเท่ากับร้อยละ 1.1 ลดลงเมื่อเทียบกับปีก่อน

หน้า ต่อมาในปี 2562 อัตราการว่างงานยังอยู่ในระดับต่ำ แม้ว่าการจ้างงานจะลดลงอย่างต่อเนื่อง ตามผลกระทบจากการชะลอตัวทางเศรษฐกิจและปัญหาเชิงโครงสร้าง คิดเป็นอัตราการว่างงานร้อยละ 1.04 แต่กระนั้นก็ยังมีการว่างงานแฝงเพิ่มขึ้นอย่างต่อเนื่องโดยเพิ่มขึ้นร้อยละ 11.2 เมื่อเทียบกับปีก่อน โดยคิดเป็นอัตราการว่างงานแฝงที่ร้อยละ 0.4 สำหรับปี 2563 อัตราการว่างงานเพิ่มขึ้นเนื่องจากได้รับผลกระทบจาก COVID-19 โดยอัตราการว่างงานอยู่ในระดับสูงที่ร้อยละ 1.69 โดยที่ชั่วโมงการทำงานโดยเฉลี่ยลดลงเช่นกัน ทำให้แรงงานมีรายได้ลดลงและอาจไม่เพียงพอต่อการดำรงชีพ

4.1.1.2 การเจ็บป่วย

การเจ็บป่วยแบ่งออกเป็นสองกลุ่มใหญ่คือ กลุ่มโรคเฝ้าระวังรวมไปถึงกลุ่มโรคไม่ติดต่อ (NCDs) และ กลุ่มโรคอุบัติใหม่

(1) โรคเฝ้าระวัง

ภาพรวมทั้งปี 2558 มีผู้ป่วยด้วยโรคเฝ้าระวัง เพิ่มขึ้นจากช่วงเดียวกันของปี 2557 ร้อยละ 25.4 โดยเป็นผู้ป่วยโรคไข้เลือดออกเพิ่มขึ้นเกือบ 4 เท่า การเจ็บป่วยด้วยโรคไม่ติดต่อเรื้อรังที่สำคัญยังมีแนวโน้มเพิ่มขึ้นโดยเฉพาะโรคความดันโลหิตสูงและโรคเบาหวาน ในขณะที่โรคไม่ติดต่อเรื้อรัง (NCDs) อื่น ๆ คือ โรคมะเร็ง และโรคถุงลมโป่งพอง มีอัตราที่ลดลง ผู้ป่วยเอดส์มีแนวโน้มลดลง แต่ต้องเฝ้าระวังในกลุ่มเยาวชนที่มีแนวโน้มป่วยด้วยโรคติดต่อทางเพศสัมพันธ์เพิ่มขึ้น โดยเฉพาะเยาวชนชาย, ปี 2559 พบผู้ป่วยด้วยโรคเฝ้าระวังเพิ่มขึ้นจากปี 2558 ร้อยละ 15.8 โดยเป็นผู้ป่วยโรคไข้หวัดใหญ่เพิ่มขึ้นเกือบ 3 เท่า ซึ่งเป็นโรคที่มีโอกาสพบมากในหน้าหนาวจนถึงหน้าฝนของปีถัดไป สาเหตุของโรคไข้หวัดใหญ่ระบาดเกิดจากการเดินทางของผู้คนและสภาพอากาศที่เปลี่ยนแปลงไปเป็นปัจจัยที่ส่งผลต่อการระบาดมากขึ้น ส่วนโรคไม่ติดต่อเรื้อรัง (NCDs) ยังคงเป็นปัญหาและทวีความรุนแรงมากขึ้น, ปี 2560 พบผู้ป่วยด้วยโรคเฝ้าระวังเพิ่มขึ้นจากปี 2559 ร้อยละ 5.5 โดยพบผู้ป่วยโรคไข้หวัดใหญ่เพิ่มขึ้นร้อยละ 16.7 ซึ่งแพร่ระบาดต่อเนื่องมาตั้งแต่ไตรมาส 3 ของปี การเจ็บป่วยและเสียชีวิตด้วยโรคไม่ติดต่อ (NCDs) ยังคงเพิ่มขึ้นอย่างต่อเนื่อง ทั้งที่สามารถป้องกันได้ เนื่องจากปัจจัยเสี่ยงที่สำคัญเกิดจากพฤติกรรมที่ไม่เหมาะสม เช่น การรับประทานอาหารหวาน มัน เค็มจัด การมีกิจกรรมทางกายไม่เพียงพอ ความเครียด การดื่มเครื่องดื่มแอลกอฮอล์และการสูบบุหรี่, ปี 2561 พบผู้ป่วยด้วยโรคเฝ้าระวังเพิ่มขึ้นจากปี 2560 ร้อยละ 2.5 โดยเป็นผู้ป่วยโรคไข้หวัดใหญ่เพิ่มขึ้นร้อยละ 4.6 สำหรับการเจ็บป่วยและเสียชีวิตด้วยโรคไม่ติดต่อ (NCDs) ยังมีแนวโน้มเพิ่มขึ้นต่อเนื่อง, ปี 2562 การเจ็บป่วยด้วยโรคเฝ้าระวังโดยรวมเพิ่มขึ้น โดยพบการแพร่ระบาดของโรคไข้หวัดใหญ่และโรคไข้เลือดออกเพิ่มขึ้นอย่างต่อเนื่อง โดยเพิ่มขึ้นร้อยละ 34.8 เป็นผู้ป่วยโรคไข้หวัดใหญ่เพิ่มขึ้นร้อยละ 114.1 โรคไข้เลือดออกเพิ่มขึ้นร้อยละ 49.4 สำหรับการเจ็บป่วยและเสียชีวิตด้วยโรคไม่ติดต่อ (NCDs) ยังมีแนวโน้มเพิ่มขึ้นต่อเนื่อง, ปี 2563 พบผู้ป่วยด้วยโรคเฝ้าระวังลดลงร้อยละ 50.0 โดย

ผู้ป่วยโรคไข้หวัดใหญ่ลดลงร้อยละ 68.8 ผู้ป่วยโรคไข้เลือดออกลดลงร้อยละ 45.0 การเจ็บป่วยและเสียชีวิตด้วยโรคไม่ติดต่อ (NCDs) ยังมีแนวโน้มเพิ่มขึ้น

(2) โรคอุบัติใหม่

โรคอุบัติใหม่ที่ส่งผลกระทบเป็นวงกว้าง ได้แก่ โรคปอดอักเสบจากเชื้อโควิด-19 (COVID-19: Corona Virus Disease 2019) ที่เริ่มระบาดในปลายเดือนธันวาคม 2562 จนถึงปัจจุบัน ข้อมูล ณ วันที่ 2 มกราคม 2565 รายงานว่า ในประเทศไทย มีผู้ป่วยสะสม 2,229,558 ราย เสียชีวิตสะสม 21,720 ราย (กรมควบคุมโรค, กระทรวงสาธารณสุข) ปรากฏการณ์ COVID-19 นี้ ส่งผลกระทบอย่างรุนแรงต่อเศรษฐกิจและสังคมไทยเป็นอย่างมาก และก่อให้เกิดพฤติกรรมการใช้ชีวิตวิถีใหม่ (New Normal) ให้กับสังคมไทยและสังคมโลกอีกด้วย ในปี 2563 ประเทศไทยสามารถควบคุมสถานการณ์การแพร่ระบาดได้ในระดับหนึ่ง และได้รับวัคซีนมาจำนวนหนึ่ง ภาครัฐได้รณรงค์เน้นย้ำให้ความสำคัญกับการสร้างความตระหนักให้ประชาชนดูแลและป้องกันตนเองอย่างต่อเนื่อง ด้วยการสวมใส่หน้ากากอนามัย หมั่นล้างมือทุกครั้งหลังสัมผัสพื้นผิวต่าง ๆ เช่น ลูกบิดประตู ราวบันได ลิฟต์ การเว้นระยะห่างระหว่างกัน หลีกเลี่ยงการไปที่ชุมชน ลดการเดินทางที่ไม่จำเป็น และปฏิบัติตามมาตรการทางสาธารณสุขอย่างเคร่งครัด

4.1.1.3 เครื่องดื่มแอลกอฮอล์และบุหรี่

เครื่องดื่มแอลกอฮอล์ - ปี 2558 มูลค่าการบริโภคเครื่องดื่มแอลกอฮอล์เพิ่มขึ้นจากปี 2557 ร้อยละ 1.8 มีผู้บริโภคเครื่องดื่มแอลกอฮอล์เพิ่มขึ้นร้อยละ 1.7 แม้ว่ารัฐบาลจะมีมาตรการรณรงค์และควบคุมการเข้าถึงเครื่องดื่มแอลกอฮอล์ เช่น การกำหนดเวลาขายเครื่องดื่มแอลกอฮอล์ การควบคุมสถานบริการที่เปิดใกล้เคียงสถานศึกษา แต่การบังคับใช้กฎหมายยังมีข้อจำกัดประกอบกับทัศนคติและค่านิยมต่อการดื่มเห็นว่าเป็นการสร้างความสุข เป็นที่ยอมรับของกลุ่มและความอยากรู้อยากลองในเด็กและเยาวชน จึงส่งผลให้การดื่มแอลกอฮอล์ยังคงเพิ่มขึ้นในขณะที่มูลค่าการบริโภคบุหรี่เพิ่มขึ้นร้อยละ 1.4 จากปี 2557, ปี 2559 ค่าใช้จ่ายในการบริโภคเครื่องดื่มแอลกอฮอล์ลดลงจากในไตรมาสปี 2558 ร้อยละ 10.8 ขณะที่ค่าใช้จ่ายในการบริโภคบุหรี่เพิ่มขึ้นจากในไตรมาสปี 2558 ร้อยละ 6.5 อย่างไรก็ตาม ผลสำรวจของสำนักงานสถิติแห่งชาติพบว่าคนไทยยังมีแนวโน้มดื่มสุราเพิ่มขึ้นอย่างต่อเนื่องจากร้อยละ 30 หรือ 15.36 ล้านคนในปี 2550 เป็นร้อยละ 34 หรือ 18.64 ล้านคนในปี 2558 แม้รัฐบาลและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องได้ดำเนินการทั้งในการบังคับใช้กฎหมายและออกมาตรการต่าง ๆ เพื่อควบคุมการเข้าถึงเครื่องดื่มแอลกอฮอล์ในกลุ่มเด็กและเยาวชน และเพื่อลดจำนวนผู้ดื่มสุราหรือเครื่องดื่มแอลกอฮอล์มาอย่างต่อเนื่อง เช่น การบังคับใช้กฎหมาย พ.ร.บ. ควบคุมเครื่องดื่มแอลกอฮอล์ พ.ศ. 2551 และกฎหมายอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง การใช้มาตรา 44 เรื่องการควบคุมสถานบริการหรือสถานประกอบการที่เปิดให้บริการในลักษณะที่คล้ายกับ

สถานบริการ รวมทั้งการรณรงค์สร้างกระแสเพื่อลดการดื่มและลดปัญหาการดื่มสุราระดับชาติ เช่น งดเหล้าเข้าพรรษา สงกรานต์ปลอดภัย พื้นที่เล่นน้ำปลอดเหล้า สนุกสุขใจไร้แอลกอฮอล์ กิจกรรมขับขี่ปลอดภัยไม่ดื่มแอลกอฮอล์ในช่วงเทศกาลปีใหม่และสงกรานต์ เป็นต้น แต่คนไทยยังมีแนวโน้มการดื่มสุราเพิ่มขึ้น ไตรมาส 4 ปี 2560 ค่าใช้จ่ายในการบริโภคเครื่องดื่มแอลกอฮอล์ลดลงจากไตรมาสปี 2559 ร้อยละ 1.3 ขณะที่ค่าใช้จ่ายในการบริโภคบุหรี่ย่ลดลงจากในไตรมาสปี 2559 ร้อยละ 6.0 อย่างไรก็ตาม จากข้อมูลการสำรวจของสำนักงานสถิติแห่งชาติ พบว่า ยังต้องเฝ้าระวังพฤติกรรม การดื่มเครื่องดื่มแอลกอฮอล์ และการสูบบุหรี่ในกลุ่มเยาวชนเนื่องจากอัตราการดื่มเครื่องดื่ม แอลกอฮอล์และการสูบบุหรี่ในกลุ่มอายุ 15-24 ปี ยังมีแนวโน้มเพิ่มขึ้น, ปี 2561 ค่าใช้จ่ายในการบริโภค เครื่องดื่มแอลกอฮอล์ลดลงจากในปี 2560 ร้อยละ 1.8 ขณะที่ค่าใช้จ่ายในการบริโภคบุหรี่ย่ลดลงร้อยละ 3.0 ในช่วงเวลาเดียวกัน ส่วนหนึ่งเป็นผลจากการปรับเพิ่มราคาสินค้าเป็นเท่าตัวจากการบังคับใช้ พ.ร.บ. ภาษีสรรพสามิต พ.ก. 2560 ตั้งแต่วันที่ 16 กันยายน 2560 ส่งผลให้การบริโภคของประชาชนลดลง อย่างต่อเนื่องตั้งแต่ปลายปี 2560 สอดคล้องกับรายได้จากภาษีสรรพสามิตที่ลดลง ประกอบกับมีการ รณรงค์งดสูบบุหรี่ และลดการดื่มแอลกอฮอล์อย่างต่อเนื่อง, ปี 2562 การบริโภคเครื่องดื่มแอลกอฮอล์ และบุหรี่ย่ขยายตัวร้อยละ 3.3 เป็นผลจากปริมาณการบริโภคเครื่องดื่มแอลกอฮอล์ขยายตัวร้อยละ 4.5 ขณะที่ การบริโภคบุหรี่ย่ขยายตัวร้อยละ 1.5 ในปี 2562 มีความเคลื่อนไหวที่น่าสนใจดังนี้ 1. บุหรี่ไฟฟ้า สินค้าห้ามนำเข้าและจำหน่าย แต่พบการสูบอย่างแพร่หลาย ประเทศไทยห้ามนำเข้าและจำหน่าย บุหรี่ไฟฟ้าตั้งแต่ปลายปี 2557 แต่ยังปรากฏมีการลักลอบจำหน่ายจำนวนมาก 2. โฆษณาที่แฝงมากับ เบียร์ไร้แอลกอฮอล์ เข้ามาทำการตลาดในประเทศไทยในช่วงประมาณ 6 ปีที่ผ่านมา โดยบริษัทใน กลุ่มธุรกิจแอลกอฮอล์ แม้ที่ผ่านมาการรับรู้ของประชาชนจะยังไม่มาก แต่ด้วยการทำการตลาดอย่าง จริงจังในปี 2562 คาดว่า จะส่งผลให้ธุรกิจมีการเติบโตต่อเนื่อง เนื่องจากมีการใช้กลยุทธ์ทาง การตลาดโดยอาศัยช่องโหว่ทางกฎหมายในการโฆษณา โดยใช้สัญลักษณ์ แพ็กเกจ ที่เหมือนหรือคล้าย กับเบียร์ที่มีแอลกอฮอล์ที่ผลิตโดยบริษัทในเครือเดียวกัน และเนื่องจากมีปริมาณแอลกอฮอล์ที่ต่ำกว่า 0.5 ดีกรี จึงไม่เข้าข่ายการเป็นเครื่องดื่มแอลกอฮอล์ตาม พ.ร.บ.ควบคุมเครื่องดื่มแอลกอฮอล์ พ.ศ. 2551 ทำให้ไม่ถูกกำหนดเวลาจำหน่ายและไม่มีการกำหนดอายุขั้นต่ำของผู้ซื้อ ซึ่งเป็นที่น่ากังวลว่าจะ เป็นการปลูกฝังให้เด็กและเยาวชนเคยชินกับเบียร์ และนำไปสู่การเป็นนักดื่มหน้าใหม่ได้ง่ายขึ้น, ปี 2563 การบริโภคเครื่องดื่มแอลกอฮอล์และบุหรี่ย่ลดลงร้อยละ 3.6 สาเหตุจากมาตรการภาครัฐในการปิด สถานบันเทิงและการห้ามจำหน่ายเครื่องดื่มแอลกอฮอล์จากสถานการณ์การแพร่ระบาดของ COVID-19 และประชาชนตระหนักถึงโทษของการดื่มเครื่องดื่มแอลกอฮอล์และการสูบบุหรี่ซึ่งเป็นพฤติกรรม เสี่ยงที่ทำให้เกิดโอกาสติดเชื้อ COVID-19 ได้ง่ายและอาการรุนแรงกว่าบุคคลทั่วไปจึงหันมา ปรับเปลี่ยนพฤติกรรมโดยการลด ละ เลิก การดื่มเครื่องดื่มแอลกอฮอล์และการสูบบุหรี่

4.1.1.4 คดีอาญา

คดีอาญารวม โดยภาพรวมของปี 2558 มีการรับแจ้งรับแจ้ง 353,638 คดี, ปี 2559 มี 330,457 คดี, ปี 2560 มี 353,834 คดี, ปี 2561 มี 429,212 คดี, ปี 2562 มี 434,251 คดี และปี 2563 มีการรับแจ้ง 369,078 คดี แม้จะลดลงบ้างในปี 2563 แต่แนวโน้มโดยรวมตั้งแต่ปี 2558 จนถึงปี 2563 ก็ยังมีแนวโน้มสูงขึ้น

คดียาเสพติด โดยภาพรวมของปี 2558 มีการรับแจ้งรับแจ้ง 279,266 คดี, ปี 2559 มี 270,595 คดี, ปี 2560 มี 278,807 คดี, ปี 2561 มี 357,845 คดี ปี 2562 มี 369,948 คดี และปี 2563 มีการรับแจ้ง 311,455 คดี แม้จะลดลงบ้างในปี 2563 แต่แนวโน้มโดยรวมตั้งแต่ปี 2558 จนถึงปี 2563 ก็ยังมีแนวโน้มสูงขึ้น

คดีชีวิตร่างกายและเพศ โดยภาพรวมของปี 2558 มีการรับแจ้ง 25,602 คดี, ปี 2559 มี 20,139 คดี, ปี 2560 มี 18,249 คดี, ปี 2561 มี 17,635 คดี ปี 2562 มี 16,625 คดี และปี 2563 มีการรับแจ้ง 14,585 คดี โดยมีแนวโน้มลดลงอย่างต่อเนื่องเล็กน้อยตั้งแต่ปี 2558 ถึง 2563

คดีประทุษร้ายต่อทรัพย์ โดยภาพรวมของปี 2558 มีการรับแจ้งรับแจ้ง 48,770 คดี, ปี 2559 มี 38,689 คดี, ปี 2560 มี 56,778 คดี, ปี 2561 มี 53,732 คดี ปี 2562 มี 47,678 คดี และปี 2563 มีการรับแจ้ง 43,038 คดี โดยมีแนวโน้มสูงขึ้นในช่วงปี 2558 ถึงปี 2561 และลดลงเล็กน้อยในปี 2562 และ 2563

จะเห็นได้ว่า คดียาเสพติดและประทุษร้ายต่อทรัพย์มีอัตราสูงอย่างต่อเนื่อง อีกทั้งคดีทำร้ายร่างกายหรือชีวิตเป็นผลสืบเนื่องมาจากกรณีการตีมสุราเป็นจำนวนมาก (กองพัฒนาข้อมูลและตัวชี้วัดสังคม (กชส.), 2558-2563) ปรากฏการณ์นี้เป็นตัวชี้วัดให้เห็นถึงความย่อหย่อนทางคุณธรรมและจริยธรรมของสังคมไทย ในเรื่องของศีล โดยเฉพาะศีลข้อทินนาทานและสุราเมรัยมีขบปมาทฎฐฐาน และอาจจะกล่าวได้ว่า สังคมไทยในปัจจุบันเป็นสังคมที่เห็นคุณค่าทางด้านวัตถุมากกว่าคุณค่าทางด้านจิตใจก็ได้ จากการที่ยอดอาชญากรรมทางด้านประทุษร้ายต่อทรัพย์มีอัตราสูงอย่างต่อเนื่อง อันเนื่องมาจากความฝักใฝ่ในวัตถุนิยมและบริโภคนิยมของคนในสังคม ทำให้เกิดความอยากได้ใคร่มีจนบางครั้งเกินกำลังของตัว ก็กระทำการให้ได้มาซึ่งทรัพย์นั้นด้วยวิธีการอันมิชอบ เป็นที่มาของยอดอาชญากรรมที่พุ่งขึ้นสูงดังกล่าวข้างต้น

อย่างไรก็ตาม ภาวะและปัญหาของสังคมไทยที่ได้กล่าวมาข้างต้น เป็นส่วนหนึ่งของปัญหาทั้งหมดเท่านั้น ยังมีปัญหาด้านอื่น ๆ อาทิเช่น ปัญหาทางธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม และปัญหาในระดับปัจเจกของคนในสังคม ที่ไม่ได้ยกมากล่าวถึงไว้ ณ ที่นี้

จากภาวะและสภาพปัญหาของสังคมปัจจุบันที่ได้ยกมาดังกล่าว สะท้อนให้เห็นว่า คนไทยซึ่งส่วนใหญ่เป็นชาวพุทธยังไม่ได้นำหลักธรรมทางพระพุทธศาสนามาใช้ในการดำเนินชีวิตประจำวัน ซึ่งสาเหตุส่วนหนึ่งอาจเป็นเพราะความไม่เข้าใจหลักธรรมอย่างถ่องแท้หรือไม่เข้าใจมากพอที่จะนำมาประยุกต์หรือปรับใช้กับการดำเนินชีวิตในสังคมปัจจุบันซึ่งมีสภาพที่แตกต่างจากสมัยก่อนมาก การนำเสนอแนวทางการประยุกต์ใช้หลักธรรมอย่างปฏิปทาของพระโพธิสัตว์จึงเป็นเรื่องน่าสนใจและมีประโยชน์แก่ชาวพุทธไทยในสังคมปัจจุบัน

4.1.2 พฤติกรรมการทำบุญของชาวพุทธ

อลีน่า ลีออนันต์ศักดิ์ศิริ และ โสวิทย์ บำรุงศักดิ์ ได้วิเคราะห์พฤติกรรมการทำบุญของชาวพุทธไทยในสังคมปัจจุบันแล้วพบว่า ชาวไทยมักทำบุญด้วยความคาดหวังสิ่งตอบแทนผ่านกิจกรรมการทำบุญที่พบเห็นได้เป็นอันดับต้น ๆ คือ การบูชาพระเครื่อง การทำบุญสะเดาะเคราะห์ ด้วยการปล่อยสัตว์ และการถวายสังฆทานด้วยถังเหลือง ซึ่งโดยมากเข้าใจว่าเมื่อทำบุญด้วยกิจกรรมเหล่านี้แล้ว จะเกิดบุญกุศลลดบันดาลให้ได้รับสิ่งตอบแทนทางด้านวัตถุ โชคลาภ ความสำเร็จในด้านต่าง ๆ และได้สิ่งที่ขอหรือปรารถนาตามต้องการ (อลีน่า ลีออนันต์ศักดิ์ศิริ และ โสวิทย์ บำรุงศักดิ์. 2561, น. 437-447) สอดคล้องกับงานวิจัยของพระชานนท์ อภิปัญญา ในเรื่องพฤติกรรมการให้ทานของชาวพุทธในปัจจุบันที่สรุปไว้ประการหนึ่งว่า ชาวพุทธในปัจจุบันมีพฤติกรรมการให้ทานเพราะหวังอยากได้ คือพฤติกรรมที่ผู้ให้ให้ทานไปแล้วหวังอยากได้สิ่งตอบแทนกลับคืนมาทั้งที่เป็นวัตถุหรือไม่ใช่วัตถุ เป็นพฤติกรรมการให้ที่เจือไปด้วยความโลภ (พระชานนท์ อภิปัญญา. 2563, น. 102)

4.2 ปฏิปทาพระโพธิสัตว์กับสังคมปัจจุบัน

ปกติของพระโพธิสัตว์มีอัธยาศัยในการบำเพ็ญบารมีอย่างถึงที่สุดในแต่ละบารมี โดยมีเป้าหมายเพื่อบรรลุพระโพธิญาณเป็นสำคัญ ปฏิปทาของพระโพธิสัตว์ในแต่ละพระชาติและแต่ละบารมีจึงเป็นสิ่งที่ยากเกินกว่าที่บุคคลทั่วไปจะปฏิบัติได้ เช่น การบริจาคทานของพระเวสสันดรในเวสสันดรชาดก ที่ทรงบริจาคแม้กระทั่งราชบุตรราชธิดาและพระมเหสี หรือการบริจาคมหาทานด้วยการตั้งโรงทานในชนชั้นชาดก พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นชนชั้นกุมารราชโอรสของพระเจ้าพรหมทัต ครั้นเมื่อเสวยราชสมบัติแล้วทรงตั้งโรงทาน 6 แห่ง พระราชทานทรัพย์วันละ 600,000 เป็นทาน เป็นต้น อย่างไรก็ตาม แม้โดยอัธยาศัยและปฏิปทาของพระโพธิสัตว์ดังกล่าวข้างต้นจะเป็นไปอย่างอุดมคติที่สูงเกินกว่าบุคคลทั่วไปจะปฏิบัติตามได้อย่างสมบูรณ์ แต่บุคคลทั่วไปก็ยังสามารถนำปฏิปทาของพระโพธิสัตว์ดังกล่าวมาประยุกต์ใช้สำหรับชีวิตในสังคมปัจจุบันได้ตามหลักพระพุทธศาสนา ดังที่จะนำเสนอการนำปฏิปทาของพระโพธิสัตว์มาประยุกต์ใช้กับชีวิตในสังคมปัจจุบันดังต่อไปนี้

4.2.1 ทสบาร์มี - การนำทสบาร์มีมาประยุกต์ใช้กับชีวิตในสังคมปัจจุบัน

ทสบาร์มีหรือทสบาร์มี คือ บาร์มี 10 อย่างที่พระโพธิสัตว์ต้องปฏิบัติหรือบำเพ็ญเพียรเพื่อความเป็นพระพุทธรเจ้า เป็นหลักธรรมหรือข้อปฏิบัติที่ทำให้เป็นพระพุทธรเจ้า ซึ่งพระโพธิสัตว์ได้ปฏิบัติในหลายภพหลายชาติจนนับจำนวนไม่ได้ จึงเป็นปฏิปทาหลักที่ควรนำมาประยุกต์ใช้ในการดำเนินชีวิตของคนในสังคมปัจจุบัน ซึ่งมีแนวทางสำหรับการนำมาประยุกต์ใช้ดังต่อไปนี้

4.2.1.1 ทานบาร์มี

ทานบาร์มีเป็นบาร์มีหมวดแรกสุดของพระโพธิสัตว์ และดูเหมือนจะเป็นบาร์มีที่สามารถประยุกต์ปฏิปทาของพระโพธิสัตว์มาใช้ในสังคมปัจจุบันได้ง่ายที่สุดหมวดหนึ่ง การให้ทานคือการเสียสละ เพื่อแบ่งปันเพื่อช่วยเหลือกัน กระประยุกต์ปฏิปทาเรื่องทานบาร์มีเข้ากับการปฏิบัติในสังคมปัจจุบัน สามารถทำได้หลายวิธี ดังนี้

1. การสละวัตถุสิ่งของภายนอกเป็นทาน การบริจาคทรัพย์สิ่งของและวัตถุต่าง ๆ เพื่อช่วยเหลือผู้อื่น การบริจาคทรัพย์หรือสิ่งของเพื่อช่วยเหลือแก่ผู้ยากไร้ขัดสน การบริจาคทรัพย์หรือสิ่งของแก่องค์กรการกุศลเช่นมูลนิธิต่าง ๆ หรือบริจาคทรัพย์แก่วัดหรือองค์กรทางศาสนาต่าง ๆ การบริจาดังกล่าวนี้จัดเป็น อามิสทาน เทียบเคียงได้กับปฏิปทาของพระโพธิสัตว์ในการตั้งโรงทานบริจาคทรัพย์แก่ผู้ยากไร้

2. การบริจาคอวัยวะเป็นทาน ในปัจจุบัน เราสามารถบริจาคอวัยวะเช่น บริจาคโลหิต บริจาคสเต็มเซลล์ หรือบริจาคอวัยวะอื่น ๆ เช่น ดวงตา ให้แก่ผู้อื่นผ่านองค์กร เช่น สมาคมชาวไทย เป็นทานได้

3. การอุทิศกำลังเป็นทาน เช่น การเป็นจิตอาสาหรืออาสาสมัครในโครงการของหน่วยงาน องค์กรการกุศล และมูลนิธิเพื่อการกุศล ที่เป็นสื่อกลางเพื่อการพัฒนาสังคมหรือกิจกรรมช่วยเหลือผู้ประสบภัยต่าง ๆ เป็นต้น และการที่บุคลากรทางการแพทย์ เสียชีวิตช่วยเหลือผู้ป่วยโรค COVID-19 และการที่อาสาสมัครหน่วยกู้ภัยเข้าไปช่วยคนในอาคารที่เกิดอัคคีภัย แล้วตีกลุ่มลงมาจนเสียชีวิต จัดเป็นทานปรมัตถบาร์มีได้ ซึ่งนับได้ว่าสูงกว่าทานบาร์มีทั่วไป

4. การให้หรือแบ่งปันความรู้แก่ผู้อื่น ผ่านสื่อและช่องทางต่าง ๆ จัดเป็นวิद्याทาน ส่วนการให้ความรู้หรือเผยแพร่ความรู้ทางธรรม จัดเข้าเป็น ธรรมทาน โดยสามารถให้หรือแบ่งปันทั้งวิद्याทานและธรรมทานได้ทั้งโดยตรงผ่านการสอนหรือการอบรม หรือผ่านสื่อต่าง ๆ เช่น หนังสือหรือสื่อโซเชียลมีเดียต่าง ๆ เช่น เฟซบุ๊ก (Facebook) หรือยูทูบ (Youtube) ได้อย่างกว้างขวางในปัจจุบัน

5. การแบ่งปันหรือเกื้อกูลจากผู้มีฐานะทางเศรษฐกิจและสังคมที่ดีกว่าแก่ผู้ที่ยากกว่า เช่นการให้โอกาสในด้านการทำงาน การให้โอกาสทางด้านการศึกษาและการให้ความรู้

ทางด้านวิชาชีพและให้ทุนในการประกอบอาชีพ จะช่วยลดปัญหาการว่างงานในสังคมได้ รวมไปถึง การให้การสนับสนุนการให้วัคซีนและการดูแลผู้ป่วยจากโรคระบาดต่าง ๆ เช่นโรคโควิด 19 ก็จะช่วย บรรเทาปัญหาสังคมในด้านความเจ็บป่วยที่เกิดขึ้นได้

ตัวอย่างดังกล่าวมาข้างต้นนี้ เป็นการปฏิบัติตามแนวทางของการบำเพ็ญ ทานบารมีซึ่งนอกจากจะส่งเสริมพัฒนาจิตใจและคุณธรรมของผู้ปฏิบัติเองแล้ว ยังช่วยบรรเทาปัญหา ที่เกิดขึ้นในสังคมได้อีกด้วย

4.2.1.2 ศิลบารมี

ศีลคือความประพฤติดีทางกายและวาจาหรือการรักษากายและวาจาให้ เรียบร้อย (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), 2553, น. 391) การบำเพ็ญศีลบารมีในปัจจุบันอาจ ทำได้โดยการประยุกต์ใช้ศีล 5 คือ ประการที่หนึ่ง การงดเว้นกิจกรรมต่าง ๆ ที่เป็นการเบียดเบียนหรือ ส่งผลกระทบต่อชีวิตคนและสัตว์ทั้งทางตรงและทางอ้อม ทางตรงได้แก่การทำลายชีวิตโดยตรง เช่น การยิงนกตกปลาทั้งเพื่อเป็นอาหารหรือการกีฬา รวมไปถึงการฆาตกรรมสัตว์ต่าง ๆ ทางอ้อม เช่น การ กระทำซึ่งส่งผลทำลายสิ่งแวดล้อมที่ส่งผลกระทบต่อชีวิตคนและสัตว์ต่าง ๆ ประการที่สอง การละเว้น จากการถือครองทรัพย์สินที่เราไม่ได้เป็นเจ้าของ เช่นการขโมย ยักยอกทรัพย์สิน ฉ้อราษฎร์บังหลวงคอร์รัปชัน การหลอกลวงขายสินค้าที่ไม่มีอยู่จริง เป็นต้น ประการที่สาม ไม่ล่วงละเมิดหรือล่วงประเวณี หลีกเลียง การมีปฏิสัมพันธ์ในทางกามกับบุคคลซึ่งมิใช่คู่ของตนหรือกับบุคคลที่มีเจ้าของหวงหรือปกครองอยู่ ประการที่สี่ มีวาจาซื่อตรง ไม่โกหก ไม่พูดจาหยาบคาย ส่อเสียดยุแหยงตะแคงร้ายให้ผู้อื่นแตกความ สามัคคีกัน ประการที่ห้า ไม่เสพสิ่งเสพติดให้โทษต่าง ๆ มีสุรา บุหรี่ และยาเสพติดทุกประเภท

ศีลทั้งห้าประการข้างต้นนี้เรียกว่า นิจศีล คือศีลที่พึงรักษาเป็นประจำ ซึ่งก็คือศีล 5 นั่นเอง (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), 2553, น. 166)

จากระดับของศีล 5 นี้ ยังสามารถยกระดับให้สูงขึ้นได้อีกชั้นหนึ่งในระดับ ฆราวาส ซึ่งสามารถบำเพ็ญได้ทั้งอย่างชั่วคราวชั่วคราวและบำเพ็ญอย่างสม่ำเสมอก็ได้ นั่นคือ ศีล 8 ด้วยการยกระดับการบำเพ็ญศีลข้อที่ 3 เป็นการประพฤติพรหมจรรย์ คือการละเว้นการช้องแหวะทาง กามโดยสิ้นเชิง และเพิ่มเติมการบำเพ็ญอีกสามประการคือ ประการที่หก การงดเว้นอาหารในยาม วิกาลคือหลังเที่ยงไปแล้ว เป็นการลดการบริโภคอาหารส่วนเกินของแต่ละวันและเป็นการเจริญสติใน การรู้จักประมาณในการบริโภคหรือที่เรียกว่า โภชนะมัตตัตถุญดา ประการที่เจ็ด งดเว้นการฟ้อนรำ ขับ ร้อง หลีกเลียงการไปเที่ยวแหล่งเรีงรมย์และการไปดูหนังละคร งดเว้นการตกแต่งร่างกายด้วยของ หอมและเครื่องสำอางต่าง ๆ ประการที่แปด เว้นจากการนอนบนที่นอนสูงที่นอนใหญ่ การบำเพ็ญศีล บารมีด้วยการสมาทานศีล 8 นี้ เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า อุโบสถศีล หากถือปฏิบัติรวมเป็นหนึ่งเดียวกันใน วันอุโบสถที่กำหนดไว้

การประยุกต์ปฏิบัติของพระโพธิสัตว์ในเรื่องศีลบารมีเข้ากับชีวิตประจำวัน สามารถช่วยแก้ไขหรือลดปัญหาสังคมในด้านเครื่องดื่มแอลกอฮอล์และปัญหาดื้อยาทั้งในส่วนของการประทุษร้ายต่อทรัพย์ ชีวิตร่างกายและเพศ รวมไปถึงปัญหายาเสพติด

ปัญหาเครื่องดื่มแอลกอฮอล์และยาเสพติด แก้ไขหรือลดปัญหาได้ด้วยการสมาทานศีลข้อ 5 ว่าด้วยการงดเว้นการดื่มสุราและการงดเว้นการเสพสิ่งเสพติดให้โทษต่าง ๆ ส่วนปัญหาดื้อยาในส่วนของการประทุษร้ายต่อทรัพย์ แก้ไขหรือลดปัญหาได้ด้วยการสมาทานศีลข้อที่สอง อทินนาทาน คือการละเว้นจากการถือครองทรัพย์ที่เราไม่ได้เป็นเจ้าของ เช่นการขโมย ยักยอกทรัพย์ ฉ้อราษฎร์บังหลวงคอร์รัปชัน สำหรับปัญหาดื้อยาในส่วนของการประทุษร้ายต่อชีวิตร่างกายและเพศ สามารถแก้ไขหรือลดปัญหาได้ด้วยการสมาทานศีลข้อที่หนึ่ง ปาณาติบาต คืองดเว้นจากการเบียดเบียนชีวิตทั้งทางตรงและทางอ้อม รวมไปถึงการทรมานชีวิตหรือการทำร้ายร่างกายบุคคลอื่น และการสมาทานศีลข้อที่สาม กาเมสุมิฉฉาจารา คือการงดเว้นจากการประพฤติก่อวุ่นวายประเวณีตามลำดับ นอกจากนี้ การสมาทานศีลข้อที่หนึ่ง ยังเป็นการแก้ปัญหาสังคมด้านสิ่งแวดล้อมในแง่ของการงดเว้นการกระทำซึ่งส่งผลทำลายสิ่งแวดล้อมอันจะส่งผลกระทบต่อชีวิตคนและสัตว์ต่าง ๆ ได้อีกด้วย

4.2.1.3 เนกขัมมบารมี

เนกขัมมะ หมายถึง การออกจากกาม การออกบวช ความปลอดโปร่งจากสิ่งล่อเร้าเฝ้าชวน (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), 2553, น. 172) กล่าวโดยทั่วไป การบำเพ็ญเนกขัมมบารมีทำได้ด้วยการบรรพชาอุปสมบทหรือการบวชเป็นพระภิกษุสามเณร

อย่างไรก็ตาม สำหรับสังคมปัจจุบัน การออกบวชด้วยการบรรพชาอุปสมบทเป็นระยะเวลานาน ๆ หรือตลอดชีวิต อาจจะไม่สะดวกหรือไม่สามารถกระทำได้ง่ายนักสำหรับบุคคลทั่วไป และเนื่องจากเนกขัมมะนอกจากจะหมายถึงการออกบวชแล้ว ยังมีความหมายถึงการดำรงออกจากกาม หรือเป็นการลดเลืกกามวิสัยอีกด้วย เนกขัมมบารมีจึงมีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับศีลบารมี โดยเฉพาะอุโบสถศีล หรือศีล 8 ประกอบด้วย 1. เว้นจากการฆ่าสัตว์ 2. เว้นจากถือเอาสิ่งของที่เจ้าของไม่ได้ให้ด้วยอาการแห่งขโมย 3. เว้นจากกรรมมิใช่พรหมจรรย์ 4. เว้นจากการพูดเท็จ 5. เว้นจากการดื่มน้ำเมา คือสุราและเมรัย อันเป็นที่ตั้งแห่งความประมาท 6. เว้นจากการบริโภคอาหารผิดเวลา (หลังเที่ยงไปแล้ว) 7. เว้นจากการฟ้อนรำ ขับร้อง ประโคม ดุการเล่น ทัดทรง ดอกไม้ของหอมและเครื่องทา อันเป็นฐานแต่งตัว 8. เว้นจากการนอนบนที่นอนสูงที่นอนใหญ่ ซึ่งหมายถึงผู้สมาทานประพฤติพรหมจรรย์อันเป็นการหลีกออกจากกามวิสัยด้วยการหลีกออกจากกามารมณ์ทางตา หู จมูก ลิ้น กายอยู่เป็นเนืองนิจ ผู้ปฏิบัติบำเพ็ญจึงสามารถบำเพ็ญเนกขัมมบารมีได้ด้วยการถือสมาทานอุโบสถศีล ประพฤติพรหมจรรย์ รวมทั้งหลีกเลี่ยงการไปเที่ยวแหล่งเร่รุ่มและการไปดูหนัง

ละครตามกาล เช่น ในวันธรรมสวนะหรือวันพระ หรือรักษาศีล 8 ในช่วงเวลาปฏิบัติธรรมหรือปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐาน เป็นต้น โดยสตรีสามารถบวชศีลจาริณีหรือชีพรามณ์ในโอกาสต่าง ๆ ได้ ผู้สมาทานอุโบสถศีลย่อมเป็นผู้มีจิตใจปลอดโปร่ง เย็นใจจากกิเลสกำ และไม่ต้องร้อนจากการตื่นนอน แสงสว่างวัตถุยาม ทำให้มีเวลาว่างมากขึ้นจากการที่ไม่ต้องเคร่งเครียดในการแสวงหาวัตถุหรือสิ่งปรนเปรอตนเอง การรักษาศีลหรือศีล 8 จึงอาจจัดเป็นการบำเพ็ญเนกขัมมบารมีได้อีกอย่างหนึ่งนอกเหนือจากการบำเพ็ญศีลบารมี เพราะเป็นการรักษาศีลที่จุดมุ่งหมายเพื่อการลดละความทุกข์ในทำนองเดียวกับการออกบวชเป็นพระภิกษุ สามเณร หรือนักบวชแบบอื่น เช่น ดาบส

การปฏิบัติเนกขัมมบารมียังรวมไปถึงการหลีกเลี่ยงจากการหมกมุ่นในการดู การฟังดนตรีหรือเพลง การหมกมุ่นในการดูภาพยนตร์ โดยเฉพาะดนตรีหรือภาพยนตร์ที่จำกัดกลุ่มสำหรับผู้ใหญ่ผ่านช่องทางหรือสื่อต่าง ๆ รวมไปถึงสื่อออนไลน์ซึ่งมีอยู่อย่างดาษดื่นในปัจจุบันด้วย

ทั้งนี้ การนำเนกขัมมบารมีมาประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวันจะช่วยบรรเทาปัญหาที่เกิดขึ้นในสังคมปัจจุบัน เช่น ช่วยลดปัญหาแอลกอฮอล์และยาเสพติด จากการลดหรือหลีกเลี่ยงการเที่ยวสนุกสนาน เที่ยวกลางคืน การสังสรรค์ดื่มสุรา ช่วยลดปัญหาความเจ็บป่วยหรือลดปัญหาอาชญากรรมทางเพศ ด้วยการลดละเลิกการหมกมุ่นในเรื่องเพศจากการปฏิบัติเนกขัมมบารมี

4.2.1.4 ปัญญาบารมี

ปัญญา คือ ความรอบรู้, ความหยั่งรู้เหตุผล เข้าใจสถานะของสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง และรู้จักแก้ไขปฏิบัติจัดการต่าง ๆ (พระพรหมคุณาภรณ์ (ประยุทธิ์), 2553, น. 239-240) การบำเพ็ญปัญญาบารมีจึงเป็นการฝึกฝนหรือพัฒนาปัญญา การพยายามเข้าใจความจริง รวมถึงความสามารถในการแก้ปัญหา ซึ่งในสังคมปัจจุบันเราสามารถพัฒนาปัญญาด้วยการศึกษาหาความรู้เรียนรู้ศาสตร์ต่าง ๆ ทั้งการเรียนรู้อย่างเป็นทางการหรือเป็นกิจจะลักษณะ เช่น การศึกษาเล่าเรียนจากสถาบัน วิทยาลัยหรือมหาวิทยาลัยต่าง ๆ และการศึกษาหาความรู้ด้วยตนเองจากแหล่งต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นการสอบถามเรียนรู้จากผู้รู้หรือจากสื่อต่าง ๆ เช่น สื่ออิเล็กทรอนิกส์ในปัจจุบัน การศึกษาเรียนรู้เหล่านี้ส่งผลให้เราได้กับสุดมยปัญญา คือปัญญาเกิดจากการสดับเล่าเรียน หรือปัญญาจากปรัโตโฆษะประกอบเข้าด้วยกับ จินตามยปัญญา คือปัญญาเกิดจากการคิดพิจารณา หรือปัญญาจากโยนิโสมนสิการที่ตั้งขึ้นในตนเอง เพื่อพิจารณาว่าสิ่งที่ได้สดับหรือเล่าเรียนมานั้นมีมูลหรือข้อเท็จจริงมากน้อยเพียงใดก่อนจะปักใจเชื่อทั้งปัญญาในทางโลกและปัญญาในทางธรรม เนื่องจากความรู้ที่แพร่กระจายอยู่ในสื่อต่าง ๆ โดยเฉพาะในสื่ออิเล็กทรอนิกส์นั้นประกอบไปด้วยข้อมูลที่ผิดเพี้ยนไปจากสิ่งที่ถูกต้องอยู่เป็นจำนวนมาก

เมื่อได้เรียนรู้ศาสตร์ต่าง ๆ ดังกล่าวมาแล้วก็ไม่ทำให้เสียเปล่า ต้องรู้จักนำมาใช้ให้เกิดประโยชน์ต่อตนเองและสังคม ด้วยการใช้ความรู้ที่ได้มานั้นแก้ปัญหา พัฒนาปรับปรุง

คุณภาพชีวิตทั้งของตนเองและผู้อื่นตามควร ใช้องค์ความรู้ที่มีและได้มานั้นช่วยเหลือผู้อื่นและสังคม ด้วยการเผยแพร่ความรู้ ให้คำปรึกษาในเรื่องต่าง ๆ ออกไปให้แพร่หลาย เช่นการให้ความรู้ด้านการเกษตรอย่างปราชญ์ชาวบ้าน การให้คำปรึกษาด้านกฎหมายหรือการแพทย์ตามสื่อต่าง ๆ

การประยุกต์ปัญญาบารมีเข้ากับชีวิตในสังคมไทยยังสามารถช่วยแก้ไข หรือลดปัญหาสังคมได้ในส่วนของปัญหาสิ่งแวดล้อม และปัญหาการจ้างงานโดยการบูรณาการร่วมกับ วิริยะบารมีและขันติบารมี

การใช้ปัญญาเรียนรู้และพิจารณาถึงองค์ประกอบที่เกี่ยวข้องกับสิ่งแวดล้อม จะทำให้เกิดความเข้าใจถึงความสัมพันธ์ขององค์ประกอบต่าง ๆ เหล่านั้น และเห็นความสำคัญของ องค์ประกอบต่าง ๆ ที่หากมีการเปลี่ยนแปลงไป ก็ย่อมกระทบถึงองค์ประกอบอื่น ๆ จนเป็นผลต่อ สิ่งแวดล้อมได้ในที่สุด เช่นการพิจารณาการใช้พลาสติกอย่างฟุ่มเฟือยเกินความจำเป็น ซึ่งผลิตภัณท์ จากพลาสติกบางประเภทส่งผลกระทบต่อสภาพแวดล้อมโดยก่อให้เกิดปัญหาการย่อยสลายของวัสดุที่ ทำจากพลาสติกนั้น ๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งวัสดุจำพวกถุงพลาสติก หรือผลิตภัณฑ์ที่ทำให้เกิด การปล่อยก๊าซคาร์บอนไดออกไซด์จำนวนมากซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของปัญหาภาวะโลกร้อนหรือภาวะ เรือนกระจก

สำหรับปัญหาการจ้างงานหรือปัญหาการว่างงานนั้น การประยุกต์ปฏิบัติ ของพระโพธิสัตว์ในด้านปัญญาบารมีด้วยการพัฒนาตนเองให้มีความรู้และทักษะยิ่ง ๆ ขึ้นไป โดย พิจารณาให้เหมาะสมกับความต้องการของตลาดแรงงาน หรืออีกนัยหนึ่งคือการพัฒนาปัญญา ความรอบรู้และทักษะให้เหมาะสมกับงาน ก็จะทำให้ลดปัญหาการว่างงานและปัญหาความมั่นคงใน การทำงาน โดยสามารถบูรณาการร่วมกับวิริยะบารมีและขันติบารมีคือประกอบด้วยความขยันหมั่น เพียรและมีความอดทนอดกลั้นต่องานหนักและความกดดันที่เกิดขึ้นในงานดังจะไดกล่าวต่อไป

4.2.1.5 วิริยะบารมี

วิริยะ คือ ความเพียร, ความกล้ากล้า ไม่เกรงกลัวอุปสรรค พยายาม บากบั่นอุตสาหะ ก้าวหน้าเรื่อยไป ไม่ทอดทิ้งธุระหน้าที่ (พระพรหมคุณาภรณ์ (ประยุทธ์), 2553, น. 239-240) การบำเพ็ญวิริยะบารมีทำได้ด้วยความเพียร ความบากบั่น ความพยายามทำกิจของตน อย่างไม่ทอดทิ้งให้สำเร็จเสร็จสิ้น ไม่ว่ากิจนั้นจะยากลำบากหรือเหนื่อยยากแค่ไหน เช่น พากเพียร อุตสาหะศึกษาเล่าเรียนอย่างไม่ย่อท้อ การมูมนะบากบั่นในสัมมาชีพของตนเพื่อเลี้ยงตนเอง บุพการี และครอบครัวอย่างไม่ย่อท้อต่อความยากลำบาก หรือตัวอย่างเจ้าหน้าที่และบุคลากรทางการแพทย์ที่ ต้องดูแลควบคุมผู้ป่วยด้วยโรคระบาดโคโรนาไวรัสหรือ COVID-19 ในพื้นที่ต่าง ๆ อยู่ขณะนี้ และ กรณีการบำเพ็ญพระราชกรณียกิจเพื่อประชาชนของพระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศร มหาภูมิพล

อดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตร เป็นตัวอย่างหนึ่งของการบำเพ็ญวิริยะบารมีตามแนวปฏิบัติของ พระโพธิสัตว์

นอกจากการปฏิบัติความเพียรในกิจและการศึกษาต่าง ๆ ทางโลกแล้ว ในทางธรรมก็สามารถปฏิบัติได้ด้วยการเข้าร่วมกิจกรรมงานบุญต่าง ๆ เช่นการทำวัตรสวดมนต์ทุกวัน ฟังธรรมเทศนา ถือนิสสัยโบสถตามกาลเช่นในวันหยุด วันธรรมสวนะและวันสำคัญทางพุทธศาสนา ต่าง ๆ การเข้าร่วมกิจกรรมศึกษาและปฏิบัติธรรมเช่นคอร์สอบรมอานาปานสติของวัดหรือสำนัก อบรมต่าง ๆ เมื่อโอกาสอำนวย รวมไปถึงการตั้งใจปฏิบัติภาวนาด้วยตนเองทุกครั้งที่มีเวลาว่างหรือ กำหนดเวลาในการปฏิบัติภาวนาช่วงสั้น ๆ เป็นประจำเช่นช่วงเช้าก่อนไปทำงานหรือก่อนนอน เป็นต้น

การประยุกต์ปฏิบัติของพระโพธิสัตว์ในด้านวิริยะบารมีเข้ากับการดำเนิน ชีวิต นอกจากจะส่งเสริมให้เกิดความดีงามในการพัฒนาชีวิตแล้ว ยังสามารถช่วยแก้ปัญหาสังคม ในด้านการทำงานและการว่างงานได้อีกด้วย ดังที่ได้กล่าวมาแล้วถึงการปฏิบัติหน้าที่การทำงานด้วยความ เพียรวิริยะอันจะทำให้เกิดผลงานที่ดีและการงานนั้นสำเร็จเสร็จสิ้นตามสมควรแก่การงานนั้นแล้ว สำหรับผู้ที่อยู่ในสภาวะว่างงาน ก็ควรมีวิริยะอุตสาหะขวนขวายทั้งการพัฒนาตนเองโดยบูรณาการกับ การปฏิบัติปัญญาบารมีและมีวิริยะอุตสาหะไม่ย่อท้อในการเสาะหาแหล่งงานและสมัครงานอย่าง มุ่งมั่นตั้งใจ ควบคู่ไปด้วยกัน มิใช่เอาแต่รอคอยให้งานวิ่งเข้ามาหาเราเองกระนั้น

วิริยะบารมีเป็นบารมีธรรมคู่กับขันติบารมี เนื่องจากความเพียรวิริยะต้อง มีความอดทนประกอบอยู่ด้วยกันความเพียรนั้นจึงจะประสบผลสำเร็จได้ผลเป็นอย่างดี ดังจะได้ กล่าวถึงในลำดับต่อไป

4.2.1.6 ขันติบารมี

ขันติ คือ ความอดทน ความทนทานของจิตใจ สามารถใช้สติปัญญาควบคุม ตนให้อยู่ในอำนาจเหตุผล และแนวทางความประพฤติหรือการปฏิบัติ ที่ตั้งไว้เพื่อจุดหมายอัน ชอบ ไม่ลุ่มลุ่มอำนาจกิเลส (พระพรหมคุณาภรณ์ (ประยุทธิ์), 2553, น. 239-240) การบำเพ็ญขันติบารมีทำได้ ด้วยการควบคุมตนเองอดทนอดกลั้นต่อการอยากได้ใคร่มีเกินความจำเป็นของชีวิต ดำรงชีวิตอยู่ด้วยความพอเพียงทำให้ไม่ใช้จ่ายเกินตัวเป็นที่เดือดร้อนแก่ตนเองและครอบครัว การอดทนอดกลั้นต่อ สภาวะกดดันในการทำงาน หรือการอยู่ร่วมสังคมกับผู้อื่น การอดทนอดกลั้นอีกลักษณะหนึ่งซึ่งพบได้ บ่อยในสังคมปัจจุบันคือการอดทนต่อสภาพการจราจรที่มักจะพบผู้ร่วมทางที่ไม่เคารพกฎจราจรแซง ซ้ายปายขวางปาดหน้ารถหรือด่าทอยั่วเย้าเพื่อนร่วมทาง การอดทนต่อกริยาหยาบคายและการด่าทอยั่วเย้า เหล่านี้จัดเป็นความอดทนโดยใช้สติปัญญาควบคุมตนให้อยู่ในอำนาจเหตุผล และแนวทางความ ประพฤติหรือการปฏิบัติ ที่ตั้งไว้เพื่อจุดหมายอันชอบ ไม่ลุ่มลุ่มอำนาจกิเลส (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), 2553, น. 239-240)

ในชีวิตการทำงาน เราอาจจะได้งานที่มีผู้บังคับบัญชาเป็นบุคคลที่มีอุปนิสัยใจคอเราะร้ายหยาบคาย ปฏิบัติกับผู้ใต้บังคับบัญชาอย่างดุร้ายไม่ชอบธรรม ตราบเท่าที่เรายังไม่สามารถย้ายสังกัดหน่วยงานหรือเปลี่ยนที่ทำงานได้ ก็ควรบำเพ็ญขันติธรรมทำงานต่อไปอย่างเต็มกำลังความสามารถด้วยความอดทนอดกลั้น

การประยุกต์ปฏิบัติของพระโพธิสัตว์ในเรื่องขันติธรรมมีมาใช้ ยังอาจช่วยแก้ปัญหาสังคมด้านการว่างงาน โดยบูรณาการกับการประยุกต์ปฏิบัติของพระโพธิสัตว์ในเรื่องวิริยะบารมีในแง่ของการอดทนอดกลั้นต่อภาวะกดดันจากการทำงานดังที่ได้กล่าวมาแล้ว หรืออดทนต่อภาวะว่างจากการทำงาน แล้วมุ่งมั่นหางานใหม่ด้วยความวิริยะอุตสาหะ การอดทนอดกลั้นด้วยขันติธรรมนี้ ยังช่วยลดปัญหาสังคมทางด้านอาญาอันเกี่ยวเนื่องกับการประทุษร้ายต่อทรัพย์และการประทุษร้ายต่อร่างกายและเพศ ด้วยการอดทนอดกลั้นต่อแรงกดดันหรือการกระทำยั่วให้ให้เกิดการใช้กำลังเพื่อตอบโต้หรือแก้ปัญหา และการอดทนต่อสิ่งเร้าเข้าวนเวียนทางกามอันก่อให้เกิดพฤติกรรมล่วงละเมิดทางเพศ ซึ่งจะก่อให้เกิดเรื่องบานปลายจนถึงเป็นคดีความหรือการสูญเสียอื่น ๆ ได้

นอกจากนี้ ในสถานการณ์ปัจจุบันที่เกิดการแพร่ระบาดของเชื้อโคโรนาไวรัสหรือ COVID-19 ประชาชนก็ต้องใช้ความอดทนในการควบคุมตนเองตามนโยบายของภาครัฐเพื่อควบคุมการแพร่กระจายของโรค ด้วยการพยายามไม่ออกไปยังที่ชุมชน งดเว้นการสังสรรค์ และไม่เที่ยวสถานบันเทิงหรือไปยังที่สาธารณะเช่นบ่อนการพนัน เป็นต้น และปฏิบัติตามคำแนะนำของกระทรวงสาธารณสุขอย่างเคร่งครัด

4.2.1.7 สัจจบารมี

สัจจะ คือ ความจริง ได้แก่ พูดจริง ทำจริง และจริงใจ (พระพรหมคุณาภรณ์ (ประยุทธิ์), 2553, น. 239-240) การบำเพ็ญสัจจบารมีจึงทำได้โดยการตั้งมั่นอยู่ในความซื่อสัตย์สุจริต ไม่คดโกง ไม่ฉ้อราษฎร์บังหลวงคอร์รัปชัน รับราชการหรือทำงานด้วยความซื่อตรง ตรงไปตรงมา ไม่รับสินบนหรือเอนเอียงไปฝ่ายหนึ่งฝ่ายใด

การพูดจริงนั้น คือการพูดแต่ความจริง ไม่ไปปิดลอกลวง เช่นการให้ข้อมูลต่าง ๆ ก็ให้แต่ข้อมูลจริง ไม่สร้างเรื่องโกหกเช่นปล่อยข่าวปลอมหรือเฟคนิวส์ (fake news) จนเป็นที่ป่วนสับสนกันทั่วไปในสื่อโซเชียลมีเดียอย่างที่พบเห็นกันได้บ่อย ๆ ในขณะนี้

ส่วนการทำจริงนั้น คือ การทำอย่างที่พูด พูดอย่างไรก็ทำอย่างนั้น ถ้าเป็นการทำธุรกิจการค้าที่มีกิจกรรมส่งเสริมการขาย หรือกิจกรรมอันใดที่มีการลงโฆษณาประชาสัมพันธ์ ก็ให้ทำกิจกรรมตามที่ได้ลงประกาศไว้ไม่ขาดไม่เกิน อันจะทำให้เสียสัจจะและอาจจะเข้าข่ายผิดกฎหมายได้ เช่นกรณีบริษัทประกันภัยหลักเสี่ยงการชดเชยสินไหมให้แก่ผู้เอาประกันภัยที่กำลังเกิดขึ้นอยู่ในขณะนี้ การทำจริง คือ

การประยุกต์ปฏิบัติของพระโพธิสัตว์ในเรื่องสัจจะบารมีมาปฏิบัติในชีวิต จะช่วยลดปัญหาสังคมด้านคดีอาญาเรื่องการประทุษร้ายต่อทรัพย์อันเกี่ยวเนื่องด้วยการหลอกลวงทรัพย์จากผู้อื่น เช่นกรณีของแก๊งค์คอลเซ็นเตอร์ที่ปรากฏเป็นข่าวให้เห็นอยู่เนือง ๆ ผู้ปฏิบัติสัจจะบารมีย่อมเป็นผู้ที่พูดด้วยคำจริงไม่โป้ปด การหลอกลวงผู้อื่นด้วยวาจาและการกระทำจึงไม่มีปรากฏในผู้มีปกติปฏิบัติตนด้วยสัจจะ

4.2.1.8 อธิษฐานบารมี

อธิษฐาน คือ ความตั้งใจมั่น, การตัดสินใจเด็ดเดี่ยว วางจุดหมายแห่งการกระทำของตนไว้แน่นอน และดำเนินตามนั้นอย่างแน่วแน่ (พระพรหมคุณาภรณ์ (ประยุทธิ์), 2553, น. 239-240) การบำเพ็ญอธิษฐานบารมีจึงทำได้ด้วยการตั้งใจมั่น การตัดสินใจเด็ดเดี่ยว ตั้งใจมั่นแน่วแน่ที่จะทำเช่นนั้น ๆ ให้สำเร็จจุดหมายให้สำเร็จ ทั้งนี้ การอธิษฐานในคติทางพุทธศาสนานั้น ไม่ได้เป็นการขอพรจากสิ่งศักดิ์สิทธิ์เพื่อให้ได้ในสิ่งที่ตนปรารถนาอย่างที่เราเข้าใจกันโดยทั่วไป

เมื่อตัดสินใจทำการใด ๆ แล้ว เช่นตั้งเป้าหมายที่จะสอบเข้าสาขาวิชาหรือสถาบันที่ต้องการ ก็ตั้งใจมั่นแน่วแน่เพียรศึกษาเพื่อให้สอบเข้าสำเร็จ หรือผู้ที่มีความตั้งใจในการเลิกดื่มสุรา สูบบุหรี่ ยาเสพติด หรือตั้งเป้าหมายในกิจการงานอย่างไรไว้ ก็ตั้งใจมั่นอย่างเด็ดเดี่ยวมั่นคงต่อเนื่อง พากเพียรพยายามไม่ท้อถอยเพื่อที่จะบรรลุซึ่งเป้าหมายนั้น ๆ ไม่ว่าจะประสบกับอุปสรรคขวากหนามอย่างไรก็ตาม ความต่อเนื่องของการตั้งใจมั่นแน่วแน่นี้เองคืออธิษฐานธรรม

อธิษฐานธรรมนี้เองเป็นฐานแห่งการบำเพ็ญบารมีข้ออื่น ๆ เช่น พระโพธิสัตว์เมื่อครั้งเสวยพระชาติเป็นพระมหาชนก บำเพ็ญวิริยบารมีอย่างยิ่งยวด ขณะเดินทางไปค้าขายยังสุวรรณภูมิ เรือที่เดินทางไปเกิดอับปางจมลงในมหาสมุทร พระมหาชนกบำเพ็ญวิริยบารมีว่ายน้ำข้ามสมุทรเป็นเวลา 7 วัน ก็เพราะมีอธิษฐานธรรมนั่นเอง (พระราชาปริยัติกิจ, 2562, น. 111) อธิษฐานธรรมเป็นฐานของการบำเพ็ญบารมีธรรมข้ออื่น ๆ ด้วยความตั้งใจมั่นเป็นจุดเริ่มต้นของการบำเพ็ญและการทำกิจใด ๆ ความสำเร็จในกิจการงานที่ทำ การได้สิ่งที่ต้องการ การบรรลุเป้าหมายใด ๆ ก็ตาม อาจจะดูเหมือนว่าสำเร็จได้จากความเพียรวิริยะอุตสาหะหรือด้วยปัญญา แต่หากพิจารณาดูให้ถ่องแท้แล้วจะเห็นว่าทุกกิจนั้นต้องประกอบด้วยอธิษฐานคือความตั้งใจมั่นอย่างต่อเนื่องในกิจที่ทำเป็นฐานรองรับอยู่ด้วยเสมอ

นอกจากนั้น การนำอธิษฐานบารมีมาประยุกต์ใช้ด้วยความมีความมุ่งมั่นแน่วแน่ต่อเป้าหมายของการทำงานและการดำเนินชีวิตจะช่วยแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นในสังคมปัจจุบันได้ เช่นผู้ที่ประสบปัญหาการว่างงาน ก็จะมี ความมุ่งมั่นหางานทำ และไม่ย่อท้อต่อความยากลำบากที่เกิดขึ้น สถานการณ์โรคระบาดโควิด-19 ยิ่งไปกว่านั้น คนที่มีความมุ่งมั่นที่จะพัฒนาชีวิตตัวเองจะไม่ประกอบ

อาชีพทุจริต ไม่ฉ้อโกง และไม่ทำร้ายคนอื่น จึงมีส่วนช่วยบรรเทาปัญหาอาชญากรรมและการฉ้อราษฎร์บังหลวงได้

4.2.1.9 เมตตาบารมี

เมตตา คือ ความรักใคร่, ความปรารถนาดี มีเมตรี คิดเกื้อกูลให้ผู้อื่นและเพื่อนร่วมโลกทั้งปวงมีความสุขความเจริญ (พระพรหมคุณาภรณ์ (ประยุทธิ์), 2553, น. 239-240) การบำเพ็ญเมตตาบารมีแยกได้เป็นสองประเด็นใหญ่คือ ประเด็นที่หนึ่ง การเจริญเมตตาธรรมเป็นการส่งความรัก ความปรารถนาดี แผ่เมตตาริจิตและเกื้อกูลให้กับผู้อื่นทั้งที่เป็นญาติมิตร เพื่อนร่วมงาน คนทั่วไป และแม้แต่กับศัตรูผู้ที่ทำร้ายตัวเอง โดยไม่เลือกที่รักมักที่ชัง ไม่เลือกเฉพาะว่านี่เป็นพวกของตัวเองหรือคนที่ตนชอบ เมื่อปฏิบัติได้อย่างนี้เป็นประจำแล้ว จะเกิดความปรารถนาให้ผู้อื่นมีความสุข และมีความเข้าใจว่าผู้อื่นก็มีความรักสุขเกลียดทุกข์เช่นเดียวกันกับเราทั้งสิ้น ดังนั้น ผู้รักตนจึงไม่ควรเบียดเบียนผู้อื่น ความรู้สึกหรือความคิดที่จะเบียดเบียนกันก็จะลดลง สังคมก็จะสงบเย็นได้ด้วยเมตตาธรรม

ประเด็นที่สอง การเจริญเมตตาภาวนา แผ่เมตตาแก่สัตว์ทุกหมู่เหล่า น้อมใจอยู่ตลอดเวลาว่า “ขอสัตว์ทั้งปวงจงเป็นสุข อย่าได้มีเวรมีภัยต่อกันและกัน อย่าได้พยายาทำปองร้ายกัน อย่าได้มีความทุกข์กายทุกข์ใจ ขอให้รักษาตนพ้นจากทุกข์ภัยทั้งสิ้นเถิด” แผ่เมตตาอย่างนี้ไปให้แก่สรรพสัตว์รวมถึงผู้ที่ปฏิบัติไม่ดีแม้กับตนเองได้อย่างนี้ ถือเป็นการบำเพ็ญเมตตาบารมี

เมื่อเราเจริญเมตตาบารมีแล้วความคิดหรือความปรารถนาให้ผู้อื่นประสบความทุกข์กายทุกข์ใจย่อมไม่มี หากคนในสังคมประยุกต์ปฏิบัติของพระโพธิสัตว์ในข้อนี้มาใช้ในชีวิตประจำวัน การทำร้ายร่างกายกันก็ย่อมไม่เกิด จะช่วยแก้หรือบรรเทาปัญหาสังคมในด้านการประทุษร้ายทางร่างกายให้ลดลงได้ รวมทั้งจะช่วยเหลือผู้อื่นที่เดือดร้อนในสถานการณ์โควิด-19 ซึ่งเป็นการช่วยบรรเทาปัญหาที่เกิดขึ้นให้เบาบางลงได้ด้วย

4.2.1.10 อุเบกขาบารมี

อุเบกขา คือ ความวางใจเป็นกลาง, ความวางใจสงบราบเรียบสม่ำเสมอ เที่ยงธรรม และดำรงอยู่ในธรรม ไม่เอนเอียงหรือหวั่นไหวไปด้วยความยินดียินร้ายชอบชังหรือแรงเ้ายวนยั่วใด ๆ (พระพรหมคุณาภรณ์ (ประยุทธิ์), 2553, น. 239-240) การบำเพ็ญอุเบกขาบารมีจึงทำได้ด้วยการวางใจเป็นกลาง ไม่หวั่นไหวไปด้วยอคติใด ๆ กล่าวคือ ธรรมดาในการทำงานหรือทำกิจธุระอันใด ย่อมมักจะได้รับคำวิพากษ์วิจารณ์หรือชมเชยอยู่เป็นธรรมดา ผู้บำเพ็ญอุเบกขาธรรมย่อมสามารถทำใจวางเฉยไม่มีจิตใจเอนเอียงหรือหวั่นไหวไปตามกระแสชื่นชมหรือวิพากษ์วิจารณ์นั้นจนทำให้ต้องเสียการเสียงานไป ตัวอย่างเช่นการทำงานของรัฐบาลในการควบคุมสถานการณ์แพร่ระบาดของโควิด-19 ที่มักจะได้รับคำวิพากษ์วิจารณ์จากพรรคฝ่ายค้านและสื่อต่าง ๆ แต่

ก็ยังวางอุเบกขาทำหน้าที่ได้เป็นอย่างดี หรือการหยุดไม่ได้ตอบข้อความกันในสื่อโซเชียลด้วยถ้อยคำรุนแรงหรือ hate speech แม้จะได้รับการตอบโต้ข้อความหรือคอมเมนต์ด้วยถ้อยคำที่แสดงความเห็นตรงกันข้ามอย่างรุนแรง ด้วยอุเบกขาเป็นการปล่อยวางอย่างมีปัญญา จิตไม่แล่นไปในทางที่ชอบหรือชังแต่ก็มีใจนิ่งเฉยจนไม่รับรู้หรือต้องเก็บกดอารมณ์เอาไว้ มีการเห็นด้วยอารมณ์ที่เป็นกลาง ทำให้ละเสียซึ่งปฏิฆะ คือความขุ่นเคืองเมื่อจิตกระทบกับสิ่งที่ไม่ชอบหรือชัง และสละเสียซึ่งราคะ คือความใคร่เมื่อจิตกระทบเข้ากับสิ่งที่ชอบ

ผู้เจริญอุเบกขาธรรมจะมีบุคลิกหนักแน่น มีสติ เมื่อเกิดเรื่องกระทบจิตใจก็ไม่ดีใจหรือเสียใจจนเกินเหตุ มีความเป็นผู้ใหญ่ มีความยุติธรรมรักษาความเป็นกลางไม่เอนเอียงเข้าข้างไปข้างใดข้างหนึ่ง ปฏิบัติหน้าที่ตามเหตุผลสมควรด้วยธรรม

นอกจากนี้ ผู้เจริญอุเบกขาธรรม ย่อมมีใจเป็นกลาง ไม่เอนเอียงไปตามภาวะต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นไม่ว่าจะเป็นโทษหรือเป็นคุณ มีความรู้และความเข้าใจในเรื่องกรรม ย่อมเป็นผู้มีใจยุติธรรม เคารพในกฎกติกาหรือกฎหมาย พิจารณาเรื่องราวต่าง ๆ ด้วยเหตุผลเป็นสำคัญ

4.2.2 การนำปฏิบัติของพระโพธิสัตว์ตามหลักธรรมอื่นๆ มาประยุกต์ใช้ในสังคมปัจจุบัน

ในนิบาตชาดก นอกเหนือจากทสภารมิดังกล่าวมาแล้ว ยังพบว่ามีข้อปฏิบัติหรือหลักธรรมย่อยอื่น ๆ 9 หลักธรรมปรากฏอยู่ในชาดกจำนวน 12 ชาดก ซึ่งพระโพธิสัตว์ก็ปฏิบัติด้วยเช่นกัน ซึ่งสามารถนำมาประยุกต์ใช้ในสังคมปัจจุบันได้ดังต่อไปนี้

4.2.2.1 ปิยวาจา

ปิยวาจา คือ การกล่าวถ้อยคำไพเราะ อ่อนหวาน ในปัจจุบันนี้ เรามักจะได้พบเห็นการใช้วาจาหรือถ้อยคำไม่สุภาพกันได้ทั่วไป ไม่ว่าจะเป็นการสนทนากันในที่สาธารณะ ภาษาที่ใช้ในภาพยนตร์ที่ฉายตามโรงภาพยนตร์ หรือภาษาเขียนตามสื่อต่าง ๆ เช่น สื่อโซเชียลมีเดีย เราสามารถประยุกต์ใช้ปฏิบัติของพระโพธิสัตว์ในเรื่องการใช้ปิยวาจา ด้วยการพูดจาด้วยถ้อยคำที่สุภาพไพเราะทั้งในที่สาธารณะและที่รโหฐาน เขียนข้อความที่สุภาพ ไม่เขียนหรือพูด hate speech ผ่านสื่อต่าง ๆ ทั้งช่องทางส่วนตัวและช่องทางสาธารณะ ด้วยข้อเขียนหรือคำพูดที่เป็นปิยวาจา อันเป็นวาจาที่กล่าวด้วยจิตเมตตา พูดหรือเขียนด้วยความปรารถนาดี ย่อมเป็นที่รัก เป็นที่นิยมนับถือของผู้ได้ฟังหรือผู้ได้อ่าน เทียบเคียงได้กับปฏิบัติของพระโพธิสัตว์ในเรื่อง นันทวิศาลชาดก

ในนันทวิศาลชาดก พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นโคนนันทวิศาล ด้วยความกตัญญูต้องการจะตอบแทนคุณพราหมณ์ที่เลี้ยงดูตนมา จึงบอกพราหมณ์ให้ไปทำพन्नกับ โควินทกเศรษฐีว่า ตนสามารถลากเกวียนบรรทุกทรายกวาดและหินเป็นต้นจำนวน 100 เล่มได้ ครั้งแรกพราหมณ์แพ้นั้น 1,000 กหาปณะ เพราะพูดจากับโคพระโพธิสัตว์ด้วยถ้อยคำหยาบคาย

โคพระโพธิสัตว์อธิบายให้เข้าใจแล้ว จึงไปทำพนันใหม่เป็นทรัพย์ 2,000 กหาปณะ คราวนี้พราหมณ์ได้ใช้ปียวาจากับโคนันทิวีสาลพระโพธิสัตว์ จึงชนะพนันมาได้ (ขุ.ชา.อ. (ไทย) 1/28/280-283)

4.2.2.2 กตัญญูกตเวที

กตัญญูกตเวทีเป็นคุณธรรมที่มีอยู่ประจำใจของคนดีทุกคน ผู้มีกตัญญูกตเวที คือ ผู้รู้อุปการะที่ท่านทำแล้วและตอบแทน บุคคลแรกที่ต้องให้ความกตัญญูกตเวทีคือบุพการี ผู้ให้กำเนิดเลี้ยงดูเรามา ต่อมาคือครูอาจารย์ที่ได้อบรมสั่งสอนให้ความรู้ แม้เป็นบุคคลอื่น ๆ ที่ให้ความรู้ในระบบการศึกษาจัดอยู่ในกลุ่มบุคคลนี้ด้วย นอกเหนือจากนี้ก็เป็นบุคคลอื่น ๆ ที่ได้ให้ความอุปการะเรามาไม่ว่าจะเป็นญาติ มิตร ผู้บังคับบัญชา ฯลฯ ก็ควรที่เราจะต้องให้ความกตัญญูกตเวทีเป็นการตอบแทนด้วย

การกตัญญูกตเวทีต่อมารดาบิดาและการอุปการะต่อผู้อื่น เทียบเคียงได้กับปฏิปทาของพระโพธิสัตว์ในเรื่อง สาลิเกทธารชาดก พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นนกแขกเต้าอาศัยอยู่ที่ป่าจัมวันภูเขาสานุ ต่อมาเมื่อเวลาบิดาแก่แล้ว ได้มอบความเป็นพญาในฝูงให้ปกครองฝูงนกแขกเต้าหลายร้อยตัว ตั้งแต่นั้นมา ก็ไม่ยอมให้บิดามารดาออกไปหากิน เมื่อได้ปกครองฝูงนกแขกเต้าก็ไปป่าหิมพานต์ จิกกินข้าวสาละในป่าข้าวสาละที่เกิดเองจนอิ่ม เวลาใกล้ค่ำก็คาบอาหารที่เพียงพอมาเลี้ยงมารดาบิดา ไม่ไกลจากป่าจัมวันนั้นมีหมู่บ้านพราหมณ์ชื่อสาลินทียะ พราหมณ์โกสิยโคตรชาวสาลินทียะจับจองไร่ไว้ประมาณ 1,000 ไร่ หว่านข้าวสาละไว้ เมื่อข้าวสาละงอกขึ้น วันหนึ่ง นกแขกเต้าพระโพธิสัตว์กับบริวารก็ได้มาลงจิกกินข้าวสาละในไร่เสียเป็นจำนวนมาก พวกลูกจ้างที่เฝ้าไร่สังเกตเห็นนกตัวอื่น ๆ จิกกินข้าวสาละพ้ออิ่มแล้วก็บินจากไป ยกเว้นนกแขกเต้าพระโพธิสัตว์ที่รวบรวมข้าวสาละมากมายเป็นช่อเดียวกัน คาบด้วยจะงอยปากบินออกหน้าไป เป็นอย่างนี้อีกในวันรุ่งขึ้น พวกลูกจ้างเกรงจะถูกตีราคาให้ลดใช้หนี้ค่าข้าวสาละจึงรีบไปแจ้งแก่พราหมณ์โกสิยโคตร พราหมณ์โกสิยโคตรจึงใช้ให้คนเฝ้าไร่เอาแร้วดักจับเป็นนกแขกเต้าพระโพธิสัตว์มาให้ คนเฝ้าไร่ดักจับนกแขกเต้าพระโพธิสัตว์มาได้แล้ว พราหมณ์โกสิยโคตรถามว่า นกตัวอื่นกินอิ่มแล้วก็บินจากไป แต่เจ้ากินอิ่มแล้วยังคาบเอาข้าวสาละไปอีก ที่ป่าจัมวันเจ้านั้นมีอยู่ฉางหรืออย่างไร นกแขกเต้าพระโพธิสัตว์ตอบว่า ยู่ฉางนั้นหาไม่มี แต่ที่คาบเอาไปก็เพื่อชำระหนี้ ให้กู้ยืมหนี้ และเก็บไว้เป็นขุมทรัพย์ที่ยอดไม้จัมวัน พราหมณ์โกสิยโคตรขอให้พระโพธิสัตว์ช่วยอธิบายการชำระหนี้ ให้กู้ยืมหนี้ และไว้เป็นขุมทรัพย์ให้ฟัง พระโพธิสัตว์อธิบายว่า นำไปชำระหนี้คือนำไปเลี้ยงมารดาบิดาที่แก่เฒ่าแล้ว นำไปให้กู้ยืมหนี้คือนำไปเลี้ยงดูลูกน้อย นำไปไว้เป็นขุมทรัพย์คือนำไปทำบุญ เลี้ยงนกอื่น ๆ ที่ทุพพลภาพ มีชนปีกหมดสิ้นแล้ว ข้าพเจ้าต้องการบุญจึงให้รวงข้าวสาละแก่นกเหล่านั้น พราหมณ์โกสิยโคตรได้ฟังธรรมกถาของพระโพธิสัตว์แล้วมีจิตเลื่อมใสว่ามีในหมู่มนุษย์บางเหล่าก็ยังไม่มีการนี้ อนุญาตให้นกแขกเต้าพระโพธิสัตว์และบริวารลงมาจากกินข้าว

สาส์นไร้ได้ตามความพอใจ นักแซกเต้าพระโพธิสัตว์ได้ให้อวาทพราหมณ์โกสิยะอีกว่า ให้ให้อภัยทานในเหล่าสัตว์ และจงเลี้ยงดูมารดาบิดาผู้แก่เฒ่าให้ดีด้วย (ขุ.ชา.อ. (ไทย) 6/1-17/247-255)

ส่วนการกตัญญูทวดเวทต่อบุคคลอื่น ๆ ที่ได้ให้ความอุปการะเรามาไม่ว่าจะเป็นญาติ มิตร หรือใครก็ตาม เทียบเคียงได้กับปฏิบัติของพระโพธิสัตว์ในเรื่อง กณฺหาชค พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นโคอุสภะอาชาไนยซื้ออัยยิกาภาชนะที่มีหญิงแก่ยากจนเลี้ยงดูไว้ในฐานะบุตร วันหนึ่งคิดตอบแทนคุณมารดาด้วยการรับจ้างลากเกวียน 500 เล่ม ได้เงินมา 1,000 กหาปณะมอบให้แก่มารดา (ขุ.ชา.อ. (ไทย) 1/29/283-286)

4.2.2.3 การไม่เชื่อมงคลตื่นข่าวและไม่มมายในเรื่องอิทธิพลของชื่อ

ปัจจุบันนี้จะสามารถพบเห็นความเชื่อในเรื่องมงคลตื่นข่าว โดยถือเอาว่าอย่างนี้เป็นมงคล อย่างนั้นไม่เป็นมงคลกันอย่างจริงจังมาก เช่น การเลือกสีเสื้อที่จะใส่ว่าห้ามใส่เสื้อสีดำในเวลาปกติ ห้ามสระผมในวันสำคัญบางวัน จนดูเหมือนเป็นเรื่องมลายไม่เป็นเรื่อง เทียบเคียงกับปฏิบัติของพระโพธิสัตว์ในเรื่อง มงคลชาดก พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นพราหมณ์ในตระกูลอุทิจจพราหมณ์ รู้เตยงสาแล้วบวชเป็นฤๅษี ทำอภิญญาและสมาบัติให้เกิดแล้วอาศัยอยู่ในป่าหิมพานต์ คราวหนึ่งออกจากป่าหิมพานต์จาริกถึงพระราชอุทยานในกรุงราชคฤห์แคว้นมคธแล้วอยู่ ณ ที่นั้น ในกรุงราชคฤห์มีพราหมณ์ชื่อทุสสลักขณะ (พราหมณ์ผู้รู้จักลักษณะผ้า) เป็นผู้ถือมงคลตื่นข่าว มีผ้าสาฎกอยู่คู่หนึ่งถูกหนูกัดแล้ว สำคัญว่าเป็นผ้ากาฬินิไม่สมควรให้แก่ผู้ใดไว้ใช้ จึงให้บุตรเอาคานหาไปทิ้งที่ป่าช้าผิติดบ เมื่อมานพบไปถึงยังป่าช้า พระโพธิสัตว์ไปถึงก่อนแล้ว จึงถือเอาผ้าสาฎกคู่ที่มานพนั้นเอาไปทิ้งแล้วไว้แล้วกลับไปยังอุทยาน มานพจึงกลับไปบอกบิดา บิดาจึงกล่าวว่าดาบสนั้นจะถึงแก่พิณาศ (เพราะผ้ากาฬินิคู่นั้น) จึงไปยังสำนักของดาบสพระโพธิสัตว์แล้วกล่าวเตือนให้พระโพธิสัตว์ทิ้งผ้าสาฎกคู่นั้นเสีย ดาบสพระโพธิสัตว์แสดงธรรมแก่พราหมณ์ว่า

“ผ้าเก่าที่คนทิ้งแล้วในป่าช้าย่อมควรแก่พวกเรา พวกเรามิได้ถือมงคลตื่นข่าว ชื่อว่ามงคลตื่นข่าว นั้น พระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้าและพระโพธิสัตว์ไม่พรรณนากย่องแล้ว เพราะเหตุนี้ บัณฺฑิตไม่ควรเป็นผู้ถือมงคลตื่นข่าว” พราหมณ์ฟังธรรมแล้วทำลายทิวฐิ ถึงพระโพธิสัตว์เป็นสรณะ ฝ่ายพระโพธิสัตว์เป็นผู้ไม่เสื่อมจากฌาน ได้ไปยังพรหมโลกแล้ว (ขุ.ชา.อ. (ไทย) 2/87/178-182)

ทั้งนี้ยังมีเรื่องของการตั้งชื่อและการเปลี่ยนชื่อรวมไปถึงการเลือกเลขหมายโทรศัพท์ที่เชื่อว่าเป็นมงคลกันเป็นจำนวนมาก มีผู้ให้บริการหาชื่อมงคลตามหลักโหราศาสตร์หรือศาสตร์อื่น ๆ กันเป็นจำนวนมากแม้ตามสื่ออิเล็กทรอนิกส์ เช่น เว็บไซต์ต่าง ๆ แต่ความเชื่อเรื่องชื่อมงคลนี้จะจริงหรือไม่ ขอให้เทียบเคียงกับปฏิบัติของพระโพธิสัตว์ในเรื่อง นามสิทธิชาดก พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นอาจารย์ทิศาปาโมกข์ในกรุงตักกสิลา ลูกศิษย์คนหนึ่งมีชื่อว่า ปาปะกะ คิดว่า

ชื่อของคนเองนั้นเป็นอวมงคล จึงเข้าไปหาอาจารย์แล้วขอให้อาจารย์ตั้งชื่อให้ใหม่ พระโพธิสัตว์ให้ กุศโลบายไว้โดยให้ปาปกะมานพเที่ยวจาริกไปในชนบท ถือเอาชื่อที่เป็นมงคลชื่อหนึ่งมาแล้วจะตั้งให้มานพนั้นก็ออกเดินทางไปทั่ว พบเห็นคนตายคนหนึ่งที่ถูกตีกำลังนำไปยังป่าช้าจึงถามว่าคนตายนั้นชื่ออะไร ได้คำตอบว่า ชีวกะ (บุญรอด) ปาปกะมานพถามว่า แม้ชีวกะก็ตายหรือ ก็ได้รับคำตอบว่า แม้ชีวกะก็ตาย แม้ชีวกะก็ตาย ธรรมดาชื่อเป็นเพียงบัญญัติ ท่านนี้ทำทางจะเป็นคนโง่ ปาปกะมานพได้ฟังแล้วก็รู้สึกเฉย ๆ ในชื่อนั้น ออกเดินทางต่อไป พบนางทาสีคนหนึ่งนั่งที่ประตูแล้วถูกตีด้วยเชือก ทางทาสีนั้นมีชื่อว่า ธนปาลี (คนมีทรัพย์) จึงถึงสาเหตุที่นางถูกโบยตีก็ได้รับคำตอบว่า เพราะนางไม่สามารถให้ค่าจ้าง เมื่อถามถึงชื่อก็ทราบว่านางชื่อธนปาลี ปาปกะมานพถามอีกว่าแม้ชื่อว่าเป็นผู้มีทรัพย์แต่ก็ไม่สามารถให้ค่าจ้างหรือ ก็ได้รับคำตอบว่า จะชื่อ ธนปาลีกี่ดี ธนปาลีกี่ดี เป็นคนยากจนได้ทั้งนั้น ชื่อเป็นเพียงคำบัญญัติ ท่านนี้ทำทางจะเป็นคนโง่ ปาปกะมานพมีความรู้สึกเฉย ๆ มากกว่าเดิม ออกเดินทางต่อ ระหว่างทางพบคนหลงทางคนหนึ่งถามเขาว่าชื่ออะไร ได้รับคำตอบว่า ปันถก (นักเดินทาง) ปาปกะมานพถามว่า แม้เป็นนักเดินทางก็ยังหลงทางหรือ ชายผู้หลงทางตอบว่า ชื่อปันถกก็ดี ชื่อปันถกก็ดี ก็หลงทางได้ทั้งนั้น ธรรมดาชื่อเป็นเพียงบัญญัติ ท่านนี้ทำทางจะเป็นคนโง่ ปาปกะมานพยังมีความเฉย ๆ ในชื่อมากยิ่งขึ้น เดินทางกลับไปหาอาจารย์พระโพธิสัตว์ กล่าวว่า “อาจารย์ พวกชนชื่อชีวกะก็ดี ชีวกะก็ดี ย่อมตายทั้งนั้น ชื่อธนปาลีกี่ดี ชื่อธนปาลีกี่ดี ก็เป็นคนยากจนได้ ชื่อปันถกก็ดี ชื่อปันถกก็ดี ก็หลงทางได้เหมือนกัน ธรรมดาชื่อเป็นเพียงบัญญัติ ความสำเร็จโดยชื่อย่อมไม่มี ความสำเร็จย่อมมีเพราะกรรมเท่านั้น พอกันทีด้วยชื่ออื่นแก่ผม ชื่อนั้นแหละจะเป็นชื่อของผม” (จุ.ชา.อ. (ไทย) 2/97/220-222)

4.2.2.4 การผูกไมตรีกับบุคคลทุกระดับ

ในสังคมปัจจุบัน เราจะสามารถพบเห็นการเลือกคบค้าสมาคมกันแต่เฉพาะในหมู่คนที่มีฐานะทางสังคมใกล้เคียงกันโดยส่วนมาก ไม่ว่าจะด้วยเหตุผลทางการค้า หรือรสนิยมที่มีร่วมกัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งฐานะทางสังคมและเศรษฐกิจ โดยต่างคาดหวังการเกื้อกูลผลประโยชน์ร่วมกันไม่ว่าทางใดก็ทางหนึ่ง จากปฏิปทาของพระโพธิสัตว์ในชาดก ทำให้เห็นว่า บุคคลเสมอกัน ประเสริฐกว่ากัน หรือเลวกว่ากัน ก็ควรผูกมิตรไมตรีกันไว้ ดังปรากฏอยู่ใน กุสสนาฬิชาดก

ในกุสสนาฬิชาดก พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นรุกขเทวดาที่ก่อกุหลาบคา ในอุทยานของพระเจ้าพรหมทัตกรุงพาราณสี ในอุทยานเดียวกันนั้นมีไม้มงคลต้นใหญ่ชื่อว่าต้นสมุขกะ มีเทวราชผู้มีศักดิ์ใหญ่องค์หนึ่งบังเกิดที่ต้นไม้นั้น เทวดาพระโพธิสัตว์ได้มีความสนทนสนมฉันมิตรกับเทวราชนั้น ครั้นนั้น พระราชาประทับอยู่ในปราสาทเสาเดียวแห่งหนึ่ง เสาของปราสาทนั้นไหวแล้ว พระราชารับสั่งเรียกนายช่างมาให้หาเสาไม้แก่นมาซ่อมเสาปราสาทอย่าให้ไหวได้ เหล่าช่างออกหาต้นไม้ในราชอุทยานพบเห็นแต่ต้นสมุขกะที่เหมาะสมจึงเข้าไปกราบทูลขอพระบรมราชานุญาต

เนื่องจากเป็นไม้มงคล พระราชาทรงอนุญาตแล้วเหล่าช่างจึงทำพิธีกรรมเพื่อที่จะทำการตัดต้นไม้ในวันรุ่งขึ้น รุกขเทวดาประจำต้นสมุชกะก็ร้อนใจ ไม่เห็นทางที่จะห้ามปรามเหล่าช่างนั้นได้ เทวดาพระโพธิสัตว์ทราบเรื่องจึงอาสาช่วยด้วยการแปลงกายเป็นกิ่งก้านไปขวางหน้าหมู่ช่างในยามที่พวกเขา กำลังจะเข้าตัดไม้แล้ววิ่งเข้าไปยังระหว่างโคนต้นไม้ ทำต้นไม้ให้เหมือนมีโพรงขึ้นไปตามกลาง ต้นออกทางยอด นอนสันตริษะอยู่ นายช่างใหญ่เห็นกิ่งก้านนั้นก็ดำหนว่า ต้นไม้ไม่มีโพรงไม่มีแก่น เมื่อวานพวกเราไม่ได้ดูให้ดีทำพิธีกรรมเสียแล้ว แล้วหลีกไปล้มเล็กที่จะตัดไม้แล้ว รุกขเทวดามีใจยินดีที่วิมานไม่ถูกทำลายด้วยความช่วยเหลือของเทวดาพระโพธิสัตว์ที่มีศักดิ์ต่ำกว่าตน ประารถถึงการทำความมิตรไมตรีระหว่างบุคคลที่เสมอกัน ประเสริฐกว่ากัน หรือเลวกว่ากันว่า มิตรเหล่านั้นเมื่อความเสื่อมเกิดขึ้น ก็พึงทำประโยชน์อันอุดมให้ได้ (ขุ.ชา.อ. (ไทย) 2/121/275-279)

4.2.2.5 การละความโลภ

ความโลภอยู่คู่กับมนุษย์มาตั้งแต่สมัยโบราณจนถึงปัจจุบัน เราจะเห็นชาวมุขยตกเป็นเหยื่อของความโลภอยู่ได้เสมอ ตั้งแต่ข่าวการตกทองในอดีต จนปัจจุบันการหลอกล่อกันด้วยความโลภพัฒนามาจนเข้าสู่สื่ออิเล็กทรอนิกส์อย่างอินเทอร์เน็ตจนแพร่หลายและก็ยังมียูทูปเป็นเหยื่อเป็นจำนวนไม่น้อย การละความโลภหรือควบคุมไม่ให้ความโลภครอบงำงานทำตนเองหรือคนอื่นให้เดือดร้อนจึงเป็นเรื่องที่ควรกระทำ ดังจะเห็นโทษที่เกิดจากความโลภได้ใน สิงคาลชาดก

ในสิงคาลชาดก พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นสุนัขจิ้งจอก อาศัยอยู่ที่ฝั่งแม่น้ำในป่า ครั้งนั้น ช้างแก่เชือกหนึ่งตายที่ฝั่งแม่น้ำคงคา สุนัขจิ้งจอกออกหาอาหารพบซากช้างเข้าก็คิดว่าพบอาหารเป็นอันมากแล้ว เข้าไปกัดที่ส่วนต่าง ๆ ก็ไม่สามารถกัดกินได้จนไปกัดที่ทวารหนักก็ให้ความรู้สึกเหมือนกัดขนมที่อ่อนนุ่ม จึงกินตั้งแต่ทวารหนักนั้นเข้าไปในท้อง กินดับและหัวใจเป็นต้น เวลากระหายก็ดื่มเลือด แล้วก็นอนอยู่ภายในท้องของซากช้างนั่นเอง ด้วยความคิดว่า สรีระช้างนี้เป็นเหมือนเรือน เป็นที่อยู่สบาย เมื่อต้องการกินก็มีเนื้อให้กิน งานการอย่างอื่นก็ไม่จำเป็นจะต้องไปทำ กินอยู่ในท้องช้างนั้นแหละ ต่อมาเมื่อเวลาล่วงเลยไป ถึงหน้าแล้งซากศพนั้นก็บูบชื้นหุดตัวช่องที่สุนัขจิ้งจอกเข้าไปแล้วก็ถูกปิดลง ภายในท้องช้างก็มีมดมีดเนื้อและเลือดก็เหี่ยวแห้งเหือดหาย สุนัขจิ้งจอกเมื่อไม่ได้ช่องที่จะออกไปก็เกิดความกลัว ดิ้นรนสะเปะสะปะอยู่ในท้องช้างอยู่ 2-3 วันก็เกิดฝนตกหนัก ซากศพนั้นก็เปียกน้ำพองตัวขึ้นจนมีสัญญาณปกติ ทวารหนักก็เปิดออก สุนัขจิ้งจอกเห็นดังนั้นก็ถอยไปจนจรดหัวช้างแล้ววิ่งไปโดยเร็ว เอาหัวชนรูทวารหนักจนชนรูตออกจนหมดตัววิ่งออกไปได้ครู่หนึ่งก็หันกลับมาดูร่างกายตนเองแล้วเกิดความสลดใจว่า ทุกข์นี้มีผู้อื่นทำให้แก่เรา แต่เพราะความโลภเป็นเหตุ เพราะความโลภเป็นตัวการ เราอาศัยความโลภจึงก่อทุกข์นี้ นับแต่นี้ไปเราจักไม่อยู่ในอำนาจความโลภอีก (ขุ.ชา.อ. (ไทย) 2/148/353-357)

หากคนในสังคมปัจจุบันพยายามละความโลภ ก็จะช่วยแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นในสังคมปัจจุบัน เช่น ช่วยแก้ปัญหาการทุจริตคอร์รัปชัน รวมถึงปัญหาอาชญากรรมต่าง ๆ ที่เกิดจากความต้องการทรัพย์สินสมบัติของผู้อื่น เช่น การฆ่าชิงทรัพย์หรือการประทุษร้ายต่อทรัพย์สินของผู้อื่นอย่างผิดกฎหมายได้

4.2.2.6 การไม่คบหาคนชั่ว

คนชั่วหรือคนพาล คือคนที่มีใจขุนมัว เห็นผิด ยึดถือค่านิยมที่ผิด ๆ เช่น เสพของมีนเมายาเสพติด ชอบทำผิดกฎหมายหรือผิดกฎหมายอยู่เป็นนิจ มีวินัยน้อยเสีย คือไม่รู้ว่าจะไรดีหรือไม่ดี ชอบชักชวนผู้อื่นไปในทางที่ผิด เช่น ดื่มเหล้า เสพยา เที่ยวกลางคืน หรือประพฤติดุชอื่น ๆ ผู้คบหากับคนชั่วย่อมเป็นการพาตนเองไปสู่ความเสื่อม ปิดทางเจริญของตนเอง ทำตนเองให้เสื่อมเสียชื่อเสียงทั้งของตนเองและวงศ์ตระกูล บางครั้งอาจทำความเสียหายจนถึงแก่ชีวิต การคบคนชั่วเป็นมิตรจึงเป็นสิ่งที่ไม่ควรกระทำเพราะจะทำให้เกิดโทษดังที่พระโพธิสัตว์ในบางชาติได้สอนลูกของตนเอง แต่ลูกไม่เชื่อฟังจนต้องเสียชีวิตซึ่งปรากฏในชาดกเรื่อง มโนชาดก

ในมโนชาดก พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นราชสีห์ อยู่ร่วมกับนางราชสีห์ได้ลูกน้อย 2 ตัว เป็นตัวผู้ 1 ตัว ตัวเมีย 1 ตัว ตัวผู้ชื่อว่า มโนชะ ถึงคราวเจริญวัยได้นางราชสีห์น้อยมาเป็นคู่อีกตัวหนึ่งรวมเป็น 5 ตัว ราชสีห์มโนชะออกล่าสัตว์เช่นควายป่าม้าเนื้อมาเลี้ยงดูมารดาบิดา น้องสาวและภรรยา วันหนึ่งได้พบกับสุนัขจิ้งจอกชื่อคิริยะ ขอดตามมารับใช้ราชสีห์ด้วยความกลัว ก็ได้รับอนุญาตจากราชสีห์มโนชะให้ติดตามมาอย่างถ้าที่อยู่ของตน ราชสีห์พระโพธิสัตว์เห็นสุนัขจิ้งจอกแล้วก็เตือนลูกว่า สุนัขจิ้งจอกเป็นสัตว์ทุศีล มีธรรมอันเลวทรามย่อมชักชวนในกิจที่ไม่ควรทำ ไม่ควรให้มันอยู่ร่วมสำนัก ราชสีห์มโนชะก็ดื้อดึงไม่ฟังคำเตือนของพระโพธิสัตว์ ยังคงให้สุนัขจิ้งจอกอยู่ร่วมกับตนในถ้ำ วันหนึ่ง สุนัขจิ้งจอกต้องการจะกินเนื้อม้า จึงกล่าวยุยงราชสีห์มโนชะว่าเนื้ออื่น ๆ นอกจากเนื้อม้าแล้วพวกเรายังไม่เคยกิน ชวนกันไปล่าม้าที่ริมฝั่งแม่น้ำ ใกล้กรุงพาราณสี จับม้ามาได้ตัวหนึ่งนำกลับมายังถ้ำที่อยู่ ราชสีห์พระโพธิสัตว์ได้กินเนื้อม้านั้นแล้ว ก็กล่าวเตือนราชสีห์มโนชะว่า ม้านั้นเป็นสัตว์ใช้สอยของพระราชา การล่าเอาม้าของพระราชามานั้นอาจจะโดนนายขมังธนูของพระราชายิงเอาก็ได้ ต่อแต่นี้ไปขออย่าได้จับม้ามาเป็นอาหารอีกเลย ราชสีห์มโนชะก็ไม่ฟังคำของพระโพธิสัตว์ ยังคงไปล่าจับม้าอยู่เนือง ๆ เหมือนเดิม จนวันหนึ่งพระราชารับสั่งให้นายขมังธนูสร้างห้างคอยดักข่มยิงราชสีห์ที่มาล่าม้า ฝ่ายราชสีห์มโนชะมาถึงแล้ว ให้สุนัขจิ้งจอกพักรออยู่นอกป่าช้า ส่วนตนเองวิ่งเข้าไปในเมืองเพื่อต้องการจะจับม้า นายขมังธนูรอจนราชสีห์มโนชะจับม้ามาได้แล้วแบกขึ้นหลังอยู่จึงยิงธนูใส่โดนราชสีห์ที่ด้านหลังทะลุออกไปด้านหน้า ราชสีห์แผดเสียงร้องขึ้นว่า “เราถูกยิงแล้ว” สุนัขจิ้งจอกได้ยินเสียงร้องของราชสีห์และเสียงสายธนู ก็คิดว่าราชสีห์มโนชะคงจะถูกนายขมังธนูยิงตายเสียแล้ว จึงหนีเข้าป่าไปอยู่ตามวิสัยเดิมของตน ฝ่ายราชสีห์มโนชะวิ่งไปด้วยกำลังรวดเร็ว สลัดม้าให้ตกลง

หน้าประตูถ้าแล้วก็ล้มตายลงที่ตรงนั้นเอง มารดา บิดา น้องสาว และภรรยาของราชสีห์มโนชะออกมาเห็นแล้วปรารภว่า “ผู้ที่คบคนชั่ว ย่อมไม่ได้รับความสุขอย่างแท้จริง ดูเถิด เจ้ามโนชนอนตายเพราะคำสั่งสอนของสุนัขจิ้งจอกครีโยะ ฯลฯ” (ขุ.ชา.อ. (ไทย) 5/8-14/127-131)

4.2.2.7 การรู้จักประมาณในการบริโภคอาหาร

ปัญหาเรื่องการบริโภคอาหารเป็นปัญหาใหญ่ปัญหาหนึ่งของคนในสังคมปัจจุบัน ไม่ว่าจะเป็นการบริโภคน้อยหรือบริโภคนั้นมากเกินไป ล้วนส่งผลกระทบต่อสุขภาพของบุคคลนั้น ๆ ไม่มากก็น้อย รวมไปถึงผลกระทบต่อเศรษฐกิจของผู้บริโภคนั้นเองด้วย หากเลือกบริโภคไม่เป็น เช่นเลือกอาหารที่มีมูลค่าสูงเกินความจำเป็น เลือกบริโภคอาหารที่ไม่เป็นประโยชน์ต่อร่างกาย การรู้จักประมาณในการบริโภคอาหารอาจเทียบเคียงกับเรื่องการบริโภคอาหารอย่างไม่รู้จักประมาณใน สุกขาตก

ในสุกขาตก พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นราชาแห่งนกแขกเต้าในป่าหิมพานต์ มีบริวารอยู่หลายพันตัวอยู่อาศัยในหิมวันตประเทศ ทอดไปตามฝั่งสมุทร นกแขกเต้าโพธิสัตว์มีลูกอยู่ 1 ตัว เมื่อลูกเติบโตใหญ่แล้ว นกพระโพธิสัตว์มีตาเลื่อม ตัวที่เป็นลูกจึงให้พ่อแม่พักอยู่ในรังแล้วบินไปหาเหยื่อมาเลี้ยงดู วันหนึ่งมันบินไปหากินบนยอดภูเขามองลงมาเห็นเกาะแห่งหนึ่งบนเกาะนั้นมีปามะม่วงผลสีทอง วันรุ่งขึ้นมันจึงบินไปยังปามะม่วงบนเกาะนั้น กินน้ำมะม่วงจนอิ่มแล้วจึงคาบผลมะม่วงสุกมาให้พ่อแม่ที่รัง พระโพธิสัตว์กินผลมะม่วงสุกนั้นแล้ว จำรัสได้จึงกล่าวถามที่มาของมะม่วงนั้น ได้ความแล้วจึงกล่าวเตือนลูกว่าไม่ควรไปเก็บมะม่วงที่เกาะนั้นกินอีก ด้วยธรรมดานกแขกเต้าที่บินไปยังเกาะนั้นรักษาอายุได้ยืนยาวไม่มี แต่ลูกนกก็ดื้อดึงไม่ฟังคำเตือนของพระโพธิสัตว์ ยังคงบินไปหากินที่เกาะนั้นอีก จนวันหนึ่ง ที่เกาะนั้น มันกินน้ำมะม่วงเข้าไปมากเพราะไม่รู้จักประมาณ แล้วคาบผลมะม่วงสุกมาทางทะเลเพื่อฝากพ่อแม่ ด้วยร่างกายอืดโรย ง่วงเหงาเพราะบินเกินกำลัง ผลมะม่วงที่คาบมาก็ตกลง มันละวิธีที่บินมาตามลำดับ ถลาลงมาตามลำดับจนตกลงในน้ำ ถูกปลาสุบกินไปเสีย เมื่อมันไม่กลับมาตามเวลาเหมือนเช่นเคย พระโพธิสัตว์ก็ทราบได้ว่า ลูกคงตกทะเลตายเป็นแน่ จากนั้นพ่อแม่ของมันเมื่อไม่ได้อาหารเลี้ยงดูจึงซุบผอมตายไป (ขุ.ชา.อ. (ไทย) 4/13-15/23-27)

4.2.2.8 การไม่อยู่ในสถานที่ที่ไม่สมควรอยู่

การอยู่อาศัยในสถานที่ที่มีสภาพแวดล้อมไม่ดีทั้งในแง่กายภาพและสังคม ย่อมก่อให้เกิดความหนักใจลำบากแก่ผู้อยู่อาศัย องค์ประกอบของถิ่นที่อยู่อาศัยที่ดีโดยพื้นฐานแล้วควรมีสภาพแวดล้อมที่ดีเหมาะสมแก่การอยู่อาศัย มีสังคมดี คือบุคคลที่อยู่ในสังคมนั้นเป็นผู้มีคุณธรรม มีศีลธรรมอันดี อยู่ในท้องถิ่นที่อาหารการกินอุดมสมบูรณ์ นอกเหนือจากถิ่นที่อยู่อาศัยแล้ว ที่ที่ต้องคำนึงถึงอย่างยิ่งอีกแห่งหนึ่งก็คือที่ทำงาน เนื่องจากเราต้องใช้ชีวิตอยู่ในที่ทำงานเกือบครึ่งหนึ่งของ

การใช้ชีวิตในแต่ละวัน สิ่งที่ควรพิจารณาคือสภาพแวดล้อมในที่ทำงานทั้งทางกายภาพและทางสังคม ทางกายภาพนั้น ที่ทำงานต้องสะอาดถูกสุขลักษณะ ไม่ร้อนเกินไปไม่หนาวเกินไป ในทางสังคม ผู้บังคับบัญชาต้องมีธรรมาภิบาล รู้จักแยกแยะพนักงานที่ดีและไม่ดีและบริหารจัดการให้คนดีได้ทำหน้าที่ที่สำคัญอย่างถูกต้องยุติธรรม เพื่อนร่วมงานควรเป็นผู้มีคุณธรรมแยกแยะดีชั่วได้ หากที่อยู่อาศัยหรือที่ทำงานไม่อยู่ในข่ายดังกล่าวข้างต้นก็ควรที่จะขยับขยายหาที่อยู่หรือที่ทำงานใหม่ เทียบเคียงได้กับปฏิกิริยาของพระโพธิสัตว์ที่ไม่อยู่ในสถานที่ที่ไม่อาจแยกแยะว่าใครดี ใครชั่ว ในเรื่อง เนรุชาตก

ในเนรุชาตก พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นหงส์ทอง และมีน้องนกตัวผู้ อยู่ตัวหนึ่ง อาศัยอยู่ที่ภูเขาจิตรกฏุ เคี้ยวกินข้าวสาลีที่เกิดขึ้นเองในหิมวันตประเทศ วันหนึ่งทั้งสองพี่น้องท่องเที่ยวไปในแดนป่าหิมพานต์นั้น ระหว่างทางกลับภูเขาจิตรกฏุ ได้เห็นภูเขาทองลูกหนึ่งชื่อเนรุ จึงแวะจับที่ยอดเขาเนรุ นั้น สังเกตเห็นว่าเหล่าสัตว์ 4 เท้าและฝูงนกที่มีสีตัวหลากสีสนั่น เมื่อเขาถึงยังภูเขาเนรุแล้ว สัตว์เหล่านั้นทุกตัวจะมีสีเป็นทองคำไปหมด ด้วยรัศมีโอภาสแห่งภูเขาเนรุ นั้น หงส์ทองพระโพธิสัตว์ปรารภว่า ภูเขาเนรุนี้ สัตว์ทุกชนิด (ไม่ว่าดีหรือเลว) ที่มาอาศัยอยู่จะกลายเป็นสีทองเหมือนกันหมด หงส์ผู้น้องจึงกล่าวว่า “สถานที่ใด คนดีไม่ได้รับการยกย่อง ข้าถูกดูหมิ่น แต่กลับยกย่องคนเลว สถานที่นั้นไม่ควรอาศัยอยู่เลย สถานที่ใดคนเกลียดคร้าน คนขยัน คนกล้าหาญ และคนฉลาดได้รับการบูชา สถานที่นั้น คนดีไม่อยู่ เหมือนภูเขาที่ไม่ทำความแตกต่างกัน ภูเขาเนรุนี้ไม่แยกคนเลว คนดี คนปานกลาง คือไม่ทำให้แตกต่างกัน อย่างกระนั้นเลย เราสละภูเขาเนรุนี้ไปเถิด” ครั้นกล่าวอย่างนี้แล้ว หงส์เหล่านั้นทั้ง 2 ตัว ก็โฉบบินกลับไปยังภูเขาจิตรกฏุตามเดิม (ขุ.ชา.อ. (ไทย) 5/20-25/26-29)

4.2.2.9 ความไม่ประมาท

บุคคลควรไม่ประมาท ทำสิ่งต่าง ๆ ด้วยความรอบคอบระมัดระวัง ระแวงภัยในสิ่งที่ควรระแวง เช่น กรณีของการแพร่ระบาดของเชื้อโคโรนาไวรัสหรือ COVID-19 ที่เป็นอยู่ในขณะนี้ ควรระแวดระวังตนเอง ไม่ไปในที่แออัด ใส่หน้ากากอนามัยเมื่อออกนอกเคหสถาน หมั่นล้างมือและเว้นระยะห่างทางสังคม นอกจากนี้ ยังมีภัยจากมิจฉาชีพที่แฝงตัวอยู่ในสังคมที่ต้องระวัง ไม่ประดักประเด่งกายด้วยของมีค่าจนมากเกินไปเป็นที่ล่อตาล่อใจเหล่ามิจฉาชีพ ไม่ใช่โทรศัพท์มือถือ ระหว่างเดินทางจนไม่ได้ระวังตัวจากภัยรอบด้าน ไม่เดินทางไปในที่เปลี่ยวยามค่ำมืดแต่เพียงลำพัง รวมไปถึงการดูแลป้องกันเคหสถานจากภัยต่าง ๆ เช่น อัคคีภัย หมั่นตรวจสอบระบบไฟฟ้าภายในบ้าน ไม่เสียบปลั๊กไฟคาไว้เมื่อไม่ใช้งานโดยไม่จำเป็น และใช้งานฟืนไฟในการหุงหาอาหารด้วยความระมัดระวังต่าง ๆ เหล่านี้ เทียบเคียงได้กับปฏิกิริยาของพระโพธิสัตว์ที่ระแวงภัยที่จะเกิดจากนกในเรื่อง โกฎีสิมพลีชาตก

ในโกฏิสิมพลีชาดก พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นรุกขเทวาอยู่ที่ต้นจิวป่า ครั้นนั้น พญาครุฑตนหนึ่งอัตรภาพใหญ่ประมาณ 150 โยชน์ กระพือปีกแหวกน้ำในมหาสมุทร จับพญานาคตัวหนึ่งมีลำตัวยาวประมาณ 1,000 วาที่ชนดทาง คาบบินไปตามยอดไม้ในป่า มุ่งไปยังต้นจิวป่า ฝ่ายพญานาคพยายามเอาตัวรอดด้วยการสอดขดเข้าไปในต้นไทรต้นหนึ่ง พันต้นไทรยึดไว้ แต่ด้วยพญาครุฑมีกำลังมากและพญานาคมีลำตัวใหญ่ ต้นไทรจึงถอนตัวขึ้น พญานาคก็ไม่ยอมปล่อยต้นไทร พญาครุฑก็คาบพญานาคพร้อมกับต้นไทรบินไปจนถึงต้นจิวป่า วางพญานาคให้นอนลงบนหลังลำต้น ฉีกท้องของมันจิกกินมันขึ้นของพญานาค ทั้งซากที่เหลือลงในมหาสมุทร ก็ที่ต้นไทรนั้น มีนางนกน้อยอยู่ตัวหนึ่ง เมื่อต้นไทรถูกทิ้งไป ก็โฉบบินไปจับที่คาบต้นจิวป่า รุกขเทวาพระโพธิสัตว์เห็นนางเข้า ก็สะดุ้งหวาดกลัวจนตัวสั่น เพราะคิดว่า นางนกน้อยตัวนี้จักถ่ายทอดลงรดต้นจิว แล้วกอไม้ไทรหรือกอไม้เลียบจะงอกขึ้นปกคลุมต้นจิวนั้นเสีย ทำให้วิมานของรุกขเทวาพระโพธิสัตว์พินาศ เมื่อรุกขเทวานั้นตัวสั่นงันงกอยู่ แม้นต้นจิวป่าก็สั่นคลอนไปจนถึงรากไปด้วย พญาครุฑเห็นดังนั้น จึงถามรุกขเทวาถึงสาเหตุว่า พญาครุฑจับพญานาคตัวยาวตั้ง 1,000 วา มาวางไว้ร่วมกับร่างอันใหญ่โตของพญาครุฑนั้น ต้นจิวป่ายังรองรับได้ ทำไมแก่นกน้อยตัวเดียวจึงทำให้ต้นจิวป่าสั่นคลอนได้ถึงขนาดนี้ รุกขเทวาพระโพธิสัตว์จึงตอบกลับไปว่า พญาครุฑกินเนื้อเป็นอาหาร ส่วนแก่นกน้อยนั้นกินผลไม้เป็นอาหาร นกตัวนี้กินเมล็ดไทร เมล็ดติปลี เมล็ดมะเดื่อ และเมล็ดโพธิ์แล้วจะถ่ายรดลำต้นจิวป่า ต้นไม้เหล่านั้นจะเจริญงอกงามอยู่บนต้นจิวป่านั้นทำให้ต้นจิวถูกทำลาย ด้วยเหตุนี้จึงทำให้รุกขเทวาพระโพธิสัตว์สะทกสะท้าน พญาครุฑได้ยินดังนั้นจึงกล่าวว่า “บุคคลพึงระวางภัยที่ควรระวาง พึงป้องกันภัยที่ยังมาไม่ถึง เพราะภัยที่ยังมาไม่ถึง นักปราชญ์จึงได้พิจารณาเห็นโลกทั้ง 2 (โลกนี้และโลกหน้า)” เมื่อกล่าวอย่างนี้แล้ว พญาครุฑจึงขับไล่ให้นางนกน้อยนั้นหนีไปจากต้นจิวป่าด้วยอำนาจของตน (ขุ.ชา.อ. (ไทย) 5/121-127/231-235)

4.2.3 ปฏิปทาพระโพธิสัตว์กับสังคมปัจจุบันตามหลัก อัถละ 3

การนำปฏิปทาของพระโพธิสัตว์มาประยุกต์ใช้กับชีวิตในสังคมปัจจุบันย่อมทำให้เกิดประโยชน์ทั้งในชาตินี้ ชาติหน้า และประโยชน์สูงสุดคือนิพพาน ในทำนองเดียวกับพระโพธิสัตว์เช่นกัน ซึ่งสอดคล้องกับคำสอนเรื่องอัถละหรือประโยชน์ 3 อย่าง ซึ่งประกอบด้วยหลักทฤษฎีธรรมมิกัตถสังวัตตนิกรธรรมซึ่งทำให้ได้ทฤษฎีธรรมมิกัตถะประโยชน์คือประโยชน์ในปัจจุบัน หลักสัมปรายิกัตถสังวัตตนิกรธรรมซึ่งทำให้ได้สัมปรายิกัตถะประโยชน์คือประโยชน์ในชาติหน้า และหลักปรมัตถสังวัตตนิกรธรรมที่ทำให้ได้ปรมัตถะประโยชน์คือนิพพาน

4.2.3.1 ทฤษฎีธรรมมิกัตถะประโยชน์ หรือ ประโยชน์ปัจจุบัน

การประยุกต์ปฏิปทาของพระโพธิสัตว์มาใช้ในชีวิตประจำวัน จะทำให้ได้ประโยชน์ในปัจจุบัน ซึ่งตามคำสอนเรื่องคิสิข 4 หรือกามโกสิข 4 คือ 1. อัถลิสข สุขเกิดจากความ

มีทรัพย์ 2. โภคสุข สุขเกิดจากการใช้จ่ายทรัพย์ 3. อนณสุข สุขจากความไม่เป็นหนี้ และ 4. อนวัชชสุข สุขเกิดจากความประพฤติไม่มีโทษ (ป.อ. ปยุตฺโต), 2553, น. 147)

กล่าวอีกอย่างหนึ่ง การประยุกต์ปฏิบัติปทัสชาของพระโพธิสัตว์มาใช้ในชีวิตประจำวันก่อให้เกิดประโยชน์ในปัจจุบันทั้งในแง่จรรโลง พัฒนาจิตใจและพัฒนาตนเองของผู้ปฏิบัติ นั้น ๆ การประยุกต์ทานบารมีมาใช้ในชีวิตประจำวัน เป็นการฝึกฝนและพัฒนาจิตใจในด้านการเสียสละ การเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่แก่ผู้อื่น การประยุกต์ศีลบารมีมาใช้ในชีวิตประจำวัน ช่วยพัฒนาในด้านการควบคุม กายและวาจาให้อยู่ในกรอบแห่งศีลธรรมและจริยธรรมอันดีงาม การประยุกต์เนกขัมมบารมีมาใช้ในชีวิตประจำวัน เป็นการฝึกฝนและพัฒนาทางด้านการต่อสู้กับอำนาจความอยากได้ใคร่มีของกิเลส การประยุกต์ปัญญาบารมีมาใช้ในชีวิตประจำวัน เป็นการพัฒนาภูมิปัญญาและความรอบรู้ให้เพิ่มพูนแล้ว นำมาใช้ให้เกิดประโยชน์ทั้งแก่ตนเองและผู้อื่น การประยุกต์วิริยบารมีมาใช้ในชีวิตประจำวัน ก่อให้เกิด ความวิริยะอุตสาหะในการทำกิจทั้งปวงให้สำเร็จเสร็จสิ้นไปได้ด้วยดี การประยุกต์ขันติบารมีมาใช้ในชีวิตประจำวัน เป็นการพัฒนาความอดทนอดกลั้นต่อปัญหาและอุปสรรคในการประกอบกิจต่าง ๆ การประยุกต์สัจจะบารมีมาใช้ในชีวิตประจำวัน เป็นการพัฒนาการถือความสัตย์และการยึดมั่นใน วาจาที่ได้ให้ไว้ การ ประยุกต์อธิฐานบารมีมาใช้ในชีวิตประจำวัน เป็นการพัฒนาการตั้งจิตมั่นในสิ่ง ที่กำลังกระทำอยู่ให้เป็นไปตามที่ตั้งใจ การประยุกต์เมตตาบารมีมาใช้ในชีวิตประจำวัน ช่วยพัฒนา จิตใจในการให้ความปรารถนาดีและหวังให้ผู้อื่นประสบแต่ความสุขเช่นเดียวกับตน การประยุกต์ อุเบกขาบารมีมาใช้ในชีวิตประจำวัน เป็นการพัฒนาการวางตนเป็นกลางมีความยุติธรรมไม่เอนเอียง ไปข้างหนึ่งข้างใด ดังกล่าวข้างต้นนี้ เป็นประโยชน์ปัจจุบันที่เอื้อต่อทั้งตนเอง ผู้อื่น และสังคมโดยรวม

การปฏิบัติตามหลักทศบารมี โดยเฉพาะวิริยบารมี ยังสงเคราะห์เข้ากับ ทิฏฐธัมมิกัตถสังวัตตนิกธรรม หรือ ทิฏฐธัมมิกัตถะประโยชน์ คือ ธรรมอันเป็นไปเพื่อประโยชน์ใน ปัจจุบัน, ประโยชน์สุขสามัญที่มองเห็นกันในชาตินี้ ที่คนทั่วไปปรารถนา มีทรัพย์ ยศ เกียรติ ไม้ตรี เป็นต้น อันจะสำเร็จด้วยธรรม 4 ประการ (พระพรหมคุณาภรณ์ (ประยุทธ์), 2553, น. 130) ธรรม 4 ประการนั้นประกอบด้วย

1. อุฏฐานสัมปทา ถึงพร้อมด้วยความหมั่น เช่นการขยันหมั่นเพียรประกอบการทำงาน การขยันขันแข็งในการเลี้ยงชีพ ขยันขันแข็งไม่เกียจคร้านในการทำงานและกิจต่าง ๆ จนประสบผลสำเร็จ

2. อารักขสัมปทา ถึงพร้อมด้วยการรักษา หมายถึงการรักษาโภคทรัพย์ ที่หามาด้วยความขยันหมั่นเพียรและความชอบธรรมให้คงอยู่ไว้ได้โดยไม่ถูกทำลายถูกลักถูกฉ้อฉลไปด้วยภัยต่าง ๆ

3. กัลยาณมิตรตตา ความมีเพื่อนเป็นคนดี ไม่คบคนชั่วเป็นมิตร รวมทั้งดำรงตนเป็นกัลยาณมิตรที่ถึงพร้อมด้วย

4. สมชีวิตา การเลี้ยงชีวิตตามสมควรแก่กำลังทรัพย์ที่หาได้ เลี้ยงชีพชอบ ไม่ฟุ่มเฟือยสุรุ่ยสุร่าย รู้จักหาทรัพย์และใช้จ่ายทรัพย์ที่หามาได้เหมาะสมแก่ฐานะและทรัพย์ที่หาได้นั้น

สำหรับประโยชน์ในปัจจุบันในแง่ของความสุขของคฤหัสถ์คือ คิหิสุข หรือ กามโกศิสุข หรือ สุขของคฤหัสถ์ มีกล่าวถึงในอานันยสูตร (อง.จตุกก. 21/62/105) คือ สุขของชาวบ้าน, สุขที่ชาวบ้านควรพยายามเข้าถึงให้ได้สมำเสมอ, สุขที่ผู้ครองเรือนควรมี มี 4 ประการ ประกอบด้วย อตติสุข, โภคสุข, อนนสุข, และ อนวัชชสุข (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), 2553, น. 147)

การนำปฎิปทาของพระโพธิสัตว์มาประยุกต์ใช้กับชีวิตในสังคมปัจจุบันในระดับคฤหัสถ์หรือฆราวาส ย่อมทำให้เกิดสุข 4 ประการดังกล่าวข้างต้น ดังนี้

1. อตติสุข สุขเกิดจากความมีทรัพย์ คือ ความภูมิใจ เอิบอímใจ ว่าตนมีโภคทรัพย์ที่ได้มาด้วยน้ำพักน้ำแรงความขยันหมั่นเพียรของตน และโดยชอบธรรม เกิดจากการปฏิบัติตามปฎิปทาของพระโพธิสัตว์ในด้านวิริยะบารมี ขยันหมั่นเพียรในการประกอบอาชีพ ปฏิบัติสัจจะบารมี ตั้งตนอยู่ในความสัตย์ทำมาหาเลี้ยงชีพตนโดยธรรม

2. โภคสุข สุขเกิดจากการใช้จ่ายทรัพย์ คือ ความภูมิใจ เอิบอímใจ ว่าตนได้ใช้ทรัพย์ที่ได้มาโดยชอบนั้น เลี้ยงชีพ เลี้ยงผู้ควรเลี้ยง และบำเพ็ญประโยชน์ เกิดจากการปฏิบัติตามปฎิปทาของพระโพธิสัตว์ในด้านปัญญาบารมี คือใช้ปัญญาพิจารณาเป็นอย่างดีในการใช้จ่ายทรัพย์ในการเลี้ยงชีพและดูแลผู้ที่ควรดูแลตามหลักการแห่งกตัญญูกตเวทิตาธรรม รวมไปถึงการบำเพ็ญทานบารมีในการใช้จ่ายทรัพย์เพื่อประโยชน์แก่ผู้สมควรได้รับตามควร

3. อานันยสุข หรือ อนนสุข สุขเกิดจากความไม่เป็นหนี้ คือ ความภูมิใจ เอิบอímใจ ว่าตนเป็นไท ไม่มีหนี้สินติดค้างใคร เช่นเดียวกับโภคสุข อานันยสุขเกิดขึ้นได้จากการปฏิบัติตามปฎิปทาของพระโพธิสัตว์ในด้านปัญญาบารมี ในการที่ใช้ปัญญาพิจารณาในการใช้จ่ายทรัพย์อย่างชาญฉลาด ไม่ใช้จ่ายทรัพย์เกินกำลังของตนเอง และไม่ใช้จ่ายทรัพย์ไปกับอบายมุขอันประกอบด้วย การเป็นนักเลงสุรา เที่ยวกลางคืน และเล่นการพนัน ซึ่งเป็นเหตุให้เสียทรัพย์และก่อให้เกิดหนี้สินได้

4. อนวัชชสุข สุขเกิดจากความประพุดติไม่มีโทษ คือ ความภูมิใจ เอิบอímใจ ว่าตนมีความประพุดติสุจริต ไม่บกพร่องเสียหาย ใคร ๆ ดิเตียนไม่ได้ ทั้งทางกาย ทางวาจา และทางใจ เป็นความสุขที่ถือว่ามีค่ามากที่สุด在今หวัดนี้ เกิดจากการปฏิบัติตามปฎิปทาของพระโพธิสัตว์ในด้านศีลบารมี ด้วยการประพุดติตนอยู่ในกรอบของศีล ย่อมทำให้เป็นผู้มีความประพุดติดีประพุดติ

ชอบในทางกาย และวาจา เมื่อบูรณาการเข้ากับ ปัญญาบารมี คือใช้ปัญญาพิจารณาว่าการอันใดควร หรือไม่ควร ขันติบารมี คือรู้จักอดทนอดกลั้นต่อสิ่งชั่วร้าย ยั่วเย้าชวน สัจจะบารมี คือพูดแต่วาจาที่เป็นคำสัตย์ คำจริง และเมตตาบารมี คือการเจริญเมตตาธรรมส่งความรักความปรารถนาดีให้แก่ผู้อื่นเป็นนิจด้วย แล้ว จะยิ่งทำให้อนุวัชชสุขเกิดขึ้นได้อย่างสมบูรณ์ยิ่งขึ้น

ดังกล่าวข้างต้น การประยุกต์ปฏิบัติของพระโพธิสัตว์เข้ากับชีวิตใน สังคมปัจจุบัน ย่อมทำให้เกิดความสุขในระดับของผู้ครองเรือนอันเป็นประโยชน์ปัจจุบันได้ดังนี้

4.2.3.2 สัมปรายิกัตถะประโยชน์ หรือ ประโยชน์ภายนอก

ปฏิบัติของพระโพธิสัตว์ เป็นการบำเพ็ญความดีหรือกุศลกรรมที่มีประโยชน์ต่อชีวิตในชาติหน้าอยู่แล้ว เมื่อเรานำปฏิบัติเหล่านั้นมาประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวันจึงเป็นการ ปฏิบัติสอดคล้องกับหลักคำสอนเรื่องสัมปรายิกัตถะสังวัตตนิคธรรม อันได้แก่ความมีจิตใจเจริญองงาม ด้วยคุณธรรมความดี ทำให้ชีวิตนี้มีค่าและเป็นหลักประกันชีวิตในภพหน้า ซึ่งจะสำเร็จด้วยธรรม 4 ประการ (พระพรหมคุณาภรณ์ (ประยุทธ์), 2553, น. 433) เรียกเต็มว่า สัมปรายิกัตถะสังวัตตนิคธรรม ประกอบด้วย

1. สัทธาสัมปทา ถึงพร้อมด้วยศรัทธา คือ เชื่อสิ่งที่ควรเชื่อ เช่นเชื่อว่า ทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว เทียบเคียงได้กับการประยุกต์สัจจะบารมีเข้ากับชีวิตประจำวัน ตัวอย่างเช่น การยินดีในการให้ทาน มีใจเลื่อมใสเป็นนิตย์ ตั้งอยู่ในสัจจะ ไม่ประมาทในการรักษาอุโบสถศีล เป็นผู้สำรวมและทำการบริจาทาน

2. สीलสัมปทา ถึงพร้อมด้วยศีล คือ การรักษากายวาจาให้เรียบร้อย ประพฤติอยู่ในคลองธรรมสำหรับคฤหัสถ์ สำรวมในพระปาฏิโมกข์สำหรับภิกษุ การมีมารยาทดีงาม เป็นต้น เทียบเคียงได้กับการประยุกต์ศีลบารมีเข้ากับชีวิตประจำวัน

3. จาคสัมปทา ถึงพร้อมด้วยการบริจาทาน แบ่งปันเฉลี่ยสุขให้แก่ผู้อื่น เทียบเคียงได้กับการประยุกต์ทานบารมีเข้ากับชีวิตประจำวัน

4. ปัญญาสัมปทา ถึงพร้อมด้วยปัญญา คือ รู้จักบาป บุญ คุณ โทษ ประโยชน์ มิใช่ประโยชน์ และเข้าใจชีวิตนี้ตามความเป็นจริง ที่จะไม่ให้ลุ่มหลงมัวเมา เทียบเคียงได้กับการประยุกต์ปัญญาบารมีเข้ากับชีวิตประจำวันก่อให้เกิดประโยชน์ภายนอก (ภพหน้า)

คุณธรรม 4 อย่างตามหลักธรรมนี้สอดคล้องกับทศบารมีหรือปฏิบัติของ พระโพธิสัตว์ที่กล่าวมาแล้ว พระโพธิสัตว์ย่อมมีศรัทธาที่มั่นคงทำให้สามารถบำเพ็ญบารมีต่าง ๆ จนสำเร็จ ส่วนศีลสามารถเทียบได้กับศีลบารมี จาคะเทียบได้กับทานบารมี และปัญญาเทียบได้กับ ปัญญาบารมี การปฏิบัติตามปฏิบัติของพระโพธิสัตว์จึงเป็นการปฏิบัติตามหลักสัมปรายิกัตถะ ประโยชน์

นอกจากนั้น มีการกล่าวถึงประโยชน์ภายนอก (ภพหน้า) ของการปฏิบัติบำเพ็ญตามหลักธรรมในทศบารมีในพระไตรปิฎกและอรรถกถาไว้ดังนี้

ทศบารมี ได้มีการกล่าวถึงไว้ในสัทธสมุปปาตสูตร ความว่า “ทายก ทานบดี หลังจากตายแล้วจะไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์ แม้ข้อนี้ก็เป็ผลแห่งทานที่จะพึงเห็นเองในภพหน้า” (อง.ปญจก. (ไทย) 22/34/54)

ศีลบารมี กล่าวถึงในพระไตรปิฎกมีใจความว่า “บุคคลผู้มีศีล สมบูรณ์ด้วยศีล หลังจากตายแล้ว ย่อมไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์ นี่เป็นอานิสงส์ แห่งศีลสมบัติของบุคคลผู้มีศีล” (ที.ม. (ไทย) 10/150/94-95)

เนกขัมมบารมี พระพุทธเจ้าตรัสถึงอานิสงส์ของการรักษาอุโบสถศีลไว้ในอุโปสถสูตรมีความตอนหนึ่งว่า “...ก็เรื่องนี้เป็นสิ่งที่เป็นไปได้ คือสตรีหรือบุรุษบางคนในโลกนี้รักษาอุโบสถที่ประกอบด้วยองค์ ๘ หลังจากตายแล้วพึงเข้าถึงความเป็นผู้อยู่ร่วมกับเทวดาชั้นดุสิต ข้อนี้เรากล่าวหมายถึงเรื่องนี้แล้ว ราชสมบัติของมนุษย์เมื่อนำไปเปรียบกับสุขที่เป็นทิพย์ถือว่าเป็นของเล็กน้อย” (อง.ติก. (ไทย) 20/71/289)

ปัญญาบารมี มีข้อความตอนหนึ่งใน กุมารเปตวัตถุ กล่าวถึงประโยชน์ภายนอกของผู้มีปัญญาไว้ว่า “นรชนทราบถึงโทษ ซึ่งเกิดมีด้วยอำนาจความเมาในความเป็นใหญ่อย่างนี้แล้ว ละความเมาในความเป็นใหญ่ได้แล้ว พึงไปสวรรค์ได้ เขามีปัญญาเมื่อตายไปย่อมเข้าถึงสวรรค์” (ขุ.เป. (ไทย) 26/752/290)

วิริยบารมี มีข้อความบางตอนกล่าวถึงอานิสงส์ของความเพียรในทุกขสูตร ว่า “ส่วนภิกษุประกอบด้วยธรรม ๕ ประการ ย่อมอยู่เป็นสุข ไม่เดือดร้อน ไม่คับแค้นใจ ไม่เร่าร้อนในภพนี้แล หลังจากตายแล้วพึงหวังได้สุคติ ธรรม ๕ ประการ อะไรบ้าง คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ๑. เป็นผู้มิศรัทธา ๒. เป็นผู้มิหิริ ๓. เป็นผู้มิโอดตปปะ ๔. เป็นผู้ปรารภความเพียร ๕. เป็นผู้มิปัญญา ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุประกอบด้วยธรรม ๕ ประการนี้แล ย่อมอยู่เป็นสุข ไม่เดือดร้อน ไม่คับแค้นใจ ไม่เร่าร้อนในภพนี้แล หลังจากตายแล้วพึงหวังได้สุคติ” (อง.ปญจก. (ไทย) 22/3/5-6)

ขันติบารมี ในปฐมอักษติสูตร ได้กล่าวถึงอานิสงส์ของขันติ คือความอดทนไว้ 5 ประการ ดังนี้ “ภิกษุทั้งหลาย ความอดทนมีอานิสงส์ ๕ ประการนี้ อานิสงส์ ๕ ประการ อะไรบ้าง คือ ๑. เป็นที่รักเป็นที่พอใจของคนหมู่มาก ๒. เป็นผู้ไม่มากด้วยเวร ๓. เป็นผู้ไม่มากด้วยโทษ ๔. เป็นผู้ไม่หลงลืมสติตาย ๕. หลังจากตายแล้ว ย่อมไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์” (อง.ปญจก. (ไทย) 22/215/358)

สัจจบารมี มีข้อความกล่าวถึงอานิสงส์ของการตั้งอยู่ในสัจจะในเนมิราชชาดกดังนี้ “ท่านมาตลีเทพสารถิ ความปลื้มใจย่อมเกิดแก่เรา เพราะได้เห็นความเป็นไปแห่งวิมานนี้

เราขอถามท่าน นางเทพอัปสรเหล่านี้ได้ทำกรรมดีอะไรไว้หนอ จึงได้ขึ้นสวรรค์บันเทิงอยู่ในวิมาน มาตลีเทพสารดีถูกพระเจ้าเนมิตรัสถามแล้ว จึงทูลพยากรณ์วิบากของเหล่าสัตว์ผู้ทำบุญไว้ ตามที่ทราบแต่พระเจ้าเนมินั้นผู้ไม่ทรงทราบว่า นางเทพอัปสรเหล่านั้นเมื่อยังมีชีวิตอยู่ในมนุษยโลก เคยเป็นอุบาสิกามีศีล ยินดีในการให้ทาน มีใจเลื่อมใสเป็นนิยต์ ตั้งอยู่ในสัจจะ ไม่ประมาทในการรักษาอุโบสถศีล เป็นผู้สรวมและทำการบริจาคนาน จึงบันเทิงอยู่ในสวรรค์” (ขุ.ชา. (ไทย) 28/516-518/263)

อริชฐานบารมี ความดั่งมีมาในเนมิราชชาดก พระเนมิราชบำเพ็ญอริชฐานบารมีขอบำเพ็ญบารมีบนโลกมนุษย์แม้จะได้รับทูลเชิญให้เสวยสุขบนโลกสวรรค์ ภายหลังออกผนวชแล้วได้ไปบังเกิดยังพรหมโลก (ขุ.ชา.อ. (ไทย) 9/421-589/178-243)

เมตตาบารมี มีข้อความกล่าวไว้ในเสวยชาดกดังนี้ว่า “เพราะฉะนั้นบุคคลเพียงผู้เดียว กระทำไมตรีกับชาวโลกทั้งปวง ละโลกนี้ไปแล้วพึงไปสู่สวรรค์ พวกท่านผู้เป็นชาวกาสิ่งพึงคำของเราให้เกิด” (ขุ.ชา. (ไทย) 27/95/142) อรรถกถายกความไว้ดังนี้ “บุคคลกระทำการติดต่อกับชาวโลกทั้งสิ้น คือกระทำความไมตรีร่วมกันด้วยการเจริญเมตตา ครั้นละโลกไปแล้วพึงเข้าถึงสวรรค์ในปรโลกแท้จริง อุปการณทางเมตตา ให้ปฏิสนธิในกามาวจร อปปรณทางเมตตาให้ปฏิสนธิในพรหมโลก พวกเจ้าทั้งสิ้นชาวแคว้นกาสิ่งพึงคำของเราให้เกิด” (ขุ.ชา.อ. (ไทย) 4/95/150-151)

อุเบกขาบารมี มีข้อความกล่าวถึงผู้เจริญพรหมวิหารธรรม (รวมความถึงอุเบกขาธรรม) เมื่อทำกาลแล้วไปเกิดยังพรหมโลกในโทณพราหมณสูตร (อง.ปญจก. (ไทย) 22/192/319) ดังนี้

... เมื่อวชนแล้วอย่างนี้ มีเมตตาจิตแผ่ไปตลอดทิศที่ ๑ ทิศที่ ๒ ทิศที่ ๓ ทิศที่ ๔ ทิศเบื้องบน ๒ ทิศเบื้องล่าง ๓ ทิศเฉียง แผ่ไปตลอดโลกทั่วทุกหมู่เหล่า ในที่ทุกสถาน ด้วยเมตตาจิตอันไพบุลย์ เป็นมหัคคตะ ไม่มีขอบเขต ไม่มีเวร ไม่มี ความเบียดเบียนอยู่ มีกรุณาจิต ฯลฯ มีมุทิตาจิต ฯลฯ มีอุเบกขาจิตแผ่ไปตลอดทิศที่ ๑ ทิศที่ ๒ ทิศที่ ๓ ทิศที่ ๔ ทิศเบื้องบน ทิศเบื้องล่าง ทิศเฉียง แผ่ไปตลอดโลกทั่วทุกหมู่เหล่า ในที่ทุกสถาน ด้วยอุเบกขาจิตอันไพบุลย์ เป็นมหัคคตะ ไม่มีขอบเขต ไม่มีเวร ไม่มี ความเบียดเบียนอยู่ เธอเจริญพรหมวิหาร ๔ ประการนี้แล หลังจากตายแล้วจึงไปเกิดในสุคติพรหมโลก.

4.2.3.3 ปรมัตถะประโยชน์ หรือ ประโยชน์อย่างยิ่งหรือประโยชน์สูงสุด

การปฏิบัติบำเพ็ญบารมี 10 สะสมไปนั้น โดยหลักการแล้วย่อมทำให้เกิดประโยชน์อย่างยิ่งคือการบรรลุสัมมาสัมโพธิญาณ อันเป็นเป้าหมายสูงสุดของพระโพธิสัตว์ ซึ่งก็คือการบรรลุนิพพานอันเป็นปรมัตถะประโยชน์นั่นเอง ดังปรากฏกล่าวไว้ในพระไตรปิฎก ในสุเมธกถา

(ขุ.พุทธ. (ไทย) 33/110-165/582-588) ดังจะขอยกมาเป็นตัวอย่างดังนี้ . . .เอาเถิด เราจักค้นหาพุทธการกรรม ๑ จากสิบทิศ คือข้างนี้ ๆ เบื้องบน เบื้องล่าง ตลอดทั่วธรรมชาติ

ครั้งนั้น เมื่อเราค้นหาอยู่ ได้เห็นทานบารมีเป็นข้อที่ ๑ ซึ่งเป็นทางใหญ่ที่ผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ทั้งหลายในปางก่อน ได้อบรมสั่งสมมา จึงเตือนตนเองว่า ‘ท่านจงยึดทานบารมีข้อที่ ๑ นี้ บำเพ็ญให้มั่นคงก่อน ถ้าท่านปรารถนาจะบรรลุพระโพธิญาณ ท่านก็จงบำเพ็ญทานบารมีเถิด

หม้อที่เต็มด้วยน้ำซึ่งผู้ใดผู้หนึ่งจับคว่ำลง น้ำย่อมไหลออกหมด ไม่ชั่งอยู่ในหม้อนั้นฉันใด ท่านเห็นผู้ขอทั้งชั้นต่ำ ชั้นกลาง และชั้นสูงแล้ว จงให้ทานอย่าให้เหลือ ดุจหม้อน้ำที่เขาคคว่ำลง ฉะนั้น แต่พุทธธรรมเหล่านี้จักมีเพียงเท่านี้ก็หาได้ เราจักค้นหาธรรมที่เป็นเครื่องบ่มพระโพธิญาณอย่างอื่นต่อไป

ครั้งนั้น เมื่อเราค้นหาอยู่ ได้เห็นศีลบารมีเป็นข้อที่ ๒ ที่ผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ทั้งหลายในปางก่อน ได้อบรมสั่งสมมา จึงเตือนตนเองว่า ‘ท่านจงยึดศีลบารมีข้อที่ ๒ นี้ บำเพ็ญให้มั่นคงก่อน ถ้าท่านปรารถนาจะบรรลุพระโพธิญาณ ท่านก็จงบำเพ็ญศีลบารมีเถิด จามรีย่อมรักษาขนหาง (ของตน) ที่ติดข้องอยู่ในที่ไร ๆ ก็ยอมตายในที่นั้น ไม่ยอมให้ขนหางเสียไป ฉันใด ท่านจงบำเพ็ญศีลในภูมิทั้ง ๔๑ รักษาศีลให้บริบูรณ์ในกาลทุกเมื่อ ดุจจามรรักษาขนหาง ฉะนั้น’ แต่พุทธธรรมเหล่านี้จักมีเพียงเท่านี้ก็หาได้

เราจักค้นหาธรรมที่เป็นเครื่องบ่มพระโพธิญาณอย่างอื่นต่อไป

ครั้งนั้น เมื่อเราค้นหาอยู่ ได้เห็นเนกขัมมบารมีเป็นข้อที่ ๓ ที่ผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ทั้งหลายในปางก่อน ได้อบรมสั่งสมมา จึงเตือนตนเองว่า ‘ท่านจงยึดเนกขัมมบารมีข้อที่ ๓ นี้ บำเพ็ญให้มั่นคงก่อน ถ้าท่านปรารถนาจะบรรลุพระโพธิญาณ ท่านจงบำเพ็ญเนกขัมมบารมีเถิด คนที่ถูกขังอยู่ในเรือนจำ ได้รับทุกข์มานาน ย่อมไม่เกิดความยินดีในเรือนจำนั้น มีแต่จะหาช่องทางที่จะพ้นออกไป ฉันใด ท่านจงเห็นภพทั้งปวงดุจเรือนจำ จงมุ่งหน้าต่อเนกขัมมะเพื่อหลุดพ้นไปจากภพ ฉะนั้นเกิด’ แต่พุทธธรรมเหล่านี้จักมีเพียงเท่านี้ก็หาได้ เราจักค้นหาธรรมที่เป็นเครื่องบ่มพระโพธิญาณอย่างอื่นต่อไป

ครั้งนั้น เมื่อเราค้นหาอยู่ ได้เห็นปัญญาบารมีเป็นข้อที่ ๔ ที่ผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ทั้งหลายในปางก่อนได้อบรมสั่งสมมา จึงเตือนตนเองว่า ‘ท่านจงยึดปัญญาบารมีข้อที่ ๔ นี้ บำเพ็ญให้มั่นคงก่อน ถ้าท่านปรารถนาจะบรรลุพระโพธิญาณ ท่านก็จงบำเพ็ญปัญญาบารมีเถิด ภิกษุเมื่อเที่ยวบิณฑบาต มิได้เว้นว่าจะเป็นตระกูลชั้นต่ำ ชั้นกลาง หรือชั้นสูง ย่อมได้อาหารพอยังอัตภาพให้เป็นไปได้ ฉันใด ท่านเมื่อสอบถามคนมีความรู้ตลอดกาลทั้งปวง บำเพ็ญปัญญาบารมีไปเถิด แล้วจักบรรลุสัมโพธิญาณได้ ฉะนั้น’ แต่

พุทธธรรมเหล่านี้จักมีเพียงเท่านี้ก็หาได้ เราจักค้นหาธรรมที่เป็นเครื่องบ่มพระโพธิญาณอย่างอื่นต่อไป

ครั้งนั้น เมื่อเราค้นหาอยู่ ได้เห็นวิริยบารมีเป็นข้อที่ ๕ ที่ผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ทั้งหลายในปางก่อน ได้อบรมสั่งสมมา จึงเตือนตนเองว่า ‘ท่านจงยึดวิริยบารมีข้อที่ ๕ นี้ บำเพ็ญให้มั่นคงก่อน ถ้าท่านปรารถนาจะบรรลุพระโพธิญาณ ท่านก็จงบำเพ็ญวิริยบารมีเถิด ราชสีห์พญาเนื้อมีความเพียรไม่ย่อหย่อน ทั้งในขณะหมอบ ยืน และเดิน ประคองใจไว้ทุกเมื่อ ฉันทใด ท่านจงประคองความเพียรให้มั่นคงทุกภพทุกชาติ บำเพ็ญวิริยบารมีไปเถิด แล้วจักบรรลุสัมโพธิญาณได้ ฉันทนั้น’ แต่พุทธธรรมเหล่านี้จักมีเพียงเท่านี้ก็หาได้ เราจักค้นหาธรรมที่เป็นเครื่องบ่มพระโพธิญาณอย่างอื่นต่อไป

ครั้งนั้น เมื่อเราค้นหาอยู่ ได้เห็นขันติบารมีเป็นข้อที่ ๖ ที่ผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ทั้งหลายในปางก่อน ได้อบรมสั่งสมมา จึงเตือนตนเองว่า ‘ท่านจงยึดขันติบารมีข้อที่ ๖ นี้ บำเพ็ญให้มั่นคงก่อน ท่านมีใจแน่วแน่ (ไม่เป็นสอง) ในขันติบารมีนั้น จักบรรลุสัมโพธิญาณได้ ธรรมดาแผ่นดินย่อมทนทานต่อสิ่งที่เขาทิ้งลงทุกอย่าง ทั้งที่สะอาดและไม่สะอาด ไม่ทำความยินดีและความขัดเคือง แม้ฉันทใด ถึงท่านก็ฉันทนั้นเหมือนกัน อดทนต่อการยกย่อง และการดูหมิ่นของคนทั้งปวง บำเพ็ญขันติบารมีแล้วจักบรรลุสัมโพธิญาณได้’ แต่พุทธธรรมเหล่านี้จักมีเพียงเท่านี้ก็หาได้ เราจักค้นหาธรรมที่เป็นเครื่องบ่มพระโพธิญาณอย่างอื่นต่อไป

ครั้งนั้น เมื่อเราค้นหาอยู่ ได้เห็นสัจจบารมีเป็นข้อที่ ๗ ที่ผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ทั้งหลายในปางก่อน ได้อบรมสั่งสมมา จึงเตือนตนเองว่า ‘ท่านจงยึดสัจจบารมีข้อที่ ๗ นี้ บำเพ็ญให้มั่นคงก่อน ท่านมีคำพูดที่แน่นอน (ไม่เป็นสอง) ในสัจจบารมีนั้น จักบรรลุสัมโพธิญาณได้ ธรรมดาดาวประกายพรึก เป็นดาวนพเคราะห์ที่เที่ยงตรงในโลกพร้อมทั้งเทวโลก ย่อมไม่เคลื่อนไปจากวิถีโคจร ไม่ว่าจะเป็นฤตुरूน ฤตุนาว หรือฤตุฝน แม้ฉันทใด ถึงท่านก็ฉันทนั้นเหมือนกัน จงอย่าถอยกลับไปจากทาง (ที่ถูกต้องมั่นคง) ในสัจจะทั้งหลาย บำเพ็ญสัจจบารมีแล้วจักบรรลุสัมโพธิญาณได้’ แต่พุทธธรรมเหล่านี้จักมีเพียงเท่านี้ก็หาได้ เราจักค้นหาธรรมที่เป็นเครื่องบ่มพระโพธิญาณอย่างอื่นต่อไป

ครั้งนั้น เมื่อเราค้นหาอยู่ ได้เห็นอธิฐานบารมีเป็นข้อที่ ๘ ที่ผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ทั้งหลายในปางก่อน ได้อบรมสั่งสมมา จึงเตือนตนเองว่า ‘ท่านจงยึดอธิฐานบารมีข้อที่ ๘ นี้ บำเพ็ญให้มั่นคงก่อน ท่านเป็นผู้ไม่หวั่นไหวในอธิฐานบารมีนั้นแล้ว จักบรรลุสัมโพธิญาณได้ ภูผาไม่หวั่นไหว ตั้งมั่นไม่สะเทือนเพราะลมแรง คงตั้งอยู่ในที่เดิมนั่นเอง แม้ฉันทใด ท่านก็ฉันทนั้นเหมือนกัน จงเป็นผู้ไม่หวั่นไหวในอธิฐานบารมีทุก

เมื่อ บำเพ็ญอธิษฐานบารมีแล้ว จักบรรลุสัมโพธิญาณได้’ แต่พุทธธรรมเหล่านี้จักมีเพียงเท่านี้ก็หาได้ เราจักค้นหาธรรมที่เป็นเครื่องบ่มพระโพธิญาณอย่างอื่นต่อไป

ครั้งนั้น เมื่อเราค้นหาอยู่ ได้เห็นเมตตาบารมีเป็นข้อที่ ๙ ที่ผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ทั้งหลายในปางก่อน ได้อบรมสั่งสมมา จึงเตือนตนเองว่า ‘ท่านจงยึดเมตตาบารมีข้อที่ ๙ นี้ บำเพ็ญให้มั่นคงก่อน ถ้าท่านปรารถนาจะบรรลุพระโพธิญาณ ท่านก็จะเป็นผู้ไม่มีใครเสมอในเมตตาบารมี ธรรมดาน้ำย่อมแผ่ความเย็น ชำระล้างมลทินคืออริสมะอกันทั้งในคนดีและคนชั่ว แม้ฉันใด ท่านก็ฉันนั้นเหมือนกัน จงเจริญเมตตาให้เสมอกัน ทั้งในคนที่เกื้อกูลกันและในคนที่ไม่ได้เกื้อกูลกัน บำเพ็ญเมตตาบารมีแล้ว จักบรรลุสัมโพธิญาณได้ แต่พุทธธรรมเหล่านี้จักมีเพียงเท่านี้ก็หาได้ เราจักค้นหาธรรมที่เป็นเครื่องบ่มพระโพธิญาณอย่างอื่นต่อไป

ครั้งนั้น เมื่อเราค้นหาอยู่ ได้เห็นอุเบกขาบารมีเป็นข้อที่ ๑๐ ที่ผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ทั้งหลายในปางก่อน ได้อบรมสั่งสมมา จึงเตือนตนเองว่า ‘ท่านจงยึดอุเบกขาบารมีข้อที่ ๑๐ นี้ บำเพ็ญให้มั่นคงก่อน ท่านเป็นผู้มีอุเบกขาเที่ยงตรง มั่นคง จักบรรลุสัมโพธิญาณได้ ธรรมดาแผ่นดินย่อมวางเฉยในสิ่งที่เขาทิ้งลงทั้งสะอาดและไม่สะอาด ทั้ง ๒ อย่าง เว้นความโกรธและความยินดี แม้ฉันใด ท่านก็ฉันนั้นเหมือนกัน จงมีใจเที่ยงตรงในสุขและทุกข์ในกาลทุกเมื่อ บำเพ็ญอุเบกขาบารมีแล้ว จักบรรลุสัมโพธิญาณได้ ธรรมที่เป็นเครื่องบ่มพระโพธิญาณ มีอยู่ในโลกเพียงเท่านี้ นอกจากนี้ยิ่งกว่านั้นไม่มี ท่านจงตั้งมั่นอยู่ในธรรมนั้นเถิด’.

ดังนั้น การนำปฏิบัติของพระโพธิสัตว์มาปฏิบัติในสังคมปัจจุบันจึงทำให้เกิดประโยชน์ทั้งชาตินี้ ชาติหน้า และประโยชน์สูงสุดคือนิพพาน ได้ในทำนองเดียวกับพระโพธิสัตว์เช่นกัน

บทที่ 5

สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ

5.1 สรุปผลการวิจัย

คติความเชื่อเรื่องพระโพธิสัตว์ในฝ่ายเถรวาทนั้น แต่เดิมถูกจำกัดวงไว้เฉพาะกลุ่มบุคคล โดยเฉพาะอย่างยิ่งชนชั้นปกครองระดับกษัตริย์โดยสะท้อนออกมาในลักษณะของธรรมราชาและทศพิธราชธรรม อันเป็นสิ่งที่ถูกยกไว้สูงเกินกว่าการปฏิบัติของบุคคลทั่วไป แต่เมื่อนำหลักธรรมในทศบารมีมาพิจารณาแล้วจะพบว่า หลักธรรมเหล่านั้นส่วนมากกระจายตัวอยู่ในหมวดธรรมพื้นฐานทั่วไป ซึ่งล้วนเป็นหลักธรรมที่คนทั่วไปสามารถนำมาปฏิบัติในชีวิตประจำวันได้ ดังนี้

ทาน ประกอบอยู่ในหมวดธรรม บุญกิริยาวัตถุ 3 และ 10 (ข้อ 1), สังคหวัตถุ 4 (ข้อ 1) และ สปัจริยบัญญัติ 3 (ข้อ 1)

ศีล ประกอบอยู่ในหมวดธรรม ไตรสิกขา (ข้อ 1), อริยทรัพย์ 7 (ข้อ 2) และ อริยวัฑฒิ 5 (ข้อ 2)

ปัญญา ประกอบอยู่ในหมวดธรรม ไตรสิกขา (ข้อ 3), อริยฐานธรรม (ข้อ 1), อินทรีย์ 5 (ข้อ 5), พละ 5 (ข้อ 5), เวสัชชกรณธรรม 5 (ข้อ 5), สัทธรรม 7 (ข้อ 7) และ อริยทรัพย์ 7 (ข้อ 7)

วิริยะ ประกอบอยู่ในหมวดธรรม อิทธิบาท 4 (ข้อ 2), อินทรีย์ 5 (ข้อ 2), พละ 5 (ข้อ 2) และ โพชฌงค์ 7 (ข้อ 3)

ขันติ ประกอบอยู่ในหมวดธรรม ฆราวาสธรรม 4 (ข้อ 3) และ ธรรมที่ห้าแห่ง 2 (ข้อ 1)

สัจจะ ประกอบอยู่ในหมวดธรรม ฆราวาสธรรม 4 (ข้อ 1), อริยฐานธรรม 4 (ข้อ 2) และ เบญจธรรม (ข้อ 4)

เมตตา ประกอบอยู่ในหมวดธรรม พรหมวิหาร 4 (ข้อ 1) และ อารักขกรรมฐาน 4 (ข้อ 2)

อุเบกขา ประกอบอยู่ในหมวดธรรม พรหมวิหาร 4 (ข้อ 4), โพชฌงค์ 7 (ข้อ 7) และ วิปัสสนูปกิเลส 10 (ข้อ 9)

อนึ่ง เมื่อพิจารณาเรื่องระดับชั้นของบารมี การบำเพ็ญบารมีตั้งแต่ระดับอุปปบารมีไป ถึงปรมัตถบารมีจะถูกมองว่าเป็นสิ่งที่เป็นไปได้ยากหรือเป็นไปได้เลยในสภาพสังคมปัจจุบันสำหรับบุคคลทั่วไป เช่นตัวอย่างปฏิปทาของพระโพธิสัตว์เมื่อครั้งเสวยพระชาติเป็นพระเจ้าสิริราช ทรงบริจาคดวงตาให้พราหมณ์ตาบอดเป็นทานอุปปบารมีว่าด้วยการบริจาคอวัยวะในสิริราชชาดก (จุ.ชา. (ไทย) 27/499/478) ก็สามารถประยุกต์ปฏิปทาของพระโพธิสัตว์ในเรื่องทานบารมีนี้ด้วยการบริจาค

อวัยวะต่าง ๆ เช่น การบริจาคดวงตาและเสต็มเซลล์หรือไขกระดูกให้กับสภากาชาดได้ในสังคมปัจจุบัน

เมื่อได้ศึกษาคุณธรรมหรือปฏิบัติของพระโพธิสัตว์ 547 พระชาติในนิบาตชาดก ซึ่งสงเคราะห์ไว้ในหมวดหมู่ทศบารมี รวมถึงคุณธรรมและธรรมะอื่น ๆ นอกเหนือจากทศบารมี เช่น ความกตัญญู การไม่คบคนชั่ว การไม่ประมาท ฯลฯ แล้วพบว่า ปฏิบัติของพระโพธิสัตว์ในพระชาติต่าง ๆ จำนวนมากเหล่านั้น ประกอบด้วยหลักธรรมที่ไม่ได้สูงเกินกว่าที่คนทั่วไปจะปฏิบัติได้ และสามารถนำมาประยุกต์ใช้ดำเนินชีวิตในสังคมปัจจุบันได้เป็นอย่างดี ประเด็นเรื่องหลักธรรมนั้น ๆ อยู่ในระดับสูงเกินกว่าที่บุคคลทั่วไปจะปฏิบัติได้จึงไม่ได้เป็นประเด็นปัญหา แต่ประเด็นปัญหาหลักนั้นอยู่ที่เป้าหมายในการปฏิบัติและความเข้มข้นในการปฏิบัติในหลักธรรมนั้นของผู้ปฏิบัติเอง

นอกจากนี้ เมื่อได้พิจารณาพร้อมกับปัญหาของสังคมไทยบางส่วนในปัจจุบัน จะพบว่าการประยุกต์ปฏิบัติของพระโพธิสัตว์มาปฏิบัติอย่างบูรณาการร่วมในภาวะสังคมไทย จะช่วยแก้ไขหรือลดปัญหาของสังคมไทยบางส่วนได้ เช่น ปัญหาการจ้างงานและอัตราการว่างงาน แก้ไขหรือลดปัญหาด้วยการประยุกต์วิริยะบารมี ขันติบารมี และปัญญาบารมี, ปัญหาเครื่องดื่มแอลกอฮอล์ บุหรี่ และยาเสพติด แก้ไขหรือลดปัญหาด้วยการประยุกต์ศีลบารมี อธิษฐานบารมี, ปัญหาคดีอาญาทั้งในส่วนของ การประทุษร้ายต่อทรัพย์และคดีชีวิตร่างกายและเพศ แก้ไขหรือลดปัญหาด้วยการประยุกต์ศีลบารมี และขันติบารมี เป็นต้น

การปฏิบัติตามปฏิบัติของพระโพธิสัตว์ตามแต่ละหัวข้อหลักธรรมเป็นสิ่งที่สามารถกระทำได้โดยไม่เกินวิสัยของคนทั่วไป ความแตกต่างระหว่างการปฏิบัติธรรมของคนทั่วไปกับพระโพธิสัตว์นั้นอยู่ที่เป้าหมายในการปฏิบัติ ซึ่งพระโพธิสัตว์มีเป้าหมายสูงสุดอยู่ที่การบรรลุสัมมาสัมโพธิญาณ ส่วนเป้าหมายในการปฏิบัติของคนทั่วไปไม่ได้สูงถึงระดับนั้น ส่งผลให้ความเข้มข้นหรือความมุ่งมั่นในการปฏิบัติธรรมนั้น ๆ ของคนทั่วไปไม่อาจเทียบได้กับความเข้มข้นหรือความมุ่งมั่นในการปฏิบัติธรรมของพระโพธิสัตว์ แม้กระนั้น การปฏิบัติธรรมตามแนวปฏิบัติของพระโพธิสัตว์ก็ยังนับว่าอยู่ในวิสัยที่จะกระทำได้และถือว่าเป็นสิ่งที่ดีงาม ด้วยหลักธรรมต่าง ๆ ตามแนวปฏิบัติของพระโพธิสัตว์นั้น โดยส่วนมากเป็นหลักธรรมที่ประกอบอยู่ในหมวดธรรมต่าง ๆ โดยพื้นฐาน ดังที่กล่าวมาแล้วข้างต้น การปฏิบัติธรรมตามแนวปฏิบัติของพระโพธิสัตว์ในระดับของบุคคลทั่วไป จะเป็นการสะสมอุปนิสัยในการสร้างบุญบารมีตามแนวทางของพระโพธิสัตว์จนมีความแก่กล้าถึงระดับที่จะตั้งเป้าหมายสู่การบรรลุสัมมาสัมโพธิญาณอย่างพระโพธิสัตว์ได้ในที่สุด

5.2 ข้อเสนอแนะ

จากการศึกษาแนวปฏิบัติตามปฏิปทาของพระโพธิสัตว์จากนิบาตชาดก มีประเด็นที่ควรศึกษาเพิ่มเติม ดังนี้

1. การศึกษาวิเคราะห์ปฏิปทาเชิงบูรณาการของพระโพธิสัตว์ในแต่ละพระชาติ เพราะพระโพธิสัตว์มีปฏิปทามากกว่าบารมีเดียวหรือปฏิบัติมากกว่าหัวข้อธรรมเดียวในแต่ละพระชาติ
2. การศึกษาวิเคราะห์เพิ่มเติมในเรื่องปฏิปทาของพระโพธิสัตว์ที่นอกเหนือจากทศบารมี รวมไปถึงปฏิปทาที่ทำให้ได้มาซึ่งมหาปุริสลักขณะในลักขณสูตร เพื่อเป็นแนวทางในการปฏิบัติสำหรับสังคมปัจจุบัน

พระไตรปิฎก

ឧបសគ្គ

Ref. code: 25645906031611/TF

- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2552). *อรรถกถาภาษาไทย พระสุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย อุปริ
ปัณณาสก์. ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.*
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2559). *อรรถกถาภาษาไทย พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย อปทาน.
ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.*
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2559). *อรรถกถาภาษาไทย พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย พุทธวงศ์.
ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.*
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2558). *อรรถกถาภาษาไทย พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย จริยาปิฎก.
ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.*
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2559). *อรรถกถาภาษาไทย พระสุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย มหาวรรค.
ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.*
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2560). *อรรถกถาภาษาไทย พระอภิธรรมปิฎก อัญญสาลินี. ฉบับมหา
จุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.*

หนังสือ

- กองพัฒนาข้อมูลและตัวชี้วัดสังคม (กขส.). (2559). *รายงานภาวะสังคมไทย ไตรมาสที่ 2558.
สำนักงานสภาพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ.*
- กองพัฒนาข้อมูลและตัวชี้วัดสังคม (กขส.). (2560). *รายงานภาวะสังคมไทย ไตรมาสที่ 2559.
สำนักงานสภาพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ.*
- กองพัฒนาข้อมูลและตัวชี้วัดสังคม (กขส.). (2561). *รายงานภาวะสังคมไทย ไตรมาสที่ 2560.
สำนักงานสภาพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ.*
- กองพัฒนาข้อมูลและตัวชี้วัดสังคม (กขส.). (2562). *รายงานภาวะสังคมไทย ไตรมาสที่ 2561.
สำนักงานสภาพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ.*
- กองพัฒนาข้อมูลและตัวชี้วัดสังคม (กขส.). (2563). *รายงานภาวะสังคมไทย ไตรมาสที่ 2562.
สำนักงานสภาพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ.*
- กองพัฒนาข้อมูลและตัวชี้วัดสังคม (กขส.). (2564). *รายงานภาวะสังคมไทย ไตรมาสที่ 2563.
สำนักงานสภาพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ.*
- दनัย ปรีชาเพิ่มประสิทธิ์ และ คณิดา หอมทรัพย์. (2557). *พุทธภูมิพล : ทศบารมีของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว. อมรินทร์ธรรมะ.*
- บรรจบ บรรณรุจิ. (2529). *พระโพธิสัตว์ ในนิกายเถรวาท. สุขภาพใจ.*

- ปกรณฺ์ ลิมปฺนุสรณฺ์. (2547). *โพธิสํตวบารมํกัปลํคมไทยในสทํสวราชใหม่*. โครงการจึนศึษา
สถาบันเอเชียตวันออกศึษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตรํ
- ประพจนฺ์ อศววิรุฬหาร. (2557). *โพธิสํตวจรรยา : มรรคาเพื่่อมหาชน*. สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณฺ์
มหาวิทยาลัย.
- พระพรหมคุณาภรณฺ์. (ป.อ. ปยุตฺโต). (2553). *พจนานุกรมพุทธศาสณฺ์ ฉบับประมวลคัพพ์*.
มูลนิธิการศึกษาเพื่่อสันติภาพ.
- พระพรหมคุณาภรณฺ์. (ป.อ. ปยุตฺโต). (2553). *พจนานุกรมพุทธศาสณฺ์ ฉบับประมวลธรรม*.
มูลนิธิการศึกษาเพื่่อสันติภาพ.
- พระพรหมคุณาภรณฺ์. (ป.อ. ปยุตฺโต). (2557). *พุทธธรรม ฉบับปรับขยาย*. มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลง
กรณราชวิทยาลัย.
- พระราชปริยัติกวี. (2562). *สารัตถธรรมจากชาดก : ทสบารมํ*. มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราช
วิทยาลัย.
- ราชบัณฑิตยสถาน. (2532). *พจนานุกรมคัพพ์ศาสนาสากล อังกฤษ-ไทย ฉบับพิมพ์ครั้งที่ 3*. บอล พรินตึ้ง.
- ราชบัณฑิตยสถาน. (2556). *พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554*. นานมีบุคคส์พัลลิเคชัน.
- วัชรระ งามจิตรเจริญ. (2556). *พุทธศาสนาเถรวาท*. มหาวิทยาลัยธรรมศาสตรํ.
- สมเด็จพระญาณสังวร (เจริญ). (2532). *ทศบารมํ ทศพิธราชธรรม*. ม.ป.พ.
- สมเด็จพระพุฒาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร) ผู้แปลและเรียบเรียง, พระพุทธโฆสเถระ รจนา. (2554).
คัมภีร์วิสุทธิมรรค. ธนาเพรส.
- อลึนา ลืออนันตคักคิสิริ และ โสวิทย์ บำรุงศักคิ. (2561). *พฤติกรรมการทำบุญของชาวพุทธไทยใน
ลํคมปัจจุบัน*. สำนักวิชาการมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตขอนแก่น.

วิทยานิพนธ์

- พระเกรียงศักคิ อินทนนทํ. (2562). *ความสัมพันธ์ระหว่างพุทธการศธรรมกับสธรรมในพุทธศาสนา
เถรวาท*. [วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต]. มหาวิทยาลัยธรรมศาสตรํ.
- พระชานนทํ อภิปัญโญ. (2563). *พฤติกรรมการให้ทานของชาวพุทธในปัจจุบัน*. [วิทยานิพนธ์ปริญญา
มหาบัณฑิต]. มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย.
- พระมหาภูมิภุคชํ บุญตา. (2547). *อุดมการณ์โพธิสํตวในการพัฒนาชีวิตและลํคม*. [วิทยานิพนธ์
ปริญญามหาบัณฑิต]. มหาวิทยาลัยธรรมศาสตรํ.

สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี. (2534). *ทศบารมีในพุทธศาสนาเถรวาท*.
[วิทยานิพนธ์ปริญญาามหาบัณฑิต]. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

รายงานการวิจัย

พัฒน์ เพ็งผลา. (2530). *การวิเคราะห์การบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ในนิบาตชาดก*. มหาวิทยาลัย
รามคำแหง.

